

KARL XI OCH SOCKENSTÄMMAN

Av Professor SVEN KJÖLLERSTRÖM, Lund

1. Som bekant saknar 1686 års kyrkolag (KL) närmare bestämmelser om sockenstämman. I de förslag till ny kyrkoordning, som utarbetades efter 1650, ingår däremot ett ganska utförligt kapitel om sockenstämman och socknens »ämbetsmän». Så var även förhållandet med det av präster och lekmän utarbetade förslag, som i februari 1686 överlämnades till Karl XI. Som Ragnar Gullstrand visat i sin doktorsavhandling »Bidrag till den svenska sockensjälvsstyrelsens historia under 1600-talet» (1923), ströks emellertid i rådet hela kapitlet om sockenstämman, och vad som återstod i kyrkolagen var, skriver Gullstrand, »endast få och spridda, liksom kvarglömda stadganden om sockenstyrelsen och sockenstämman. Någon ledning för sockenstyrelsens organisation stod ej därur att hämta» (s. 131 ff.), ett uttalande som sedan upprepats av K. H. Johansson i avhandlingen »Svensk sockensjälvsstyrelse 1686—1862» (1937). Gullstrand har också ställt frågan: »Varför uteslöts sockenkapitlet?»

I sitt svar på den ställda frågan erinrar Gullstrand först om den gamla under hela 1600-talet aktuella frågan om den kyrkliga jurisdiktionen och motsättningen mellan prästerna å ena sidan och Karl XI och de civila ämbetsmännen å den andra. Karl XI var, framhåller Gullstrand, icke benägen »att ge lagens skydd åt en av kyrkan önskad självständig 'kyrkorådsmyndighet'». Då kyrkan och prästerskapet icke ville radikalt lösgöra sig från det juridiska kyrkotuktsystemet, var en kompromiss utesluten. »Allt, som i sockenkapitlet kunde syfta på den gamla kyrkoagan, var dömt att i första hand försvinna». Men avgörande för sockenkapitlets öde blev enligt Gullstrand likväl en annan orsak och han frågar: »Kunde enväldsmonarken väntas lagfästa sockensjälvsstyrelser?» Svaret på denna fråga blir ett bestämt nej. Inom en sådan styrelseform, »som proklamerade, att all förvaltning utgår från och skall kontrolleras av konungamakten, fanns intet utrymme för menigheter, som oberoende av 'våra befallningshavande' och kronobetjäningen styrde sig själva».

När sockenkapitlet ströks, betydde detta, heter det vidare, »att de centralistiska strävandena segrat och att sockenförvaltningen ställdes under kontroll av de allmänt administrativa organen, i sista hand regeringen, som nu utan några hindrande skrankor kunde ingripa, om så befanns nödigt». Sammanfattande konstaterar Gullstrand: »1686 års kyrkolag gjorde en bråd ände på allt tal om kyrkans frihet. Vid denna uppgörelse blev även sockenkapitlet uppförat, ty alla strävanden att lagstadga sockensjälvstyrelsen hade föga utsikter att vinna gehör i en tid, då enväldsmonarken samlade alla trådar i sin hand och hans diktatoriska befallningar gingo över land och rike.» Endast »i det tysta» kunde sockensjälvstyrelsen hålla sig kvar.

De åsikter, som Gullstrand framlade 1923, ha sedan allmänt accepterats och gå igen i litteraturen. »Det kungliga enväldet kunde omöjligt», skriver H. Pleijel, »vid sin sida tåla en självständig styrelseform, som ej direkt stod under kungamaktens uppsikt. När sockenförvaltningen ställdes under de allmänt administrativa organens kontroll, var det sålunda Karl XI:s allmänna centraliseringssträvanden som segrade.» Pleijel understryker emellertid, att det icke var lagens mening att upphäva sockenstämman. »Dess tillvaro var trygkad genom den berömda 23: dje paragrafen i 1650 års privilegier».¹ »Spänningen mellan kyrkoförsamlingarnas självstyrelsekrav och de borgerliga myndigheterna torde ha varit anledningen till att KL i motsats till de föregående förslagen icke upptog några stadganden angående den kyrkliga församlingsstyrelsen», skriver Y. Brilioth.²

Frågan är emellertid, om den uppfattning, för vilken här redogjorts, är riktig och står i överensstämmelse med de samtida källornas vittnesbörd. Hade det verkligen varit Karl XI:s avsikt att ställa sockenförvaltningen under kunglig kontroll, borde han varit angelägen om att på något sätt ge uttryck åt vad man kallat centraliseringssträvandena. Något vittnesbörd härom föreligger dock icke beträffande sockenstyrelsen.

Riktigt är, att den av prästerna eftersträvade och i praktiken utövade kyrkliga jurisdiktionen möttes av en mycket stark opposition på 1680-talet. Svea hovrätt och de unga juristerna bland Karl XI:s sekreterare gingo härvid i spetsen. Striden slutade med hovrättens och juristernas seger genom den kungl. resolutionen av den $\frac{5}{5}$ 1684.

¹ »Svenska kyrkans historia», V (1935), s. 70 och 90. Pleijel hänvisar på sistnämnda ställe till »Betänkande med förslag till lag om församlingsstyrelse» (1923), där det heter: »Det var givetvis icke kyrkolagens mening att *upphäva* sockenstämman» (s. 126).

² Y. Brilioth. »Svensk kyrkokunskap» (1946), s. 139.

För att »hindra irringar uti jurisdiktionerna» resolverade Karl XI, att världslig rätt och icke prästerskapet och konsistorierna skulle döma i mål angående »delinkventers begravningar, prästerskapets barns arv, förmyndarskap och testamente, jämväl uppkommande tvister om bänkrum och gravställen samt om oljud, tråtor och slagsmål uti kyrkan och på kyrkvallen, item eder och sabbatsbrott».³ Denna resolution gjorde ett hastigt slut på en ganska omfattande kyrklig jurisdiktion, utövad på sockenstämma, i domkapitel och consistorium regni. I det av adeln utarbetade kyrkoordningsförslaget av år 1685 drogos också konsekvenserna av den kungl. resolutionen, och man föreskrev här, att prästerna icke finge tillvälla sig »någon ransakning och dom över de mål, som ordentliga domare äga efter skreven lag och stadgar att skärskåda och döma». I förslaget överflyttades därför i stort sett de disciplinära målen till världslig rätt. Men i övrigt tilldelades sockenstämman ganska betydande uppgifter, och någon ovilja mot sockenstämman som institution skönjes icke. Den som utan laga förfall uteblev från stämman skulle anmälas för häradshövdingen och böta »för tresko».⁴

Det finns ingen anledning att tro, att Karl XI personligen hyste en annan åsikt. I 1675 års privilegier för prästerskapet hade han stadfäst och utvidgat sockenstämmaparagrafen från 1650. I resolutionen på ridderskapets och adelns besvär vid riksdagen 1680 heter det, att ingen sockenstämma finge anställas i församlingen utan adelns kommunikation, »när de eller deras betjante in loco stadda äro. Helst efter de så väl som andra sockenmän ledamöter utav församlingen äro».⁵ Som svar på en hänvändelse från domkapitlet i Västerås med anledning av den nämnda resolutionen av 1684 svarade Karl XI den 18/8 1684, att i den kommande kyrkolagen »lärer bliva åtskilt, vad små saker utan ordinarie rättegångar uti sockenstugorna kunna biläggas och avgöras».⁶ Så blev visserligen icke förhållandet, men KL av 1686 fastställer dock sockenstämman som institution. Enligt kap. 24 § 8 åligger det pastor att vid sockenstämman föra protokoll eller som det heter anteckna, »vad som i sockenstämma slutet är kyrkans nödtorft angående». KL räknar även med sockenstämmans »ämbetsmän», kyrkovärdarna och sexmännen, och stadgar i kap. 18 § 8, att

³ Joh. Schmedeman, »Kongl. stadgar», etc. (1706), s. 864.

⁴ »Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686», 2:3 (1920), s. 338 ff., och Gullstrand, a. a., s. 124 ff.

⁵ »Alla riksdagars och mötens besluth», utg. av A. A. von Stiernman, 2 (1729), s. 1842.

⁶ Riksreg. 18/8 1864, RA.

de som försumma att underhålla kyrkogårdsmuren skola tvingas därtill genom straff, ådömda vid sockenstämman.

Härtill kommer, att den till KL fogade kungl. stadgan om eder och sabbatsbrott av år 1687 förutsätter och räknar med sockenstämman. I denna stadgas § 2 föreskrives nämligen följande:

»Uträttas intet därmed (d. v. s. med prästens första varning), så skola de andra resan av kyrkoherden tillika med församlingens äldste och sexmän få vidare tilltal och förmaning; och om de ändå intet rätta sig eller med allvar lära och tukta sina barn och underhavande, så skola de tredje resan varnas och straxt tillika plikta med ett daler silvermynt, halvparten till kyrkan och halvparten till socknens fattiga. De som ej förmå böta, skola om söndagen sättas i stocken utanför kyrkodörren, sig till blygd för hela församlingen. Till vilken ända vi också härmed befalla läns- och fjärdingsmännen därpå in-seende hava, att tillbörlig exekution sker och att vid var kyrka en sådan stock göres, slika ogudaktiga till skräck och straff.»

Samma bestämmelser skulle även gälla för den som »sällan eller aldrig» komme till kyrkan. Föreskriften innebar sålunda, att sockenstämman utan att formellt nämnas erhållit mycket viktiga uppgifter. Endast om den brottslige fortsatte med sina förseelser, skulle anmälan göras till världslig rätt.

Enligt KL och stadgan om eder och sabbatsbrott är sålunda sockenstämman en i lagen fastställd och hägnad institution med vissa bestämda uppgifter, och det har tydligen aldrig varit vare sig Karl XI:s eller någon annans mening att göra ett slut på denna inrättning. Hade så varit fallet, hade givetvis de ovan nämnda stadgandena om sockenstämman strukits. KL av 1686 innehåller inga »liksom kvarglömda stadganden» rörande sockenstämman. Den noggrannhet och omsorg, varmed 1686 års KL utarbetades, är ett klart belägg för att till grund för ett sådant omdöme ligger en missuppfattning av något slag. Anledningen till att sockenkapitlet ströks var också en annan än den numera allmänt vedertagna. Envåldsmonarkens diktatoriska strävanden ha i detta fall spelat en ganska underordnad roll.

2. Redan själva utgångsläget är ägnat att minska tilltron till den gängse uppfattningen. Det förslag till ny kyrkoordning, som i februari 1686 överlämnades till Karl XI, hade utarbetats av en kommitté bestående av lika många präster och lekmän. Av lekmännen må här särskilt nämnas riksråden Edv. Ehrensteen och Erik Lindschöld, revisionssekreterare Erik Lovisin, landshövding Olof Thegner och

kanslirådet Lars Wallenstedt. Av dessa åtnjöto Lindschöld, Lovisin, Thegner och Wallenstedt i hög grad Karl XI:s förtroende och hörde samtliga till enväldets mest energiska förespråkare. Trots detta voro åtminstone prästerna ganska belåtna med förslaget. Detta gäller även om sockenstämmokapitlet. Joh. Gezelius skrev sålunda den 9 februari 1686: »Vi hava haft svåra saker, dock, Gudi lov, väl igenomgått, helst om klereciets inkomster och avlöningar, consistoriorum auktoritet och kyrkorådets myndighet».⁷

I sin analys av de kommitterades förslag kommer också Gullstrand till det resultat, att detta tryggade prästerskapets ekonomi, rehabiliterade de gamla förtroendemännen, d. v. s. kyrkovårdar och sexmän, återställde sockendomstolens makt och auktoritet och åter möjliggjorde den gamla kyrkoplikten. Sammanfattande skriver Gullstrand: »Även i mindre detaljer framträder de prästerliga delegerades strävan att åt kyrkans och socknens myndigheter så vitt möjligt bevara domsrätten».⁸

Även om det i kommittén främst var prästerna, som hävdade »de kyrkliga intressena» och sockenstämmans befogenheter, bör man icke förbise, att det förslag, som i februari 1686 överlämnades till Karl XI, var kommissionens, alltså även lekmännens. Det hade gått, som det brukar gå i kommittéer: det slutliga förslaget blev en kompromiss. I förhandlingarna i rådet under vintern och våren 1686 deltog av de kommitterade endast Edv. Ehrensteen, under det att Lindschöld på grund av sjukdom var förhindrad, ett förhållande som han livligt beklagade i ett brev till Karl XI.⁹ Senare kom emellertid Lindschöld liksom även Lovisin att spela en mycket viktig roll i arbetet på den nya kyrkolagen, men det finns ingen som helst anledning att förmoda, att Ehrensteen, Lindschöld och Lovisin ändrade åsikter, sedan förslaget kommit på konungens rådsbord utan att de lojalt försvarade sitt eget förslag. Det finns också ett klart belägg härför. Rådet beslöt att i kyrkolagen införa ett uttalande om konungens »rätta och högsta jus episcopale». Genom Lindschölds ingripande blev emellertid detta uttalande struket.¹⁰ Lindschöld rådförde sig också både med professor Erik Benzelius och ärkebiskop Svebilus och lät dem ta del av den nya kyrkolagen, långt efter det att kom-

⁷ J. Tengström, »Biskopen i Åbo stift Johan Gezelii den äldres minne», (1825), s. 197.

⁸ Gullstrand, a. a., s. 128 ff.

⁹ Lindschöld till Karl XI ¹¹/₈ 1686, RA. Se nedan s. 117.

¹⁰ Lindschöld till Karl XI ¹⁴/₈ 1686, RA, och F. F. Carlsson, »Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset», 2 (1856), s. 88, noten.

mitterade slutat sitt arbete och t. o. m. efter det att riksdagen sanktionerat densamma. Otivelaktigt förhåller det sig emellertid så, att Karl XI i vissa fall hade mycket bestämda åsikter i fråga om kyrkolagen, men det är en stor överdrift att göra honom ensam ansvarig för det beslut, som innebar, att kommitténs förslag om prästerskapets löneförmåner och därmed sammanhängande frågor, om domkapitel, skolor och tryckerier samt om sockenstämman uteslötos ur kyrkolagen av 1686 och lades direkt under den kungliga förordningsmakten.¹¹ Hela detta problem ligger till på ett helt annat sätt och måste inställas i ett annat sammanhang. Problemet hör nämligen samman med det lagbegrepp, som ligger till grund för både 1686 års kyrkolag och 1734 års allmänna lag.

3. I ett betänkande om lagrevisionen, författat mellan åren 1680 och 1686, säkerligen av Erik Lindschöld, understrykes, att lagen skall vara allmän och gemensam för alla rikets undersåtar, »såvida icke en och annans särskilda beskaffenhet och välfångna privilegier fordra undantag». Till lagen i egentlig mening skall därför hänföras det, som är »så allmänt, att det kan lämpas till alla rikets provinser och inbyggare, vilka av detta verket skola betjänas, samt är av den beskaffenhet, att det icke lätteligen är förändring underkastat». Man borde följaktligen från lagen utsöndra »det som sträcker sig allenast till något särskilt distrikt eller stad, jämväl angår någon viss tid eller eljest är av föränderlig art och natur». Lagen skulle därför indelas i två klasser. Till den första klassen eller till lagen i egentlig mening skulle hänföras sådana bestämmelser, som gällde rikets alla inbyggare och som voro av den beskaffenhet, att de icke lätteligen voro förändring underkastade. Allmänlighet och oföränderlighet skulle sålunda karakterisera bestämmelserna i den allmänna lagboken. Till den andra klassen av lagbestämmelser skulle föras föreskrifter, som endast anginge någon viss tid eller ort eller i övrigt vore av föränderlig art och natur. De till denna klass hörande lagbudene skulle sammanföras och bilda en särskild »codex eller volumen constitutionum».¹²

Från samma princip utgick man vid riksdagen 1682, då Karl XI ställde frågan om lagstiftningsmakten på sin spets och begärde att få veta, om konungen icke ägde rätt att utan riksdagens hörande

¹¹ Gullstrand, a. a., s. 132.

¹² J. A. Posse, »Bidrag till Svenska lagstiftningens historia» (1850), s. 330 ff. Samtida avskrifter i P. 125, UUB, och Juridica 17, RA.

»göra lag och stadgar, reglementen och förordningar och att desamma utan ständerna skola vara kraftlösa».¹³ Lindschöld framhöll i debatten på riddarhuset, att vore det fråga om »en allmän lag, skulle den ständerna kommuniceras», men att det i det aktuella fallet icke vore fråga om allmän lag utan endast om »en ordning för få och koncernerar kollegierna».¹⁴ På riddarhuset voro alla ense om, att man måste skilja mellan lag och förordning. I sitt svar fann adeln det »alldeles för orimligt», att Kungl. Maj:t skulle behöva höra ständerna i fråga om »stadgar, plakater och reglementen och förordningar» eller när Kungl. Maj:t »finner nödigt ett eller annat collegium eller några personer särskilt att instruera och underrätta, huru de i sina förrättningar och kommissioner sig förhålla skola, efter såsom allt sådant tjänar dem till hörsam efterrättelse, som det angår, och är fuller dem en lag, den de äro pliktiga att följa och ingen annan berättigad att ändra och klandra». Men härvid vore det icke fråga om »en allmän lag som Sveriges lag, som går hela riket och alla ständerna i gemen an». Då det gällde ändringar, förklaringar och förbättringar i Sveriges rikes allmänna lag, förväntade adeln, att konungen skulle ge »sina ständer därav part, efter som det dem alla i gemen angår».¹⁵ Denna förklaring, över vilken både de ofrälse och rådets yttrande inforrades, lades sedan till grund för en särskild av konungen uppsatt och av ständerna underskriven statsakt rörande lagstiftningen; denna akt skulle äga samma kraft som all annan Sveriges lag samt av undersåtarna observeras och efterlevas.¹⁶

Det är uppenbart, att förklaringen rörande lagstiftningsmakten av den 9 dec. 1682 utgår från samma principer som det ovan citerade Lindschöldska programuttalandet angående lagrevisionen. Då det gällde lagar skulle man alltså i Sverige efter den 9/12 1682 skilja mellan administrativ-ekonomisk lag och allmän lag. Den allmänna lagen skulle *icke* innehålla, vad man kallat ekonomiska bestämmelser eller politiförordningar. Under de senare skedena av förarbetena till 1734 års lag blev denna grundsats, skriver Åke Holmbäck, »hart när en dogm, och dess betydelse för den senare utredningen visar sig bl. a. i den skillnad, vi ännu hava i 87 och 89 §§ regeringsformen mellan allmän civil- och kriminallag (och kriminallag för krigsmakten) å

¹³ SRP 14 (1682—83), s. 228.

¹⁴ Ibid., s. 65.

¹⁵ Ibid., s. 231 f.

¹⁶ »Alla riksdagars och mötens besluth», 3, s. 1894 ff., Nils Herlitz, »Om lagstiftning genom samfällda beslut av konung och riksdag», I (1926), s. 101 ff., och Sven Grauers, »Den svenska riksdagen under den karolinska tiden», i »Sveriges riksdag», IV (1932), s. 95.

ena, och lagar och författningar som rikets allmänna hushållning röra, å andra sidan».¹⁷ Den 1682 knäsatta grundsatsen beträffande lagstiftningsmakten tillämpades emellertid icke endast vid tillkomsten av 1734 års lag. Redan vid utarbetandet av 1683 års krigsartiklar drog man konsekvenserna. De av Karl XI 1683 utfärdade krigsartiklarna ansluta sig visserligen i mångt och mycket till den föregående krigslagstiftningen men skilja sig på en punkt från denna. I Karl XI:s krigsartiklar har man nämligen skilt mellan krigsartiklarna i egentlig mening och därtill hörande »ordningar, regler och instruktioner». Denna distinktion anges också i själva titeln, som lyder: »Krigz-articlar som aff . . . Carl den XI . . . åhr 1683 förnyade och stadgade äre. Jemte där til hörige acter.» Den första av de till dessa artiklar fogade förordningar bär titeln: »Kongl. May:ts förordning huruledes och hwad wijd general och regementsrätterne, under dess militie hållas och uti acht tagas bör, jämte någre korte reglor, som wijd samme rätter, angående laga process, ransakning och domb observeras och efterlefvas skole». I sjöartiklarna av år 1685 möter samma uppdelning mellan lag och förordning eller mellan »våra sjöartiklar och bifogade förordningar».¹⁸

Det återstår att se, om den i krigs- och sjöartiklarna tillämpade principen lämnat några spår i KL av 1686 och dess närmaste förarbeten.

4. Redan i den av drottning Kristina 1650 tillsatta kyrkoordningskommittén hade någon yrkat, att den nya kyrkoordningen icke, som förhållandet var med 1571 års kyrkoordning, skulle innehålla till handboken hörande liturgiska formulär. Kyrkoordningen skulle endast omfatta »leges», och till handboken skulle överföras »bönerna och modus eller sättet till att allt utföra efter leges».¹⁹ I adelns förutnämnda förslag till ny kyrkoordning av 1685 genomfördes denna princip konsekvent. Däremot upptogs i detta liksom i de föregående förslagen bestämmelser om »prästerskapets, kyrko- och skolbetjänters samt deras änkors uppehälle», »ordning huru årsräntan skall skiftas», om prästänkors uppehälle, om sockenstämma och kyrkans »ämbetsmän» samt om domkapitel, alltsammans bestämmelser som

¹⁷ Åke Holmbäck, »Om företalet till 1734 års lag och dennas stadfästelse», (Lychnos 1938), s. 361.

¹⁸ Ang. dessa krigsartiklar i övrigt se A. Gierow, »Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia», (1918), s. 152 ff.

¹⁹ »Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686», 2:1, s. 20 och 39, och Sven Kjöllnerström, »Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571—1682», (1944), s. 165.

näppeligen kunna hänföras till det allmänna lagbegrepp, som Lindschöld gjort sig till talesman för och som knäsattes 1682. I det av präster och lekmän sedan utarbetade och till Karl XI i februari 1686 överlämnade förslaget tillfogades dessutom ytterligare kap. om präst- och biskopsvigning, om kyrkoherdeinstallation samt kap. om skolor och gymnasier, om »boktryckare och inkommande böcker» samt om hospital. I detta skick genomgicks kyrkoordningsförslaget i rådet under vintern och våren 1686. Det var i detta sammanhang, som rådet under hänvisning till krigs- och sjöartiklarna drog konsekvenserna av 1682 års beslut att ur lagen, i detta fall kyrkolagen, utsondra sådana bestämmelser, som icke angingo »hela riket och ständerna i gemen» utan borde hänföras till kategorien: stadgar, plakater, reglementen och förordningar och som ansågos höra till konungens självständiga lagstiftningsmakt och borde bilda en särskild »codex constitutionum». Följden blev, att ur kyrkolagen uteslötos alla bestämmelser om prästernas och kyrkornas ekonomiska förhållanden, kap. om domkapitel, om skolor och gymnasier, om boktryckare och inkommande böcker samt slutligen kap. om sockenstämman. Dessa bestämmelser skulle tryckas särskilt.²⁰ I brevväxlingen mellan Karl XI och Lindschöld på sommaren 1686 skildes också noga mellan den nya kyrkolagen, som helst skulle vara färdigtryckt före riksdagens öppnande i september 1686, och reglementet. Den 11 augusti skriver sålunda Lindschöld: »Detta skall intet hindra tryckningen av själva kyrkoordningen, alldenstund processen [d. v. s. domkapitelsförordningen] blir för sig särskilt och efteråt tryckt tilllika med skolordningen samt reglementet om prästernas underhåll». Han beklagade samtidigt, att han på grund av sjukdom icke kunnat delta i rådets förhandlingar, så att han då »så mycket bättre hade kunnat intaga Eders Maj:ts nådigste behag om allt vad som Eders Maj:t vill 1 ha till reglementet, 2 till själva processen».²¹

När den nya kyrkolagen, som underskrevs av konungen den 3 september och antogs av ständerna den 9 november 1686, efter många ändringar, strykningar och tillägg, var färdig i juni 1687, upptogs i rådet frågan om »bilagorna» eller vilka stadgar, som skulle tryckas och publiceras jämte kyrkolagen angående »religionsväsendet». Härvid genomgingos de kapitel, »som förr stått i kyrkoordningen» men som man funnit för gott att utesluta och »uti en särdeles förordning

²⁰ Svanhielms konceptprot. 1686, RA. K. 74, UUB, och Gullstrand, a. a., s. 131 f. Beträffande domkapitelsförordningen se nedan not 22.

²¹ Lindschöld till Karl XI 11/8 1686, RA.

införa», d. v. s. kap. om prästernas rättighet, om sockenstämman, om skolordningen och om tryckerier.²²

Vid förhandlingarna i rådet 1686 hade frågan om prästerskapets inkomster ingående debatterats, och konungen hade härvid med bestämdhet hävdad, att de s. k. dukpengarna skulle avskaffas. I brev till Lindschöld gav han något senare uttryck åt sin tvekan beträffande tryckningen av ett reglemente angående prästernas »löningar och underhåll»,²³ och vid förhandlingarna i rådet 1687 förklarade han, att det vore omöjligt att utfärda en allmän förordning om prästernas inkomster, enär »nästan var socken differerar från den andra». Konungen hänvisade till de från Västerås stift inkomna kontrakten mellan allmogen och prästerna och underströk, att man icke gärna kunde ändra »det som de förenat sig om». Slutet på diskussionen blev ett beslut om att ingen allmän förordning skulle utfärdas beträffande »prästernas rättigheter».²⁴

Ännu 1688 och 1689 räknade dock prästerskapet med ett av Kungl. Maj:t utfärdat reglemente lämpat »till var och en landsorts beskaffenhet» eller en »särdeles förordning» om prästernas inkomster.²⁵ Vid riksdagen sistnämnda år (1689) förklarade emellertid Karl XI, att förordningen om prästrättigheterna av 1681 icke kunnat tillämpas på alla orter och att intet reglemente härom kunde göras så fullkomligt, att det »överallt och uti alla mål» skulle kunna bli till allmän belåtenhet och kunna praktiseras.²⁶ Härmed hade tanken på ett enhetligt prästerligt lönesystem måst skrinläggas. Karl XI hade av rådande förhållanden tvingats att förbli vid status quo.

Beträffande kap. om boktryckerier och inkommande böcker beslöto konungen och rådet, att det skulle fogas till skolordningen. Om de övriga ur kyrkolagen uteslutna föreskrifterna, bland dem sockenstämmokapitlet, resolverades: »Detta skall allt komma till reglementet». Vid samma tillfälle beslöts, att hela konkordieboken samt Uppsala mötes beslut och religionsstadgarna skulle tryckas »apart» men i samma format som kyrkolagen, så att de kunde bindas i ett band, »enär så behagas».²⁷

²² Rådsprot. 28/6 1687 (Svanhjelm), RA. Beslut ang. domkapitelsförordningen hade fattats den 4/3 1686: »Konsistorialprocessen sättes efter uti en särskild stadga liksom vid krigs- och sjöartiklarna». Svanhielms koncept prot., RA.

²³ Riksreg. 14/8 1686. RA.

²⁴ Rådsprot. 28/6 1687 (Svanhielm), RA.

²⁵ »Svenska synodalakter», I (1908), s. 163, och »Finska prästerskapets besvär» (1892), s. 313.

²⁶ »Finska prästerskapets besvär», s. 326.

²⁷ Rådsprot. 28/6 1687 (Svanhielm), RA.

När kyrkolagen i slutet av år 1687 förelåg färdigtryckt och på nyåret 1688 distribuerades till rikets domkapitel, hade till denna fogats domkapitelsförordningen av den 11 febr. 1687 samt de båda stadgorna om eder och sabbatsbrott av den ¹⁷/₁₀ 1687 och om slagsmål, oljud och förargelse uti kyrkorna av den ²²/₁₂ 1686. Först år 1693 utkom »Kungl. Maj:ts nådiga förordning angående gymnasier och skolor i riket» men utan några bestämmelser om boktryckerier och inkommande böcker. Detta sammanhänger troligen med den 1686 inrättade censor librorum-institutionen. Konkordieboken och Uppsala mötes beslut utkom först 1730 och fjorton år senare eller 1744 utgav A. A. von Stiernman: »Samling utaf åtskilliga tid efter annan utkomna kongliga stadgar, bref och förordningar angående religion» och förverkligade därmed ett gammalt önskemål om tryckandet av en samling av gällande religionsstadgar.²⁸

Det ur själva kyrkolagen utbrutna sockenstämmokapitlet, som granskats och försetts med ett par smärre tillägg i rådet 1686 och formellt överarbetats av Lindschöld, blev emellertid icke befordrat till trycket. Troligen sammanhänger detta med frågan om reglementet angående prästernas »rättigheter». Då flera av paragraferna i sockenstämmokapitlet behandlade ekonomiska frågor som tiondeuppbörden och kyrkans inkomster och utgifter, gick detta kapitel samma öde till mötes som reglementet om prästernas inkomster. Det ena har dragit det andra med sig. Några principiella betänkligheter mot sockenstämmokapitlets tryckning torde varken Karl XI eller någon av rådsherrarna ha haft. I varje fall sakna de samtida källorna varje antydning därom.

5. Den uppfattning om Karl XI och sockenstämman, som här framlagts, var även samtidens. När ärkebiskopen och Uppsala domkapitel på grund av inkomna förfrågningar om den nya kyrkolagens praktiska tillämpning sammankallade stiftets prostar till en prostsynod i Uppsala i september 1688 för att besvara de framställda spörsmålen, utgick domkapitlet från sockenstämman som en genom kyrkolagen lagfäst institution med bestämda uppgifter. Domkapitlet var också angeläget om att klarlägga den omstridda frågan om sockenstämmans judiciella befogenheter. Domkapitlet konstaterade därför, att pastor tillsammans med församlingen må ålägga dem,

²⁸ Se därom Sven Kjöllnerström, »Vår kyrkas bekännelseskrifter i svensk språkdräkt», (Sv. teol. kvartalskr. 1945), s. 258 ff., C. E. Normann, »Clerici comitalis cirkulär», (1952), s. 150 f. och A. Thomson, »Till frågan om 1731 års kyrkoordningsförslag», (1953), s. 23 ff.

som »försitta sockenstämmor utan skälig orsak» arbitralt straff i form av en gåva till kyrkan eller de fattiga, en bestämmelse som sedan sanktionerades av Karl XII 1697.²⁹ Tillsammans med församlingen skulle pastor, framhöll domkapitlet vidare, kunna ådöma sådana personer arbitralt straff, »som kunna sig förse uti delictis minoribus och uti det som icke hör till tingsrätten, såsom låta sätta ostyriga pojkar i stocken samt näpsa övermagar, som öknämna folket». Längre än till »delicti minores» eller »små saker» (se ovan s. 111) sträckte sig dock icke sockenstämmans judiciella befogenheter. Detta uttalande står helt i överensstämmelse med de kommitterades förslag till sockenstämmokapitlet, där det heter, att pastor tillsammans med sexmän och äldste ägde att bestraffa »sådana laster, vilka vid världslig rätt intet kunna så bekvämligen angivas och utföras», eller, som det heter i prästerskapets privilegier 1723 »förefallande mål, för vilka lagen ej egentligen något straff utsätter». Däremot skulle pastor icke befatta sig »med delictis gravioribus» utan genom nämndemän och sexmän hänskjuta dem till världslig rätt.³⁰ På ett område, där förhållandena tidigare varit minst sagt kaotiska, hade den nya kyrkolagen liksom i så många andra avseenden skapat ordning och reda.³¹

Med utgångspunkt från den ovan (s. 112) citerade föreskriften i § 2 i stadgan om eder och sabbatsbrott frågade en präst vid prästmötet i Västerås i september 1688, vem som egentligen skulle vara domare och executor i det fall, då den brottslige enligt stadgan icke endast skulle varnas utan även plikta med en daler silvermynt. Svaret blev följande. De mål, som äro »mörka» och höra under världslig rätt, skall länsmannen ange vid tinget enligt § 12 i samma stadga: »Dessa mål böra som andra brott och missgärningar upptagas och avdömas vid vederbörande domställen i städerna och på landet. Men de som äro klara och allenast stå på en execution, kan länsmannen exekvera, sedan därom i sockenstämman är behörigen rannsakat.»³²

²⁹ »Alla riksdagars och mötens besluth», 3, s. 2133 f.

³⁰ »Svenska synodalakter», 1, s. 167. Vid riksdagen 1689 förklarade prästerna: »Consistorierna bör döma i sådana casibus, som intet finnas i världslig lag utan i KL. Ty den är skriven för consistorierna». Prästeståndets arkiv, I, 5, RA. Jfr även KL X:2: »... uti de mål som klar lag är uppå, bör straxt förfaras efter lag inför världslig domare».

³¹ I ett brev till Karl XI av den 11/4 1687 uttrycker Svebilus sin tillfredsställelse över att konungen i själva kyrkolagen »så noga och till pricken» åtskilt andlig och världslig jurisdiktion och till den förra överlämnat »det som mere theologicum och i Guds ord allena sin decision haver eller ock det varom ej finnes stadgat i världslig lag». Svebilus till Karl XI 11/4 1687, Acta 1687: 53, Stockholms konsistoriums arkiv, Stockholms stads arkiv.

³² Västerås domkap. prot., Västerås domkap. arkiv.

Även biskopen och domkapitlet i Västerås räknade sålunda 1688 med sockenstämman som en legal institution, där rannsakingar kunde och skulle äga rum i vederbörlig ordning.

Domkapitlet och prästerskapet i Åbo gåvo 1689 uttryck åt samma uppfattning och begärde i sina besvär vid riksdagen detta år, att de som undandolde något i fråga om prästernas »vederbörliga rättighet» skulle på sockenstämman tillhållas »att redligen utbekänna, vad de upphämtat hava årligen genom Guds välsignelse, där vederbörande eljest sins emellan intet kunna överenskomma». Samtidigt frågade prästerskapet, om icke »casus» rörande eder och sabbatsbrott skulle omedelbart rannsakas på sockenstämman, »och sakernas sammanhang där annoteras efter prästernas privilegiers 23 punkt, att brottet, som till världslig rätt hör, icke må för vittnens ur minnet slående lämnas ostraffat, och det som där rättvisligen upptecknat finnes också vid häradstingen iakttagas».³³

På dessa spørsmål resolverade Karl XI, att frågor rörande oriktigt undanhållande av prästs rättigheter skulle anmälas hos landshövding, »vilken varder den förordning ställandes, antingen slikt i sockenstämmorna eller på annat vederbörligt ställe bör undersökas». Att hålla hand över prästernas rättighet ålåg nämligen, inskräper resolutionen, sex- och länsmännen. I fråga om brott mot stadgan om eder och sabbatsbrott hänvisade konungen till KL — »sådant allt måste bli efter kyrkoordningen» —, och skulle prästerskapet icke »njuta behörigt bistånd i det de med skäl hava att andraga, så kunna de giva sig däröver an hos landshövdingen, vilken å ämbetets vägnar äger var och en till Kungl. Maj:ts förordningars hörsamma efterlevande att förplikta».³⁴

Vid samma tillfälle begärde det vid riksdagen församlade prästerskapet att få veta, »om icke de förargelser, vilka under gudstjänsten i kyrkan eller på kyrkogården ofta förövas, besynnerligen genom ynglingars självsvåld och vanart, må näpsas uti sockenstämman». Karl XI hänvisade i sin resolution av den 4 juli 1689 till bestämmelserna i stadgan om eder och sabbatsbrott men tillfogade: »Men där någon särdeles casus angående dem som äro till åren komna skola härutinnan kunna visas vara av sådan beskaffenhet, att densamma intet hörde under världslig rätts dom och rannsaking icke heller borde lämnas ostraffad till dess tinget varder hållet, tillåter Kungl. Maj:t i nåder, att slik casus må nämnas och ingivas, då Kungl. Maj:t

³³ »Finska prästerskapets besvär», s. 313 och 316 f.

³⁴ Ibid., s. 327 och 330.

nådigst vill sig däröver förklara.»³⁵ Om konungen sålunda icke frångick resolutionen om jurisdiktionen av den $\frac{5}{5}$ 1684 (ovan s. 110 f), räknade han dock med sockenstämman som institution. I verkligheten fungerade den också efter KL:s tillkomst på samma sätt som förut, även om dess judiciella verksamhet minskats. Det har heller icke kunnat påvisas, att det hölls färre sockenstämmor efter än före 1686.³⁶ Förmodligen förhåller det sig tvärtom. Ty sockenstämman blev genom kyrkolagen av 1686 en av lagen hägnad institution, och det ålåg nu prästerna att föra sockenstämmoprotokoll. Ett studium av Köla sockenstämmoprotokoll 1642—1768 (utg. 1949) under åren 1694 — protokoll saknas för åren 1676—1693 — och fram till 1723, året för de nya privilegierna för prästerskapet, ger verkligen intet stöd för påståendet, att sockensjälvstyrelsen höll sig kvar »i det tysta» efter tillkomsten av 1686 års KL. Vid visitationen i Köla den 6 mars 1695 beslöts att inköpa de böcker, som pastor enligt KL var skyldig att föra, och vid visitationen i sept. 1707 granskade visitorator även de mycket innehållsrika sockenstämmoprotokollen.³⁷ Sockenstämmoprotokollen från Köla intaga ingen särställning. Vid sockenstämman i Uppsala-Näs i sept. 1688 — för att blott ta ett enda exempel — upplästes och kommenterades några partier ur KL, varefter rannsakan hölls om ett lägersmål. Ett år senare förmanades alla, som hade något att göra vid häradstinget, att tala och vittna efter sitt samvete, varefter en förteckning upprättades över »delinkventer» i socknen. Vid samma tillfälle hölls förhör om »det rykte, som är utspritt om pastoris piga», och i maj 1690 »proponerades om åtskilliga brott och förargelser i socknen». Härvid dömdes en till stockstraff och andra till penningböter. Vid samma sockenstämma begärde en från församlingen utflyttad person »vittnesbörd om sitt förhållande». Sockenmännen gävo honom, heter det, »gott lovord». Vid sockenstämman i sept. 1696 frågade pastor, om tionden inlevererats ordentligt och om det fanns någon tvist och oenighet i församlingen, »som vid detta tillfälle kunde rättas».³⁸

Ytterligare ett exempel på hur samtiden såg på här behandlade spörsmål skall anföras. År 1673 utgav Joh. Gezelius sina välkända »Perbrevs commonitiones eller korta påminnelser», som kunna

³⁵ Original i I. 5, prästeståndets arkiv, RA.

³⁶ K. H. Johansson, a. a., s. 39.

³⁷ Kiöhla Sochnestämme Protocoll 1642—1768, utg. av W. Hasselmo (1949), s. 42 och 71.

³⁸ Uppsala domkap. arkiv K I: 1, ULA.

anses såsom en inom Åbo stift »gällande provinsiell kyrkolag»,³⁹ där han rätt utförligt behandlade kyrkorådets uppgifter och föreskrev, att det i alla församlingar skulle uppföras en sockenstuga, »däruti sockenstämmor kunna hållas och slutas om kyrkans och socknens nödiga saker». År 1689 utgav Gezelius sina påminnelser i en ny och efter KL reviderad upplaga; bestämmelserna om kyrkorådet och sockenstämman äro emellertid helt oförändrade. Det anförda visar, att sockenstämman fungerade precis som före tillkomsten av 1686 års KL. Enväldets verkliga inflytande på sockensjälvstyrelsen är, som H. Munktell framhållit, »förvånande litet». ⁴⁰ Genom den kungliga resolutionen av 1684 hade visserligen sockenstämmans judiciella befogenheter begränsats, men detta innebar icke något angrepp på sockenstämman som institution. Denna hade sedan gammalt andra uppgifter och genom KL av 1686 blev den en lagfäst institution.

³⁹ Tengström, a. a., s. 39.

⁴⁰ H. Munktell, »Det svenska rättsarvet» (1944), s. 123.

TVÅ FRÅGOR RÖRANDE DE SVENSK-FINSKA FÖRBINDELSERNA 1939—1940

Av Lektorn Fil. d:r HENRIK A. OLSSON, Sundsvall

Statsminister Per Albin Hansson betonade vid upprepade tillfällen under den parlamentariska debatten konsekvensen i vårt lands hållning under finska vinterkrigets dagar liksom också, att vår politik då lades fast på ett synnerligen tidigt stadium. Detta med all rätt, även om en antydan gjordes i samband med de finsk-ryska fredsförhandlingarna, att den svenska ståndpunkten kunde bli föremål för omprövning,¹ och även om från början av naturliga skäl endast grunddragen av den svenska politiken kunde fixeras, medan den närmare utformningen till en del måste bero av vad kommande händelser kunde påfordra.

Det svensk-finska militära samarbete, som under åren 1938—1939 markerades i Ålandsfrågan och som i dåvarande utrikesministern Sandler hade en varm förespråkare, hade omintetgjorts på grund av rysk mellankomst, men då vår hållning åter aktualiserades inför krigshotet under hösten, avböjdes från svensk sida militära engagemang och överhuvud förpliktelser ut i det ovissa. Detta var ett systemskifte, men det var ingalunda, som man kunnat vänta, knutet till ombytet å utrikestaburettens den 13 december. Den officiella neutralitetspolitiken gentemot Finland, i den form den nu kom att få, bar främst statsministerns signatur, och han genomdrev den mot utrikesministerns intentioner. Att denne icke redan, då meningsbrytningen blev konstaterad, ansåg sig böra taga den personliga konsekvens han betraktade som ofrånkomlig, får tillskrivas det ömtåliga förhandlingsläget mellan Finland och Ryssland. Först den 2 decem-

¹ Ivar Anderson erinrade i AK 1/4 1940 om att utrikesminister Günther i ett föredrag meddelat, att svenska regeringen under fredsförhandlingarna i Moskva låtit ryska regeringen förstå, att en svensk intervention kunde riskeras, därest icke en för Finland acceptabel fred uppnåddes. I samma riktning skulle även vid ett tillfälle justitieminister Westman ha yttrat sig, Nr 20, s. 74.

ber anmälde Sandler sin önskan att träda tillbaka, ehuru demissionen ägde rum senare, den 13, i samband med samlingsregeringens tillträde denna dag. Då var, som antytts, brytningen sedan länge ett faktum, men vid vilken tidpunkt kom den till uttryck?

I remissdebatten den 17 januari sade sig Sandler betrakta den ståndpunkt, som samlingsregeringen tagit i arv av sin föregångare, såsom ett sammanbrott för den nordiska politik, »för vilken jag verkat under alla de år, jag haft tillfälle därtill». Han bad som ett personligt vittnesbörd få säga kammaren, »att för mig var det nordiska statschefsmötet i oktober med sin fascinerande demonstration av nordisk sammanhållning naturligtvis storartat och gripande, främst genom folkets spontana deltagande. *Men bakom fasaden skedde torpederingen i stillhet av just det praktiska samarbete, som läget krävde.*»²

Närmast får man det intrycket av Sändlers meddelande, att brytningen skett och blivit konstaterad under det nordiska statschefsmötet i Stockholm den 18—19 oktober. Under detta ägde nämligen ett samtal rum den 18 mellan dåvarande finske utrikesministern Erkkö samt från svensk sida Per Albin Hansson, Sandler och Sköld.³ I statsministerns redogörelse för samtalet framhålles, att Erkkö erhållit meddelande om att redan tidigare viss opposition förefanns mot den s. k. Stockholmsplanen, vilken utarbetats i januari 1939 av en sammansatt svensk-finsk regeringsdelegation och vilken syftade till viss remilitarisering av Ålandsregionen och vid krig eller krigsfara förutsatte gemensamt militärt uppträdande till skydd för den betydelsefulla ögruppens neutralitet. Det hade framhållits, att denna opposition förstärkts inför det bedömande, som nu måste ske i fråga om konsekvenserna. Då Ålandsöarnas ställning efter den ryska hänvändelsen till Finland den 5 oktober erhållit förnyad aktualitet, företogs nämligen å svensk sida vissa sonderingar,⁴ om vilka Erkkö under samtalet den 18 erhöll underrättelse. De hade måst inskränkas till samtal inom en mindre krets och kontakt etablerats endast med partiledningarna. Att föra diskussionen i detta ämne inom riksdagspartierna i deras helhet eller i själva riksdagen hade icke ansetts tillrådligt. Resultatet hade blivit, att en övervä-

² FK 1940, nr 3, s. 35. Kurs. av förf.

³ P. A. Hanssons uppteckning av samtalet finnes i volym »Finland», p. 84 f., Arbetarrörelsens arkiv, Sthlm. Nedan cit. AA.

⁴ För dessa sonderingar redogöres dels i ovannämnda relation av samtalet 18/10, dels i ett brev från P. A. Hansson till V. Tanner 27/10 1939, konceptet i volym »Finland», p. 4—8. Brevet är återgivet av Tanner, »Finlands väg 1939—1940. Minnen och dagboksanteckningar från vinterkriget», 1950, s. 68 f.

gande mening inom högern förordat militärt uppträdande på Åland. Folkpartiets och bondeförbundets representanter voro emellertid av motsatt uppfattning, medan meningarna bland socialdemokraterna voro delade. Utslaget tolkades av statsministern så, att enligt en starkt övervägande folkmening Sverige icke borde företaga sig någonting, som kunde inveckla landet i konflikt. Sverige borde sålunda icke genom att internera på Åland eller på annat sätt utsätta sig för risken av krig med Sovjetunionen. Den finska utrikesledningen fick följaktligen under det nordiska statschefsmötet underrättelse om att hjälp i form av svenska truppstyrkor icke kunde påräknas i händelse av krig mellan Finland och Sovjetunionen. Enligt regeringsmeddelandet till kamrarna den 1 april erhöll Erkkö därtill beskedet, att Sverige vore berett att i övrigt på allt sätt och efter förmåga bispringa Finland beträffande leveranser och transitering av krigsmateriel.⁵

Nämnda sonderingar ha tvivelsutan varit av största betydelse, vilket statsministern själv vid åtskilliga tillfällen omvittnat. De hade visserligen icke företagits med hänsyn till viss akut situation, men genom dem fastställdes i sina huvuddrag den kurs, som inför regeringsskiftet i december ånyo bekräftades efter nya sonderingar och förhandlingar mellan partierna⁶ och som regeringen skulle vidhålla intill vinterkrigets slut.

Torpederingen av Sänders nordiska politik hade sålunda i själva verket skett redan i samband med de kontakter, som *före* statschefsmötet tagits med partiledningarna, detta även i den bemärkelsen att finska vederbörande redan *före* den 18 oktober meddelats, att man i sina planläggningar ej borde räkna med svensk trupp på Åland. Det var utrikesminister Sandler själv, som fick på sin lott att förtroligt framföra detta till sin finska kollega.⁷ Den exakta tidpunkten för överlämnandet av detta första svar är icke författaren bekant.

Intet av de båda besked, som lämnats Erkkö, hade officiell karaktär, och under statschefsmötet gjordes överhuvud från finsk sida icke någon officiell hänvändelse om svenskt bistånd, då man fruktade, att svaret skulle bliva »ett hårt slag för alla».⁸ Uppenbart

⁵ FK 1940, nr 18, s. 37.

⁶ »P. M. rörande riktlinjer för samlingsregeringens arbete, slutjusterad efter förhandlingar mellan representanter för de fyra större riksdagspartierna.» Denna P. M. finnes bland »Div. handlingar», P. A. Hanssons saml., AA.

⁷ I sin ovan anförda relation av samtalet ^{18/10} framhåller statsministern, att »R. S. redan för en tid sedan förtroligt meddelat E., att man i sina planläggningar ej borde räkna med svensk trupp på Åland».

⁸ Meddelande av president Kallio vid finska regeringens sammanträde ^{28/2} 1940, V. Tanner, a. a., s. 268

bedömde man i Finland utsikterna till svenskt ingripande under en eventuell konflikt som ytterst små, och Erkko sade sig den 18 oktober ha förutsett det besked han då erhöll av Per Albin Hansson.⁹ Å andra sidan räknade man synbarligen med att den svenska ståndpunkten i ett förändrat läge med mindre svårighet skulle kunna bli föremål för omprövning, om den icke officiellt deklarerats utan endast meddelats under hand.

Det är särskilt två omständigheter i samband med konversationen den 18 oktober, som äro höljda i dunkel. Det har av Tanner uppgivits, att Erkko efter sin hemkomst icke lämnat några uppgifter om resultatet av överläggningen i Stockholm. Inte ens regeringen skulle ha fått veta något om Sveriges ståndpunkt, »förrän underhandlingarna fortsattes. Då man i riksdagens utrikesutskott frågat Erkko om Sveriges inställning, hade han svarat undvikande. Ett klart besked hade måhända kunnat påverka riksdagens ståndpunkt.»¹⁰ För egen del sade sig Tanner »först långt senare» av statsminister Hansson ha fått höra, att man bragt saken på tal. Detta är dock missvisande, då han redan i brev av den 27 oktober av den svenske statsministern i huvudsak erhållit samma svar, som en vecka tidigare lämnats Erkko.¹¹ Hur det i övrigt förhåller sig med Tanners uppgift, undandrar sig vårt bedömande.

Än mera överraskande är, vad Wigforss har att förtälja om den »sammanstötning med Sandler och delvis med Per Albin», vilken i Finlandsfrågan ägde rum under allmän statsrådsberedning den 22 oktober, fyra dagar efter konferensen med Erkko.¹² Han talar om »en överhettad diskussion», om beredningens »upprörda förlopp» och om hur »nerverna var spända å ömse håll». Han fortsätter: »Inte ens den Slanderska behärsksningen kunde hålla tillbaka utbrottet, att han inte ämnade fungera som kabinetssekreterare åt tolv statsråd. Han såg i en av mej framställd fråga ett misstroendevotum mot honom som utrikesminister. 'Rätt uppfattat' har Quensel antecknat som mitt svar. En brytning var uppenbart oundviklig. . . . Det var på detta stadium av en överhettad diskussion som Per Albin ville erinra om att det kunde betyda splittring av det socialdemokratiska partiet och fick det naturliga svaret, att det man ansåg nödvändigt för landets framtid var viktigare än partiet.»

⁹ P. A. Hanssons ovan anförda relation.

¹⁰ V. Tanner, a. a., s. 49.

¹¹ Se ovan not 4. Nämnda förhållande har påpekats av Wigforss, »Minnen III, 1932—1949», 1954, s. 134.

¹² E. Wigforss, a. a., s. 133 ff.

Det som förefaller Wigforss egendomligt i denna situation är, hur överhuvud kontroversen kunde ha ägt rum efter svaret till Erkko, med vilket han ju borde ha varit nöjd, då han företrädde samma försiktiga linje som statsministern. Ingen av dem ville »ge sig ut i det ovissa». Han döljer dock icke sina farhågor för att Sandler kunde vara beredd att låta mera begränsade åtaganden löpa ut i en fullständig militär solidaritet. Farhågorna borde emellertid för ögonblicket ha varit onödiga. I remissdebatten den 17 januari 1940 medgav Sandler, att det nordiska samarbetets politik lidit ett nederlag, som han inte ville eller kunde överskyla.¹³ Sammanbrottet var, som påpekats, ett faktum redan före det ominösa sammanträdet i statsrådsberedningen, och det betydde, att ledningen av vår Finlandspolitik därmed de facto lagts i Per Albin Hanssons händer.

Wigforss har till sammanträdet den 22 oktober två alternativa förklaringar: antingen hade Erkko icke erhållit klart besked den 18, icke lika klart som det, vilket Tanner erhöll av den svenske statsministern en vecka senare, eller också hade det icke tillkännagivits för regeringens övriga ledamöter. Från den förstnämnda eventualiteten torde man kunna bortse, då den finske utrikesministern erhållit så upplysande besked, som Per Albin Hansson i rådande läge gärna kunde lämna. Det blev heller icke å finsk sida föremål för någon missuppfattning. Tanner talar också om »ett absolut negativt svar».¹⁴

Wigforss bygger sin framställning på tvenne uppteckningar, nämligen av ambassadören Hägglöf och presidenten Quensel, samt dessutom på egna hågkomster. Han talar om en allmän beredning i Finlandsfrågan, »varav de mest levande bilder stannat i mitt minne». Å andra sidan sviker honom detta i vissa avseenden. Han säger sig sålunda icke komma ihåg, vad själva sakfrågan gällde, och då diskussionen kom att beröra vår allmänna hållning gentemot Finland, kan han ej heller erinra sig, om regeringens ledamöter delgivits beskedet till Erkko. Att detta inte skett, sluter han sig till, då i annat fall kontroversen synes honom orimlig.

Det har icke varit författaren möjligt att verifiera Wigforss' framställning. Dock kunna några uppgifter lämnas, vilka synas tala för att hans slutledning är korrekt.

Den 26 oktober avsände Tanner ett brev till statsminister Hansson, vari han redogjorde för de av Sovjetunionen framställda kraven.¹⁵

¹³ FK 1940, nr 3, s. 34 f.

¹⁴ V. Tanner, a. a., s. 49.

¹⁵ P. A. Hanssons saml., A. A., volym »Finland», p. 9—13. Brevet publicerat av Tanner, a. a., s. 64—68.

Efter att ha diskuterat dessa frågor han, om det finns några möjligheter att Sverige, speciellt då det är fråga om Hangöudd, blandar sig i denna sak genom att ge Finland effektiv militärhjälp. Brevet överlämnades till statsministern den 27 av minister Fagerholm,¹⁶ som omtalat, att Hansson efter genomläsningen varit mycket allvarsam och lovat att sammankalla regeringen för att delge den innehållet i brevet och diskutera med anledning av detsamma. »Han ville dock inte på förhand ge någon anledning till optimism.»¹⁷ Denna uppgift utesluter naturligtvis inte, att vår hållning till Finland tidigare diskuterats av svenska regeringen, men man får närmast den uppfattningen, att i varje fall någon regeringens ståndpunkt ännu icke förelegat. Hade så varit fallet, hade det varit högst naturligt, om statsministern gjort en hänvisning till detta förhållande. Det är sant, att den finska frågan diskuterades den 22. Det är emellertid av Wigforss' framställning sannolikt, att det då i första hand rörde sig om någon specialfråga. Själv anser han det möjligt, att det gällde den s. k. »södra mineringen», som ingick i Ålandsplanen. *Men vad som här är av betydelse är, att diskussionen icke synes ha mynnat ut i någon av beredningen omfattad plan.* Wigforss hänvisar nämligen till en uppteckning av Hägglöf, enligt vilken statsministern skulle ha bett envar vidare övertänka läget. Statsrådet Wigforss meddelar också, att han själv ett par dagar senare förklarat sig inte vilja driva saken vidare. Det blev tillfälle att återkomma, »när sakfrågan eventuellt åter ställdes på sin spets». Man kan förmoda, att detta var vad som skedde genom Tanners avslöjande brev av den 26. De besked, som meddelats Finland, förefalla sålunda med en viss rätt främst kunna betecknas som uttryck för statsministerns ståndpunkt, en ståndpunkt, som ännu icke erhållit regeringens sanktion.

Tanners brev besvarades av statsministern omgående.¹⁸ Svaret blev i huvudsak, framhöll han, en upprepning av vad han ansett vara sin plikt att tidigare meddela utrikesminister Erkko under dennes senaste besök i Stockholm. Han tillade, att något beslut om Sveriges hållning icke kunnat fattas, redan på den grund att ett sådant beslut ännu icke påkallats. Han påpekade, att han emellertid gjort vissa sonderingar inom partiledningarna, varefter han redogör för resultatet av dessa och tillägger, att därmed också svaret är givet i fråga om Hangöudd. Några möjligheter till effektiv militär hjälp borde man sålunda icke räkna med.

¹⁶ V. Tanner, a. a., s. 64.

¹⁷ Ib., s. 70.

¹⁸ Ovan anført brev av d. 27/10 1939.

Då statsministern påpekar, att ett svenskt beslut ännu icke påkallats, är meningen naturligtvis den, att officiell framställning om vårt bistånd icke ingått. Man fäster sig emellertid vid att det avvisande svar, som även nu lämnas — »Några sådana möjligheter böra ni icke räkna med» — grundas på en undersökning inom partiledningarna, medan nu, lika litet som tidigare under dagen till Fagerholm, någon hänvisning göres till uppfattningen inom regeringen. Man kan tycka, att Per Albin Hansson i denna ytterst ömtåliga fråga icke skulle ha försummat stödet av regeringens opinion, om en sådan förelegat eller konstaterats.

Det kan som en förklaring bland andra till det här framställda förloppet påpekas, att den svenska utrikesledningen, innan den erhöll kännedom om de konkreta ryska kraven, icke synes ha tagit dessa alltför allvarligt. I sitt ovan nämnda meddelande till Tanner relaterade nämligen Fagerholm även ett samtal med utrikesminister Sandler. Denne skulle ha lovat att uppträda ännu mera bestämt till Finlands förmån i Moskva, men han hade sagt sig tro, att ryssarna bluffade, varför även Sverige kunde unna sig nöjet att också bluffa. »Sandler hade förefallit övertygad om att Sovjetunionen inte skulle börja krig.»¹⁹ Brevet till Per Albin Hansson av den 26 oktober avslöjade emellertid de ryska kraven i hela deras vidd, och pretentionerna på Hangöudd visade, att det icke var bluff utan djupt allvar. Det var i detta läge statsministern sade sig ämna sammankalla regeringen i frågan. Den svenska ståndpunkten förefaller sålunda, efter tillgängliga vittnesbörd att döma, under oktober månad ha utformats, efter kontakter med partiledningarna, av ett inre kabinett, bestående av de närmast berörda statsrådsledamöterna, medan regeringen i sin helhet först något senare accepterade statsministerns linje.

På grundval av en uppteckning från utrikesnämnden skall här en senare fas i de svensk-finska förbindelserna beröras. Några ord om den skriftliga dokumentation, som föreligger från nämnden, må dock först tillåtas. Vittnesbörden om dess verksamhet äro ingalunda begränsade till de torftiga officiella protokollen och till sekreterarens halvofficiella s. k. memorialanteckningar. Privata anteckningar av skiftande karaktär av i nämnden närvarande personer, nedkastade under pågående sammanträde som stöd för minnet, torde finnas i åtskilliga statsråds och ledamöters gömmor och understundom icke

¹⁹ V. Tanner, a. a., s. 72.

sakna värde för politisk och statsvetenskaplig forskning. Från samma håll stamma emellertid även anteckningar av annan och värdefullare art. Det händer nämligen stundom, att någon i nämnden närvarande gör uppteckningar, vilka närmast kunna karakteriseras som omsorgsfullt gjorda, om än summariska och i vissa hänseenden ofullständiga, privata diskussionsprotokoll. Dessa tjäna andra och vidare syften än den egentliga memorialanteckningens och torde avse särskilt betydelsefulla frågor eller sådana, i vilka starkare meningsbrytningar kommit till uttryck. Båda slagen av privata uppteckningar torde få anses underkastade de restriktioner RF § 54 st. 3 ålägger nämndens ledamöter genom allmän varsamhets- respektive ovillkorlig tystnadsplikt.

Endast två dokument av senast anförd typ äro av författaren kända. Det ena är en redogörelse för den starkt kontroversiella frågan om de baltiska flyktingarna vid sammanträdet den 8 december 1945 och förefaller närmast tjäna politiskt-historiska syften. Det andra, som anträffats i Per Albin Hanssons samling,²⁰ skildrar sammanträdet i utrikesnämnden den 11 mars 1940, dagen innan freden i Moskva undertecknades mellan Finland och Ryssland. Vid detta sammanträde stod frågan om nordiskt försvarsförbund helt i förgrunden.

Att statsministerns redogörelse syftat längre än till att vara en blott och bar memorialuppteckning i detta ords egentliga bemärkelse, framgår bl. a. därav, att den föreligger i maskinskriven renskrift. Sannolikt har den dikterats av önskan att inför de motsedda diskussionerna, eventuellt förhandlingarna, i förbundsfrågan fixera de i utrikesnämnden framförda synpunkterna. Hur långt den når i fullständighet, kan icke avgöras utan tillgång till övrigt jämförande material, men att den redovisar, vad statsministern ansett vara det väsentliga, kan antagas med hänsyn till uppteckningens antydda syfte.

Tanken på ett nordiskt försvarsförbund framfördes från finskt håll, då vinterkriget stod inför sin avslutning. Det skedde under ett samtal i Stockholm den 27 februari mellan statsministern och den finske utrikesministern Tanner. Meningsutbytet relateras av Per Albin Hansson i en P. M., daterad Stockholm den 28 februari 1940 och undertecknad av honom.²¹ Under samtalet, som varade något

²⁰ Volym »Finland», AA. Uppteckningen publicerad som bilaga till denna uppsats.

²¹ Ib., p. 70 f. Samtalet omnämndes i regeringsmeddelande till kamrarna d. 1/4 1940, FK nr 18, s. 46 f. Se även meddelande från UD ang. planerna på ett svensk-finskt förbund, lämnat d. 17/7 1941, R. Lundström och S. Dahl, »Svensk ut-

mera än en timma, berörde Tanner de just då aktuella alternativen: svensk hjälp, västmaktsintervention eller fredsslut. Han tog sedan upp frågan om vad som skulle följa, om uppgörelse med Ryssland träffades, och framställde i detta sammanhang en förfrågan, dels om svensk hjälp vid återuppbyggnadsarbetet kunde påräknas och dels om Sverige vore berett att ingå ett försvarsförbund för att avvärja ny rysk aggression. Tydligt befarade man å finsk sida i rådande labila läge nya ryska krav, vilka man trodde sig kunna förekomma genom ett nordiskt försvarsförbund.²² Kunde emellertid den nordiska orienteringen icke fortsättas, antydde Tanner, att Finland kunde se sig nödsakat att slå in på andra vägar och söka annan anknytning.

I sitt svar å den finska framställningen uttryckte statsministern en förhoppning, att Finland alltjämt skulle kunna medverka i det nordiska samarbetet. »För egen del», heter det vidare i promemorian, »var jag beredd att diskutera även frågan om försvarsförbund, men jag hade ännu icke tänkt den tanken ut och ville alltså icke binda mig ifråga om ett slutligt ställningstagande». Ehuru samtalet haft förtrolig karaktär, ansåg sig statsministern böra meddela det samma till kollegerna i regeringen, mot vilket Tanner icke hade något att invända.

Statsministerns svar kunde icke ha blivit annat, än det blev. Han kunde självklart icke, regeringen oåtspord, ha villfarit den finska begäran, och han kunde lika litet eller än mindre ha avvisat den gjorda inviten på grund av den belastning han ådragit sig i just Finlandsfrågan genom kommunikén den 16 samma månad med finsk missstämning och en kanske rent av begynnande svensk förtroendekris som följde.²³ Något bestämt svar hade sålunda den finske utrikesministern icke fått, och något bindande löfte om slutligt positivt ställningstagande kunde han rimligen icke heller ha väntat vid denna förberedande sondering. Vilken uppfattning statsministern för sin personliga del hyste i sakfrågan, därom säger oss promemorians relation intet. Under alla förhållanden kunde han hänvisa till att frågan så oförberett bringats på tal — »jag hade ännu icke tänkt den tanken ut» — att rådrum redan av denna anledning var nödvändigt. Så helt oförberedd på det finska förslaget torde den svenske rege-

rikespolitik under andra världskriget», 1946, s. 381. Det är dock möjligt, att denna fråga berörts redan något tidigare under kontakter mellan svenska och finska regeringarna i samband med förmedlingen över Stockholm av de finsk-ryska fredsförhandlingarna.

²² Finlands blå-vita bok II, 1941, s. 15, 61 f.

²³ Se O. Nymans artiklar under strecket i Svenska Dagbladet d. 4/2 och 6/2 1953 samt av *samme förf.*, »Februarikrisen 1940», Statsv. tidskr., 1953, s. 157 ff.

ringschefen dock icke ha varit. I sitt tal i Karlstad en månad senare (den $25/3$) framhöll han nämligen, att det för honom icke var någon överraskning, när utrikesminister Tanner vid sidan om återuppbyggnadsfrågan tog upp även frågan om ett försvarsförbund.²⁴

Saken bringades ånyo på tal vid utrikesnämndens sammanträde den 11 mars, vid vilket tillfälle frågan om försvarsförbund, såsom nämnts, helt synes ha dominerat debatten. I sin uppteckning framhåller statsministern som anmärkningsvärt, att man allmänt i nämnden utgick från att fred var omedelbart förestående, varför ingen tog upp Günthers fråga, vad som kunde göras från vår sida i händelse av fortsatt strid.

Från intet håll tillråddes avslag å den finska framställningen. I övrigt följde diskussionen tvenne huvudlinjer. Undén framförde tanken på svensk garanti för de nya gränserna genom förklaring av svensk villighet till ett provisoriskt militäravtal, vilket kunde tänkas öka finnarnas benägenhet att acceptera rimliga ryska krav. Ett dylikt åtagande förmenades icke innebära någon risk under den närmaste tiden, sedan de ryska fordringarna tillfredsställts, och framtida komplikationer behövde icke befaras, om engagemanget var tillfälligt och kunde avvecklas, om så skulle anses nödvändigt. En förklaring, att vi övervägde saken, skulle göra god psykologisk effekt såväl i Finland som annorstädes.

Undén erhöll under debatten stöd av Sandler, som härmed anknöt till sin ståndpunkt i Ålandsfrågan under hösten, vilken föranlett hans avgång. Utan att närmare precisera sin uppfattning hemställde han till regeringen att allvarligt överväga förhandlingar om försvarssamverkan. Ville man bevaka svenska intressen, vore det nämligen av vikt att överväga frågan om att »sammanknyta Sveriges och Finlands militära krafter». Med honom och Undén förenade sig Åkerberg.

Statsministern redogjorde vid sammanträdet för sitt samtal med Tanner den 27 februari. Han sade sig i övrigt ha svårt att se, hur man skulle kunna göra en uppdelning, så som Undén åsyftat, och acceptera ett provisoriskt militäravtal utan att taga ställning till ett samnordiskt försvarsförbund på längre sikt. En militär överenskommelse nu förutsatte, att man var beredd att ingå ett dylikt. Detta måste emellertid grundligt övervägas och kunde icke bli en fråga

²⁴ R. Lundström och S. Dahl, a. a. s. 179. Enligt Tanner skulle statsministern under samtalet d. 27 också ha yttrat, att tanken på försvarsförbund icke var honom främmande. Vid nordiska samarbetskommitténs sammanträde hade han redan tidigare berört denna sak. V. Tanner, a. a., s. 259.

blott mellan oss och Finland. I varje fall måste även Norge vara med i övervägandet, och det fanns ingen anledning att utesluta Danmark från en diskussion, som berörde hela Norden. Även så begränsad, som Undén tänkt sig, måste frågan föreläggas riksdagen, då regeringen konstitutionellt icke var befogad göra utfästelser av sådan räckvidd. Råstock och Lindqvist delade statsministerns mening.

Per Albin Hanssons yttrande i utrikesnämnden är vida mera upplysande beträffande hans personliga inställning till frågan än det försiktigt hållna beskedet till Tanner. Gentemot Undén avvisar han tanken på ett provisoriskt militäravtal utan att dock med detta direkt taga avstånd från det finska förslaget. Intet i den anförda redogörelsen visar emellertid, att han i rådande läge skulle ha välkomnat detsamma, och han ställer ett villkor för accept, nämligen Norges, helst också Danmarks, medverkan. Utöver detta ger han inte i sak sin mening tillkänna. Han önskar ännu hålla frågan öppen, men han manar till försiktighet och grundligt övervägande, tvivelsutan medveten om att ett nordiskt försvarsförbund skulle betyda en nyorientering i svensk politik och ett uppgivande av den kurs, man dittills fullföljt. Betänksamheten är påfallande, och yttrandet ligger på linje med den försiktiga politik, som främst bär statsministerns egen signatur. Detta får dock inte missförstås. Per Albin Hansson var ingalunda likgiltig för det finska folkets öde, men han hade främst ansvar för sitt svenska folk, och han skulle under vinterkrigets lopp gång efter annan ställas i situationer, då han hade anledning erinra sig de ord, han den 27 oktober 1939 skrivit till Tanner. Han talar i sitt brev om »den känsla av betryck, som kommer då man finner sig nödgad att säga något annat än det man helst velat att man kunde säga».

Statsministerns redogörelse för sammanträdet den 11 mars är inte bara av intresse för själva den fråga, som här behandlas. Den är även i flera hänseenden belysande för förhållanden och arbets sätt i riksdagens speciella utrikesdelegation. Enligt uppteckningen skulle efter utrikesministerns föredragning och bortsett från statsministerns inlägg endast sju talare ha uppträtt, d. v. s. ej fullt hälften av nämndens ledamöter. Häri ligger emellertid intet anmärkningsvärt, då det snarare torde höra till ovanligheterna, att man mangrant genom en öppen votering de facto redovisar sin inställning. Till en del kan detta förklaras av svårigheterna för ledamöterna att bilda sig en personlig uppfattning i en fråga, som kanske tagits upp utan varsel. Å nämndens föredragningslistor äro nämligen ärendena ej sällan,

åtminstone var detta förhållandet under kriget, endast allmänt angivna, t. ex. »Finlandsfrågan», och för ett speciellt ämne inom angiven ram kan vederbörande därför stå helt oförberedd. Men det kan också vara så, att ett mera allmänt deltagande i debatten kan anses överflödigt, om för partierna representativa talare, exempelvis partiledarna, yttrat sig. Tystnad kan då betyda instämmande. Detta kunde dock icke ha varit fallet vid nämnda tillfälle, då diskussionen skar igenom partilinjerna, men här framträder ett annat för utrikesnämnden betecknande förhållande, nämligen det öppna och otvungna och av partisynpunkter ofta relativt obundna meningsutbytet. Märkligare är då, att beträffande diskussionen om nordiskt försvarsförbund statsministern endast redovisat socialdemokratiska talare, av vilka tre stodo mot tre, men intet inlägg från borgerligt håll. Ivar Andersons yttrande berörde annan fråga.

Några timmar efter utrikesnämndens sammanträde riktade finska regeringen den 11 mars på kvällen genom Sveriges sändebud i Helsingfors, envoyén Sahlin, bl. a. en förfrågan till svenska regeringen, huruvida denna vore beredd att undersöka möjligheterna för ett försvarsförbund efter krigets slut. Envoyén Sahlin instruerades natten till den 12 mars att svara, att man å svensk sida vore beredd företaga dylik undersökning.²⁵ Även norska regeringen, som erhållit motsvarande hänvändelse, avlät svar av samma innebörd.²⁶ Såvitt bekant riktades däremot ingen förfrågan till den danska.

Inom en månad efter samtalet med Tanner hade Per Albin Hansson tillfälle att ännu en gång och nu ganska utförligt taga upp frågan om försvarsförbund till skärskådande. Det skedde i hans tal i Karlstad den 25 mars.²⁷ Ehuru det i sak icke kan sägas ge något nytt, torde vissa omständigheter här förtjäna beaktas. Under rådplägningen med Tanner, innan vare sig kollegerna i regeringen eller utrikesnämnden hörts, var statsministern i denna fråga naturligt nog mycket reserverad. I utrikesnämnden kunde han tala mera öppet. Han ställer där villkor och varnar för oöverlagda engagemang, om vilkas följder man ju intet kunde veta i en tid, då läget radikalt

²⁵ Kommuniké från UD genom TT d. 14 mars 1940. Regeringsmeddelande till kamrarna, FK nr 18, s. 49.

²⁶ Tal av försvarsminister Sköld i Malmö d. 25/3 1940, R. Lundström och S. Dahl, a. a., s. 184. Tal av statsminister Hansson i Karlstad d. 25/3 1940, ib., s. 179. I sitt tal berörde statsministern bl. a. det finska återuppbyggnadsarbetet och gav uttryck åt vår beredvillighet att i detta hänseende bistå Finland. »Men», yttrade han, »vi ställas också inför svårare problem». Med detta åsyftade han frågan om nordiskt försvarsförbund, för vilken han därefter lämnade en redogörelse.

²⁷ Se föregående not.

kunde förändras från vecka till vecka. Ett försvarsförbund »måste grundligt övervägas». I Karlstad är situationen åter en annan. Han talar nu inför annat forum, inte bara för egna väljare utan jämväl i någon mån även för Finland. Han måste, även detta naturligt, taga hänsyn till den allmänna opinionens både nyckfullhet och begränsning, varom den upprörda stämningen i februari var en erinran. Det var nu för honom opportunt — detta ord får icke missförstås — att framhålla, att undersökningen borde verkställas utan onödigt dröjsmål och ske i välvillig anda, oberoende av på missförstånd och misstolkningar av syftet grundade förhandsomdömen utifrån. Man kan emellertid inte undgå intrycket, att statsministerns syfte var att fästa allmänhetens uppmärksamhet på vanskligheterna och dämpa en alltför sangvinisk optimism. Undersökningen, poängterar han åter, får icke brista i grundlighet, och man bör strängare än förr aktgiva på faran av att väcka populära föreställningar, som icke fullt motsvara det faktiska läget. Frågan om försvarsförbund var något vida mera än att skriva en traktat. Den berörde i viss mån de nordiska ländernas självständighet gentemot varandra. Ett försvarsförbund måste få återverkningar på försvarsorganisationen i de deltagande länderna, med största sannolikhet även på organiserandet av den industriella beredskapen liksom också på folkförsörjningen. Men framför allt skulle det innebära en brytning med vad som under många årtionden varit traditionell svensk, norsk och dansk politik.

Samma dag som statsministern talade i Karlstad, höll försvarsminister Sköld ett anförande i Malmö, varunder han uttryckte en förhoppning, att den goda viljan icke skulle brista i att söka utvägar till svårigheternas bekämpande. Hans anförande varslade emellertid icke om några snabba och lättvunna framgångar för den samnordiska försvarstanken, och ett avsnitt ur hans tal må in extenso anföras som ett komplement till statsministerns uttalanden. »Men månne det icke», hette det, »även vid detta tillfälle vore bäst att lova mindre och hålla mera. Det torde också vara klokt att icke forcera frågan alltför mycket. Finland har säkert icke ännu funnit sin balans efter kriget. Det kan nog behöva tänka ytterligare på frågan om ett försvarsförbund. För det mindre och därtill kanske mest utsatta landet medför medlemskap i ett dylikt förbund vissa konsekvenser, som väl tarva begrundande».

Förbundsplanerna berördes slutligen också under den stora Finlandsdebatten i kamrarna den 1 april, ehuru mera i förbigående. Nya bidrag till diskussionen lämnades härvid knappast. Det skall

blott antecknas, att öppet motstånd endast restes från kommunistiskt håll. Linderot trodde icke det skulle vara klok svensk utrikespolitik att nu taga upp frågan om ett försvarsförbund med spetsen riktad åt öster, vars egentliga folkpsykologiska underlag skulle vara revanschtanken.²⁸ Värt ett påpekande beträffande den speciella fråga, det här gäller, är dock, vad som under debatten icke sades. Från intet håll framfördes nämligen den från statsministerns avvikande mening, som i utrikesnämnden förfäktats av Undén, Sandler och Åkerberg. Detta pekar på en av nämndens allra viktigaste uppgifter, nämligen den att vara ett forum, där under diskussion mellan representanter för regering och riksdag olika meningar kunna framföras och brytas mot varandra men också samling och endräkt ernås, som i utrikespolitiskt hänseende för ett land måste framstå som viktigare än i något annat.

Vid denna tidpunkt hade emellertid vissa överväganden i frågan å svensk sida ägt rum, om vilka dock intet är bekant. Till några närmare utformade planer ledde de i varje fall icke. Nu liksom föregående år skulle emellertid den sovjetryska regeringens hållning bli avgörande. Den 16 mars meddelade nämligen denna svenske ministern i Moskva, att ett försvarsförbund skulle anses stå i strid med svenska och norska regeringarnas neutralitetspolitik och i övrigt endast kunde tänkas vara riktat mot Sovjetunionen.²⁹ Uppgifter hade emellertid i utländsk press gjort gällande, att Sovjetunionen icke skulle motsätta sig det planerade försvarsförbundet. Detta dementerades av Tassbyrå den 20 mars,³⁰ och under förhandlingar i Kreml följande dag med finska delegerade förklarade Molotov, att en anslutning från Finlands sida till en dylik traktat innebure ett brott icke endast mot fredsfördragets tredje paragraf utan mot hela fördraget, ty avsikten med förbundet vore en ändring av de i fredsfördraget fastställda gränserna. Det skulle formellt vara ett försvarsförbund men i verkligheten ett instrument för militär revansch.³¹ Mot detta invände Paasikivi, att tanken på revansch vore helt främmande för försvarsförbundstanken redan därför, att Sverige och Norge aldrig skulle sluta andra än rent defensiva avtal. Det tilltänkta förbundets syfte var bl. a. att trygga Finlands nuvarande gränser och således att bevara status quo. Hade Finland tänkt på revansch, vore Sverige och Norge icke de rätta bundsförvanterna. Sådana hade då sökts

²⁸ FK 1940, nr 18, s. 61.

²⁹ R. Lundström och S. Dahl, a. a., s. 381.

³⁰ Finlands blå-vita bok II, dok. 3.

³¹ Ib., dok. 5.

på annat håll.³² Men Molotov var obeveklig och intagen av misstro inte bara mot finnarnas avsikter utan även mot den svenska politiken. Han gjorde gällande, att i Sverige enighet icke rådde om landets utrikespolitik. Sveriges regering iakttog väl neutralitet, men det förekom också andra strömningar, vilka understödde ett deltagande i kriget. Sin avvisande hållning deklarerade han ånyo några dagar senare, i ett tal den 29 mars.³³ Såväl i Finland som Sverige ställde man sig under dessa förhållanden avvaktande, och med det tyska angreppet mot Norden den 9 april måste tanken på ett trestatsförbund tills vidare förfalla. Därmed är detta skede av de nordiska förbundsförhandlingarna avslutat.

Intresset för ett svensk-finskt samgående fortlevde dock och skulle under trycket av de spända relationerna mellan Finland och Ryssland sommaren 1940 leva upp med förnyad styrka. Under hösten återupptogs de tidigare planerna, nu avseende en koordinering ej blott av försvars- utan även av utrikespolitiken och berörande jämväl vissa ekonomiska områden.³⁴ Detta ligger emellertid utanför området för denna framställning.

De svensk-finska samtal vintern 1940, vilka ovan berörts, måste givetvis ses mot bakgrunden av de förhandlingar, som de båda närmast föregående åren förts i Ålandsfrågan.³⁵ De yttre förutsättningarna inbjuda till en jämförelse. När Ålandsdiskussionen i april 1938 på finskt initiativ tog sin början, kunde det ske under fred fast under betingelser, som varslade om en annalkande storpolitisk kris. Syftet den gången var att i ett begränsat område, strategiskt av samma betydelse för Sverige som för Finland, genom samfällid svensk-finsk kraftinsats utfylla ett militärt vacuum, vilket som sådant utgjorde ett direkt hot mot båda rikenas säkerhet.

När debatten i februari och mars 1940 återupptogs, även denna gång på finskt initiativ, hade det geografiska perspektivet i dubbelt hänseende vidgats. Det var nu icke längre fråga om ett blott svensk-finskt engagemang, då Norge — i viss mån också Danmark — ryckts in i diskussionen. Den planerade samverkan hade ej heller den regio-

³² Ib.

³³ Ib, dok. 7.

³⁴ R. Lundström och S. Dahl, a. a., s. 382.

³⁵ Se härom H. Tingsten, »Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen», 1944, s. 346 ff., samt K. M:ts prop. 1939 nr 282 angående överenskommelse om skyddet av Ålandsöarnas neutralitet, där en översikt lämnas över Ålandsförhandlingarnas förlopp och resultat. En mycket ingående redogörelse i ämnet lämnades även av utrikesminister Sandler i ett anförande under mera än 1 1/2 timme d. 22/3 1939 som svar å Flygs interpellation i Ålandsfrågan (AK nr 20, s. 6—23).

nalt begränsade syftning som tidigare. Det gällde inte nu att i första hand trygga endast Ålandsregionens säkerhet utan det nya Finlands status på Moskvafredens grund. Denna utvidgning av förbundsförpliktelse i förening med det starkt försämrade utrikespolitiska läget medförde en motsvarande ökning av riskerna och gjorde förvecklingar i anledning av gjorda åtaganden än svårare att förutse. Utan att man förringar värdet för vårt eget lands vidkommande av en samordnad nordisk försvarsberedskap, kan dessutom sägas, att på sätt planen nu utformats, den mera direkt tillgodosåg finska än svenska intressen. Till detta kommer så Finlands försämrade ställning. Landet kunde ännu icke, såsom Sköld framhållit, ha funnit sin balans efter kriget, och reaktionen i Moskva visar också, att dess handlingsfrihet var beskuren. Det var icke under sådana förhållanden att undra på att vår ansvariga ledning under sina reala överväganden gav uttryck åt vissa betänkligheter och att den intog en tveksam attityd. Men att av denna grund hos den ena eller den andra vilja inlägga en bristande förståelse för nordiskt samarbete eller en likgiltighet för Finlands sak är verklighetsfrämmande.

Medan under detta skede av frågans behandling synpunkter och stämningar inom regering och utrikesnämnd under icke offentliga och därför friare meningsutbyten åtminstone i någon om än ringa utsträckning registrerats, har motsvarande, såvitt bekant, icke skett beträffande Ålandsförhandlingarna 1938—39. Någon jämförelse kan därför på denna punkt svårigen göras. Vad pressopinionen beträffar, skall endast anmärkas, att denna under loppet av 1939 blivit alltmera kritisk,³⁶ vilket ju också statsministern ansett sig kunna notera. Om någon motsvarighet till detta års livliga pressfejld kunde det på vintern och våren 1940 icke bli tal redan av den anledning, att det tyska angreppet på Norge och Danmark då klippte av diskussionen.

³⁶ En översikt av pressopinionen i Ålandsfrågan lämnas av Tingsten, a. a., s. 353 ff.

*Bilaga.**Redogörelse av Per Albin Hansson för sammanträde i utrikesnämnden den 11 mars 1940.*

»Utrikesnämnd måndagen 11 mars 1940. G. rapporterade om händelserna sedan förra sammanträdet. Berörde mot slutet vad som kunde tänkas göras från vår sida i händelse fortsatt strid. Ingen tog upp detta, man diskuterade som om det skulle bli fredsslut. Undén ledde in på den linjen genom att framföra tanken på svensk garanti för nya gränserna genom förklaring av svensk villighet till ett provisoriskt militäravtal. Kunde vara av betydelse för finsk accept och för att markera vår självständiga politik. Garantin ingen risk under närmaste tiden, sedan Ryssland fått sitt. De invändningar som kunde göras med hänsyn till framtiden kunde mötas med hänvisning till att åtgärden var tillfällig och kunde avvecklas om icke försvarsförbund komme till stånd. Sandler ansåg att om regeringen ej ville revidera sin ståndpunkt om militär hjälp, ingenting nu kunde göras. Mycket tyder på att Finland accepterar och vi som fungerat som brevlåda stå där lurade. De ryska förslagen värre än 1721 års fred, Hangö en farlig inteckning i Finlands självständighet. Men ej lönt att tala om vad som varit. Vill man nu bevaka svenska intressen måste man komma in på frågan om att sammanknyta Sveriges och Finlands militära krafter. Hemställde till regeringen att allvarligt överväga förhandlingar om försvarssamverkan. På fråga av Vougt om Ryssland försökt inblandning i Finlands inre angelägenheter, svarade G. att så vitt han visste detta ej skett. Åkerberg inne på samma tankar som Undén och Sandler. Jag erinrade om att jag redan förklarat för Tanner att vi voro villiga att diskutera försvarsförbund, dock med framhållande att jag ej tagit ståndpunkt i sak. Svårt att se hur man skulle kunna göra en uppdelning som den U. åsyftat. En militär överenskommelse nu förutsatte att man var beredd till försvarsförbund. Men detta måste grundligt övervägas och kunde ej bli en fråga blott mellan oss och Finland. I vart fall måste Norge vara med i övervägandet och det finns ingen anledning att utesluta Danmark från en diskussion som berörde hela Norden. Även så begränsat som U. tänkt sig måste spørsmålet gå till riksdagen. Regeringen var konstitutionellt icke befogad göra utfästelser av sådan

räckvidd. Råstock och Lindqvist delade min mening; den förre befarade att ett tillkännagivande nu om villighet till militära åtaganden närmast skulle framkalla mindre smickrande kommentarer — när det blev fred ville vi göra vad vi under striden avböjt! Undén var ense med mig att man ej finge giva löften som man ej var beredd att infria, men insisterade på sitt provisorium. Naturligtvis måste behandlingen ske i grundlagsenlig ordning, men detta behövde icke taga så lång tid och en förklaring att man övervägde saken skulle ha god psykologisk effekt i Finland och utåt.

Under diskussionen hade Andersson [Sic!] i Norrköping förebrått regeringen att den icke utnyttjat möjligheterna till diplomatiska påtryckningar på Ryssland, vilket G. bemötte med hänvisning till vad som gjorts. På fråga av Vougt meddelades att vi övervägde en offentlig förklaring, eventuellt i radio, men att denna icke kunde avges så länge förhandlingarna påginge.

P A H.»

IDEOLOGI OCH VETENSKAP I TIDIG AMERIKANSK SOCIOLOGI

Av Docent GÖSTA CARLSSON, Stockholm

Samhällsvetenskap och politik. I föreliggande undersökning kommer en tids- och rumsmässigt avgränsad grupp sociologer att behandlas. Det bör emellertid genast understrykas att syftet inte har varit att ge en allmän idé- eller vetenskapshistorisk framställning av deras teorier och av den sociologiska metodens utveckling. En dylik uppgift hade ställt vida större krav på dokumentation och orientering inom området, och det kan ifrågasättas om den är särskilt angelägen. Trots att den period det här gäller, ungefärligen 1890—1930, ligger oss relativt nära har de författare som dominerade den blivit föremål för åtskilliga arbeten, åtminstone av mera översiktlig natur.¹ Avsikten har i stället varit att låta den undersökta gruppen av författare och deras teorier bli åskådningsmaterial vid studiet av en central och fullt aktuell samhällsvetenskaplig problemställning: frågan om de politiska eller etiska momenten i teoribildningen, eller kortare, frågan om varat och börat i den vetenskapliga framställningen.

Det kan knappast betvivlas att distinktionen mellan värdering och teoretisk utsaga; mellan forskarens på rent vetenskaplig grund härledda resultat och hans politiska, religiösa eller moraliska sympatier, har erbjudit större svårigheter inom samhällsvetenskaperna än inom andra forskningsfält. Regeln var länge att inga som helst försök gjordes att hålla de bägge sfärerna åtskilda. Också när en framställning mynnade ut i bestämda politiska rekommendationer framställdes dessa som helt grundade på en analys av sakförhållandena som inte rimligen kunde bestridas av den som hade vilja och förmåga att sätta sig in i ett samhällsvetenskapligt resonemang.

¹ Jfr Barnes (utg.), »An Introduction to the History of Sociology», (Chicago, Univ. of Chicago Press, 1948). Den i det följande aktuella gruppen av sociologer finns också behandlad, mera mångsidigt än arbetets titel antyder, av Page, »Class and American Sociology: From Ward to Ross», (New York, Dial Press, 1940).

Inom den metodiskt mest avancerade och mest »problemmedvetna» av de samhällsvetenskapliga disciplinerna på 1800-talet, nationalekonomin, arbetade sig småningom en motsatt åskådning fram. Det blev efter århundradets mitt allt vanligare att man framhävde forskarens principiella neutralitet i de dagspolitiska stridsfrågorna. Den klassiska ekonomiska teorin, som ännu dominerade, kan visserligen sägas ha tjänat som vetenskapligt (eller skenvetenskapligt) stöd för en utpräglad individualistisk och liberal samhällsuppfattning, vars överlägsenhet och objektiva riktighet de tidiga ekonomerna ville bevisa. Men hos Senior,² om inte förr, möter tanken att vissa frågeställningar är av ateoretisk natur, och utanför den egentligt vetenskapliga analysens kompetensområde. Hit hör frågan när besittande av egendom och nyttigheter är gagneligt för individen eller för samhället, och frågan vilken egendomsfördelning som är mest önskvärd.

Myrdal,³ som relativt ingående behandlat förhållandet mellan det ideologiska och det vetenskapliga momentet i den ekonomiska teoribildningen, framhåller att detta yttrande bör tolkas med en viss försiktighet, och vi bör ta oss i akt för att läsa in i det en mera »antipolitisk» eller »antietisk» tendens än Senior själv åsyftade. De som skrev om nationalekonomins metodproblem under den klassiska periodens slutskede och gränsnytteteorins genombrott, i varje fall i England, var emellertid i allmänhet angelägna att understryka behovet av en objektiv och i viss mening värderingsfri forskning, och faran av att på inbillat vetenskaplig grund uppställa politiska program. De var fullt på det klara med den ideologiska tendensen hos vissa mångtydiga uttryck, exempelvis »naturligt» (»naturligt pris»).⁴ Detta innebär inte att de lyckades hålla politiska eller etiska värderingar utanför sin egen forskning, eller ens göra klart för sig själva i vilken utsträckning sådana värderingar var av betydelse. Under alla förhållanden är det ett långt steg mellan en allmänt deklarerad anslutning till objektivitetens och värderingsfrihetens linje, och dess fulla realiserande i forskningen. Det finns emellertid ingen anledning att följa denna frågas vidare utveckling inom den ekonomiska teorin; den intresserade hänvisas till Myrdals arbete. För

² Senior, »An Outline of the Science of Political Economy», The Library of Economics, (London, Allen and Unwin, 1938) s. 2.

³ Myrdal, »Vetenskap och politik i nationalekonomien», (Stockholm, KF, 1930) s. 15—22.

⁴ Sidgwick, »The Principles of Political Economy», 3. ed., (London, Macmillan, 1901) s. 19—20.

sociologin torde emellertid nationalekonomin ha spelat en betydande roll. En ingående metoddiskussion förekom egentligen endast i den ekonomiska litteraturen. Vidare kom åtskilliga av sociologerna över till den nya vetenskapen från tidigare ekonomisk utbildning och forskning.

För Comte var vetenskapen, positivismen i teoretisk mening, och dess politiska implikationer oskiljaktiga, två aspekter av samma sak. Teorin tillerkänns en oerhörd praktisk betydelse; den ger den etiska grund (»une nouvelle autorité morale») på vilken hela det västerländska samhällets reorganisation skall vila.⁵ Filosoferna (vetenskapsmännen) är utvecklingens ledare.

Spencer fann det lika självklart att den genom reflektion över den kosmiska utvecklingen vunna insikten i det organiska och sociala livets villkor hade klara och ovedersägliga politiska och samhälleliga konsekvenser. Sociologin var för honom, och för många andra sociologer ett gott stycke in på 1900-talet, vetenskapen om samhället snarare än läran om grupperna. Och »samhället» var företrädesvis det moderna statssamhället, med den följderna att många av de problem som behandlas var statsvetenskapliga eller politiska i modern mening. Spencers »The Study of Sociology» är en politisk skrift, och man kan tillägga, en politisk stridsskrift. Det är författarens övertygelse att det vetenskapliga studiet av det invecklade samspelet mellan orsaker och verkningar skall skingra den vitt utbredda vanföreställningen att det finns radikala botemedel mot sociala missförhållanden.⁶ Och arbetet slutar på samma sätt som det börjar. Den högre typ av människa som inte hemfaller åt politisk fanatism inser att hon själv och hennes meningsfränder kan göra mycket litet för att påverka människans existensvillkor genom socialpolitiska åtgärder i en bestämd riktning.⁷

Spencers individualism är extrem, och hans bruk av en förment vetenskaplig teori för att legitimera ett bestämt samhällskick är ovanligt grovt och omaskerat. Det var lättare att förbise den politiska tendensen i ett författarskap när denna är av en mera kompromiss- eller medelvägsbetonad karaktär. Man kan ifrågasätta om inte några av de författare, som kommer att behandlas i det följande, naivt identifierade opartiskhet eller objektivitet just med en för-

⁵ Comte, »Système de Politique Positive», vol. I, (Paris, 1852) s. 3.

⁶ Spencer, »The Study of Sociology», 10. ed., (London, Kegan Paul, 1882), s. 21—22.

⁷ Ibid., s. 403.

medlande och överbryggande inställning i politiska eller etiska stridsfrågor. I varje fall bekände de sig i vissa sammanhang till en värderingsfri linje för att vid andra tillfällen utan diskussion ansluta sig till vissa värderingar som var tämligen allmänt omfattade i det samhälle där de verkade.

Redan i början på 1900-talet förelåg emellertid en klar och än i dag i viss mån normerande formulering av den värderingsfria forskningens problematik. En av tidens ledande sociologer, Max Weber, behandlade i flera uppsatser denna fråga.⁸ Han tog avstånd från den etiska tendens som i betydande utsträckning karakteriserat den historiskt-ekonomiska forskningen i Tyskland. Det var, enligt Max Weber, orimligt att de akademiska lärarna skulle få begagna universitetsföreläsningens traditionella frihet från kritik för att framlägga personliga värderingar och ställningstaganden; av allt slags profeterande föreföll honom »professorsprofeterandet» mest motbjudande. Till grund för denna uppfattning låg en principiell distinktion mellan teori och värdering, och Max Weber behandlade denna fråga vida mer ingående än vad som annars var fallet.

Samhällsvetenskaperna är framsprungna ur praktiska behov, menar han, deras funktion var ursprungligen att ge en teknik att värdera politiska åtgärder eller tillstånd. Även om denna syn på deras uppgift med tiden förskjutit sig en hel del, så har en klar gränsdragning mellan »Seiende» och »Seinsollende» inte kommit till stånd. Fortfarande (dvs. 1904) är åsikten gängse att nationalekonomin kan härleda värdeomdömen ur en specifikt vetenskaplig »nationalekonomisk världsåskådning». Denna uppfattning tillbakavisar Weber. Erfarenhetsvetenskaper kan inte ge bindande normer eller handlingsföreskrifter. Det betyder inte att värdeomdömen måste vara undandragna vetenskaplig kritik. Weber skiljer mellan två huvudformer av sådan enligt hans mening legitim vetenskaplig kritik av politiska eller etiska värdeomdömen. Det finns å ena sidan *teknisk kritik*, å andra sidan *idékritik*.

Mål och medel är de fundamentala begreppen i analysen av rationellt mänskligt handlande. Genom en vetenskaplig undersökning av de medel som står till förfogande för uppnåendet av ett bestämt mål kan vi fastställa sannolikheten för att det överhuvud skall gå

⁸ Max Weber, »Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis», först publicerad 1904 i Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik; omtryckt i »Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre», (Tübingen, Mohr, 1922) s. 146—214; samt »Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften», Ibid., s. 451—502.

att nå detta mål. På så sätt kan målsättningar visas vara orimliga i den meningen att de överhuvud ej kan realiseras. Vidare kan det fastställas att användandet av vissa medel har andra konsekvenser, och påverkar våra möjligheter att realisera andra värden. Det kostar något att nå ett mål, och samhällsvetenskaperna kan bidra till att vi får veta *hur* mycket det kostar. Men den slutliga avvägningen mellan kostnader och resultat, avgörandet om resultatet är värt uppoffringarna, är ingen specifikt vetenskaplig uppgift.

Så långt om den tekniska kritiken. Den andra formen, idékritiken, är något svårare att precisera. Det gäller här en undersökning, som det vill synas övervägande av logisk och filosofisk art, av de föreställningar som ligger bakom konkreta och partikuljära målsättningar. Weber tänker sig en analys, genom vilken det blir möjligt att fastställa beträffande en bestämd statsman eller socialpolitisk skriftställare, vilka yttersta värderingar — axiom — hans konkreta målsättningar vilar på. Systemet av grundläggande och härledda värderingar kan sedan prövas i avseende på sin inre motsägelsefrihet.

Det är svårt att säga vilken faktisk betydelse Max Webers insats haft för den västeuropeiska och amerikanska samhällsvetenskapens inställning till värderingsfrihetens och objektivitetens problem. I Sverige är det brukligt att peka på Hägerström och den s. k. uppsalafilosofin som epokbildande i detta avseende, men denna riktning torde ha varit så gott som helt okänd utanför landets gränser, i varje fall bland samhällsvetenskapsmän i allmänhet. Också kännedomen om Max Weber förefaller att ha varit senkommen och ojämnt fördelad utanför det tyska språkområdet, och hans betydelse för utvecklingen kan på denna grund sättas ifråga, även om det skulle visa sig att en majoritet bland moderna samhällsforskare omfattar en åsikt liknande hans. Också beträffande den faktiska anslutningen till den linje Weber företrädde kan man tveka. Det är svårt att säga hur moderna samhällsvetenskapsmän i allmänhet ser på det här problemet. Bortsett från en och annan med speciellt intresse för metodologiska frågor företar de inga mera djupgående analyser av objektivitetens problem i egen och andras forskning, och avger heller i allmänhet ej principiella deklARATIONER som kan ge någon ledning. På det hela taget förefaller det sannolikt att en majoritet skulle ansluta sig till en uppfattning som åtminstone ligger Max Webers tämligen nära, om man kunde förmå dem till ett generellt ställningstagande. Med dessa reservationer kan man be-

teckna de weberska principerna som de ortodoxa i modern socialvetenskap, sociologin inräknad.

Ett visst stöd för detta antagande kan man få ur iakttagelsen att också de, som anser sig avvika från den värderingsfria forskningens linje, uppfattar denna som den dominerande i den samtida diskussionen. Det heter hos en författare, Bowman,¹⁰ att distinktionen mellan »vara» och »böra» är en truism i det sociologiska tänkandet. »The usual view is that the science of sociology deals with the former, while the latter constitutes the forbidden area of ethics and morals». Det kan tilläggas att Bowmans egen inställning i frågan knappast är så väsensskild från den ortodoxa som titeln på artikeln kan ge intryck av.

Om den uppfattning som här betecknats som den ortodoxa dominerar så betyder det uppenbarligen inte att den är allenarådande, och framförallt inte att den helt präglar det sätt på vilket samhällsforskning bedrivs. Långt efter Max Weber har författare framträtt som trott sig kunna ge en rent vetenskaplig och objektivt giltig legitimation av ett visst socialt eller politiskt system, t. ex. laissez-fairebetonad kapitalism eller politisk demokrati. I sådana fall rör det sig som regel antingen om naiv okunnighet om värderingsfrihetens problematik, eller oavsiktliga och icke klart insedda avsteg från en huvudprincip som man erkänner.

Emellertid har också en programatisk kritik riktats mot den uppfattning som har karakteriserats som den ortodoxa. En rad författare har framträtt med en relativt långtgående ehuru något svårpreciserad relativism, eller skepticism, och har ifrågasatt samhällsvetenskapernas anspråk på objektivitet, och möjligheten att tillfredsställande hålla isär värdering och teoretiska resultat. Deras utgångspunkt är oftast en till marxismen relativt nära anslutande föreställning om tänkandet, inkluderande det vetenskapliga tänkandet, som bestämt av forskarens sociala situation. Inte bara i gängse mening ideologiska utan också som vetenskapliga eller rent teoretiska betecknade tanke-system bör, enligt dessa författare, i viss mån uppfattas som ideologier. Mest känd i denna grupp torde Mannheim¹¹ vara, men synpunkter av samma art har framförts av flera andra

¹⁰ Bowman, »Evaluations and Values Consistent with The Scientific Study of Society», *American Sociological Review*, 1943 (vol. 8) s. 306—312. Omtryckt i Koenig, Hopper och Gross, »Sociology: A Book of Readings» (New York, Prentice-Hall, 1953). I sistnämnda arbete finns f. ö. samma ämne behandlat av en annan förf., Bierstedt, helt i anslutning till den ortodoxa uppfattningen.

¹¹ Främst genom sitt arbete »Ideologie und Utopie», (Bonn, Cohen, 1929).

samhällsvetenskapsmän, mer eller mindre påverkade av Mannheim. För den historiska forskningens del har Charles Beard¹² anslutit sig till en liknande åskådning. Historikern väljer och vrakar i den oändliga massan av tillgängliga erfarenhetsdata, och han gör en syntes av det han valt ut. Det är därför, enligt Beard, inte möjligt att se det slutgiltiga resultatet som entydigt bestämt av utgångspunkten: erfarenhetsdata. Urvalet och syntesen är också betingat av forskarens intresse, och hans intellektuella och sociala miljö. Myrdal¹³ har hävdad behovet av explicita värdepremisser; endast på det viset kan sociologen bemästra det problem som värdena utgör.

En närmare granskning och kritik av dessa åsikter kan icke här komma ifråga. Det förtjänar emellertid påpekas att det knappast är möjligt att med hjälp av dessa författares egna framställningar klart fixera var gränsen går för deras principiella skepsis eller relativism. Mannheim,¹⁴ som med stor energi betonade tänkandets och den vetenskapliga forskningens »existentiella betingelser», och dess beroende av klass- och samhällsmiljö, vill ändå till slut inte ansluta sig till en helt relativistisk linje. Den tvivelaktiga och mycket kritiserade tanken på den »fritt svävande intelligentian» som bärare av en syntes av klassperspektiv är bara ett av de försök han gör att övervinna relativismen. Varken för Mannheim eller för de andra av de nämnda författarna är det lätt att säga om deras uppfattning innebär att en av politiska och sociala värderingar opåverkad teori-bildning är principiellt omöjlig. Det är under alla förhållanden klart att de vida mer än Max Weber betonar de svårigheter som är för- enade med en sådan teoribildning. Om den är genomförbar så ställer den utomordentliga krav på forskarens metodiska skolning och med- vetenhet. Värderingarna är ingenting som är påhängt forskningen, heter det hos Myrdal, de »genomsyrar den».¹⁵

En undersökning av ideologiska faktorers (etiska eller politiska föreställningars och värderingars) inverkan på samhällsvetenskaplig teoribildning betecknas av Mannheim som sociologisk (vetenskaps- eller kultursociologisk) oavsett vilken av samhällsvetenskaperna som är föremål för granskningen. Den vetenskapssociologiska uppgiften

¹² »Written History as an Act of Faith», *The American Historical Review*, 1934 (vol. 39), s. 219—229. Jfr Lynd, »Knowledge for What?» (Princeton, Princeton Univ. Press, 1939) s. 180—201.

¹³ »An American Dilemma», vol. 2, (New York, Harper, 1944) s. 1035—1064.

¹⁴ En översiktlig framställning och kritik av Mannheim med utförlig bibliografi ges i Merton, »Social Theory and Social Structure», (Glencoe, Free Press, 1949) s. 247—264.

¹⁵ »An American Dilemma», vol. 2, s. 1043.

ligger just i studiet av tänkandets existentiella betingelser, dess beroende av en bestämd social situation.¹⁶ Närhelst vi kan påvisa att en teori inte utbildats efter »immanenta» eller rent logiska regler, när det inte låg i »sakens natur» att slutsatserna skulle dras på det sätt som var fallet, då kan vi försöka fastställa vilka faktorer i den intellektuella och inte minst allmänt sociala miljön som varit styrande. Den vetenskapssociologiska uppgiften blir så i första hand en empirisk-historisk uppgift, som endast genom sitt starkare tryck på de icke intellektuella faktorerna låter sig vagt avgränsas från idé- eller lärdoms historia.

Det är uppenbart, att det i de flesta fall måste vara mycket svårt, för att inte säga omöjligt att leda i bevis att en bestämd samhällelig faktor varit den avgörande på en viss punkt: d. v. s. att en tänkares eller forskares resultat skulle ha blivit ett annat om inte denna faktor gjort sig gällande. Svårigheten är densamma vare sig det gäller att belägga den mera renodlade formen av intellektuell och litterär påverkan, eller politiska och sociala förhållandens influens. Det går i allmänhet att påvisa någon form av koexistens eller kovariation, men det är ofta omöjligt att mera bestämt utpeka orsaks-sammanhang. Antag att vi tror oss observera att en grupp sociologer använde sig av en begreppsapparat och av antaganden som förefaller att gynna »status-quo» i den samtida sociala och politiska kampen. Det är klart att detta kan vara en tillfällighet; det är inte säkert att det föreligger vare sig medvetna eller omedvetna önsningar att gynna ett bestämt parti eller en viss klass. Intellektuella traditioner kan ha spelat in och vara den rimligaste förklaringen. Det förefaller som om flera för att inte säga alla av de tidiga amerikanska sociologerna hade en ganska utpräglad misstro mot storstaden och stadsmänniskan. Denna misstro eller aversion har rötter i tidigare amerikanska samhällsdebatter, men det är svårt att säga om denna tradition var en avgörande eller ens en betydande bidragande faktor. En del sådana frågor kan möjligen lösas genom en biografisk och social detaljanalys av de undersökta vetenskapsmännens situation och utvecklingshistoria, men en sådan detalj-
analys ligger helt utanför ramen av föreliggande mera översiktliga framställning.

Under betonande av dessa svårigheter och den schematiska och ofullständiga karaktären av undersökningen, kan en av dess huvud-

¹⁶ Jfr Mannheim, »Wissenssoziologie», i Vierkandt (utg.), Handwörterbuch der Soziologie, (Stuttgart, Ferdinand Enke. 1931) s. 659—680.

uppgifter sägas vara att påvisa den roll vissa etiska eller politiska ställningstaganden har spelat hos en grupp sociologer. Vi är i synnerhet intresserade av den tendens eller bias som härrör från identifikation med en viss klass, en traditionell politisk eller etisk åskådning, etc.

Undersökningen kan alltså sägas gälla tendentiöst tänkande, och dettas rötter eller orsaker. Det är fullt rimligt att formulera det så att vi vill framställa hur och varför dessa forskare »tänkte fel». Vi måste då förutsätta att det finns kriterier för vad som är rätt och fel i vetenskaplig metodik. Jag kommer inte att göra något försök att ta upp denna fråga till diskussion, eller beröra de allmänt kunskapsteoretiska eller metodologiska implikationer som den vetenskapssociologiska metoden kan ha.

Men vi kan använda det material, som granskningen av de tidiga amerikanska sociologerna kan förväntas ge, för att åstadkomma en välbehövlig konkretisering av diskussionen kring den värderingsfria vetenskapens problematik. Eventuellt kan vi göra den iakttagelsen, att det tendentiösa tänkande som vi stöter på följer vissa mönster eller karakteristiska vägar, och det blir då möjligt att beskriva en eller flera »tendens-» eller »biasmekanismer». En mera allmän diskussion kring objektivitetens problem kunde sedan knyta an till dessa, och man kunde söka besvara frågan i vad mån sådana tendensmekanismer alltid gör sig gällande, i vad mån de alltid är möjliga att upptäcka, o. s. v.

Ytterligare en viktig fråga kommer att fodra någon behandling i det följande. Den gäller det oftast ganska vårdslöst använda *ideologibegreppet*. Endast vissa former av feltänkande brukar betecknas som ideologiskt tänkande. Det finns ointresserat och tendenslöst feltänkande, falska påståenden och slutledningar som tjänar mera begränsade målsättningar än det i egentlig mening ideologiska tänkandet. Med termen »ideologi» förbindes gärna föreställningen om ett slags enhetlighet i determinationen av tänkandet och handlandet, och en helhet eller ett sammanhang mellan skilda värderingar. Det är av vikt att granska dessa föreställningar, och att pröva i vad mån någon enhetlig ideologi låg bakom de tendentiösa uttalanden eller slutledningar som möjligen kan påvisas bland de samhällsvetenskapsmän vi skall syssla med.

Sociologins pionjärer i USA: En allmän karakteristik. I det följande kommer en grupp forskare att behandlas, som kan betraktas som pionjärer inom sitt fack i USA. Sociologin blev akademiskt

undervisningsämne vid amerikanska universitet under 1800-talets sista och 1900-talets första decennium, och de författare som här berörs var i stort sett de som först undervisade i ämnet och publicerade arbeten som betecknades eller uppfattades som sociologiska. De kallas i litteraturen ibland »pionjärerna» eller »lärofäderna». Hit hör Ward, Sumner, Small, Giddings, Cooley och Ross. Deras produktiva period infaller mellan sekelskiftet och 1920-talets början. Sumner torde ha varit den internationellt mest kända av dem; hans huvudverk »*Folkways*» har varit flitigt använt och citerat både i och utom USA. Cooley har säkerligen betytt lika mycket för den sociologiska teorins utveckling; han är bl. a. upphovsmannen till begreppet »primärgrupp». Jag kommer att behandla Sumner, Cooley och Ross (vars teoretiska bidrag också förefaller att ha varit betydelsefulla) utförligare än resten. Helt naturligt är det inte möjligt att bortse alldeles från tidigare europeiska eller amerikanska författare. Det är också fruktbart att följa vissa utvecklingslinjer som kan spåras bland pionjärerna något längre fram, in i 20-talets och t. o. m. 30-talets sociologiska litteratur. Någon som helst systematisk översikt av den andra generation, som då tog vid, har emellertid inte åsyftats.

Det bör understrykas, att avgränsningen till den tidiga amerikanska sociologin huvudsakligen är dikterad av bekvämlighetsskäl och inte innebär att de fenomen som här uppträder skulle helt saknas, eller ens vara mindre utpräglade på annat håll. Pionjärernas tänkande var utan tvivel i hög grad präglad av bestämda etiska, politiska, i viss mån också religiösa föreställningar och värderingar. Men detsamma gäller en stor del av den samtida socialvetenskapen, både i Europa och Amerika. Max Weber hade inte haft anledning att så energiskt ingripa mot vad han uppfattade som en obehörig sammanblandning av vetenskap och politik om han inte observerat försyndelser på den punkten bland sina europeiska kolleger. En efter våra begrepp relativt okritisk kombination av förkunnelse och forskning karakteriserade snarare epoken i sin helhet än en viss nationellt avgränsad grupp. Redan hos 1920-talets amerikanska författare är den moraliska för att inte säga moraliserande prägel, som faller i ögonen hos pionjärerna, långt mindre lätt att observera. Det är möjligt att amerikansk vetenskap i högre grad än europeisk är inriktad på praktiska problem och därför i mindre utsträckning följer den Weberska maximen. Det är vanligt att karakterisera det intellektuella klimatet i USA som framstegsvänligt och framstegsoptimis-

tiskt. Därmed kunde möjligen följa en större benägenhet att bygga på ej klart redovisade värdepremisser. Hur härmed förhåller sig är vanskligt att säga; liksom andra uttalanden om nationer och folk framstår detta som tvivelaktigt så länge det inte kan beläggas på ett mera övertygande sätt.

Under alla förhållanden är det klart, att de tidiga amerikanska sociologerna långt mer än sina efterföljare anlade samhällsförbättrarens aspekt på sociologiska frågor. De tenderade att i sociologin se ett socialpolitiskt instrument, och de trodde sig ur sin forskning kunna härleda mycket bestämda fingervisningar till reformer av samhället. Senare amerikanska iakttagare har framhållit »förbättrarnitet» (»melorism»)¹⁷ som konstitutivt för perioden och som en av de egenskaper som skilde den från senare faser. Denna socialpolitiska och socialreformatoriska inställning är den konstanta bakgrund mot vilken alla uttalanden och slutsatser med ideologisk färgning skall ses.

Ytterligare ett gemensamt kännetecken bör betonas, nämligen pionjärernas *metod*. Det ligger nära till hands att karakterisera den som till betydande del spekulativ, men ett annat uttryck är egentligen ännu mera talande. Deras sociologi var en »länstols» och »bibliotekssociologi». Det är inte inslaget av aprioristiska eller deduktiva element som är påfallande. De ville stödja sig på erfarenhetsdata, men det var mest frågan om sådana som utan ytterligare åtgärder från sociologens sida var tillgängliga. När de presenterade ett stycke sociologisk analys för sina läsare kunde det därför ske ungefär som i ett samtal mellan några bildade människor. Vissa av alla parter kända förhållanden i det moderna samhället kunde åberopas som stöd för resonemanget, och ingen pedantisk dokumentations- eller verifikationsapparat var nödvändig; inga kvantitativa redovisningar behövde heller tynga redovisningen. Samma tjänst gjorde välbekanta historiska händelser av typen franska revolutionen 1789. I den mån mindre allmänt kända händelser, eller samhällsskick och seder hos exotiska folk, behövde användas gick naturligtvis denna prägel förlorad. Fortfarande var det emellertid av andra forskare insamlat eller t. o. m. sammanställt material som användes, huvudsakligen etnografiskt. Det torde inte vara nödvändigt att orda om svagheter i denna nu övergivna metod; sociologerna

¹⁷ Bernard, »The Teaching of Sociology in the United States in the Last Fifty Years», *The American Journal of Sociology*, 1944—45 (vol. 50), s. 534—548.

har sedan dess lärt sig (eller tvingats) att själva aktivt engagera sig i materialinsamlandet. Det är klart, att just detta med nödvändighet godtyckliga utväljande av exempel eller stöd för argumentationen lätt blir tendentiöst. Men det var den sorts teknik, som lämpade sig för en vetenskaplig eller skenvetenskaplig behandling av aktuella politiska och sociala problem. Dessa är än i dag mycket svårtillgängliga för en mera formaliserad metod. De är inte bara undandragna ett experimentellt förfarande i mera egentlig mening, utan också den »pseudoexperimentella» metod som ibland kan användas som ersättning, med mätmetoder och statistisk kontroll som nödvändiga inslag. Det kvalitativa och common-sensepräglade framställningssättet hos de sociologiska pionjärerna gav dem en visserligen farlig men också stimulerande frihet att ta upp de frågor som var »sociala frågor» i den vardagliga betydelsen av detta uttryck. Det är sällan långt till de stora samhälleliga perspektiven i deras arbeten, vilket däremot ofta är fallet med vår egen tids mera exakta men också mera begränsade undersökningar.

Återigen är det fråga om en egenskap, som de här berörda författarna delar med sina samtida inom andra socialvetenskapliga discipliner, både i och utom Amerika. Samma metod präglade de forskare, mest europeer, som föregått de amerikanska och inspirerat dem. Ett dominerande namn var givetvis Spencer, som också kan ha varit av betydelse genom sin politiska tendens. Vi skall emellertid finna att få eller ingen av de amerikanska sociologerna gick på en så prononcerat individualistisk linje som Spencer. Den biologiska utvecklingsläran var helt allmänt en viktig faktor också där de spencerska tillämpningarna inte accepterades. Det finns socialdarwinistiska element hos flera av de undersökta författarna, med inslag av en konfliktteori för samhällsgruppernas uppkomst som står i en intressant motsatsställning till andra idéer som tvärtom är baserade på harmoniföreställningar.

En mindre känd men på det hela taget mera betydande samhällsforskare än Spencer spelade förmodligen en större roll som föregångare och inspiratör, nämligen Bagehot. Flera av de amerikanska sociologerna från denna tid nämner hans arbete »Physics and Politics»¹⁸ med stor beundran eller citerar det utförligt. I detta försöker Bagehot ge en åtminstone partiell förklaring till utvecklingen av högre samhällsformer, där »högre» och »lägre» definieras med det västerländska industrialiserade samhället som måttstock.

¹⁸ »Works», vol. 4 (Hartford, Travelers Ins., Co., 1889).

I ett tidigt skede, »the preliminary age», rådde en kamp mellan grupper och stammar; den stam vann överhanden, som snabbast kom fram till en fastare social och militär organisation. En sådan uppnås genom att vissa moraliska och rättsliga föreställningar utbildas, som upprätthålls genom sanktioner. På så sätt uppkommer ett »sedens pansar» som är ett nödvändigt villkor för den militära och politiska sammanhållningen på detta stadium. Men samma egenskap, som garanterar krigisk framgång mot andra stammar och folk, blir ett hinder för fortsatta framsteg. Samhällelig utveckling från det primitiva stadiet är en sällsynthet; vi ser överallt, menar Bagehot, kulturer som har stannat i växten eller hejdat sig just när de tycktes vara färdiga att ta steget över till något högre och bättre. Primitiv sed och lag håller samhället i ett alltför fast grepp, och verkligt framåtskridande blir omöjligt. Endast i några få fall har nästa steg kunnat tas, och Bagehot pekar på den roll det fria ordet och en obunden diskussion av traditioner och institutioner spelar. Fri kritik är nödvändig för civilisationens utveckling: det är konklusionen av Bagehots arbete.

Både hos Darwin, Spencer och Bagehot kunde inspiration hämtas till en social teori som legitimerade det liberala och kapitalistiska systemet som ägnat att befrämja en positiv selektion individer och institutioner. Men det låg också relativt nära till hands att som Thomas Huxley¹⁹ införa en skarp distinktion mellan naturligt urval och socialt. Följde man den senare linjen var det samhällets »funktion» att mildra kampen för tillvaron och striden mellan samhällsklasser eller andra grupper.

Vad var nu det konstitutiva i de tidiga amerikanska sociologernas samhällsuppfattning sedd ur politisk och ideologisk synvinkel? Så formulerad implicerar frågan möjligheten att göra uttalanden giltiga för hela den undersökta gruppen, eller åtminstone för flertalet. Redan detta är en kraftig förenkling; deras politiska uppfattningar var högst skiftande. Frestelsen till sådana vilseledande schematiseringar är alltför stor, i idéhistoriska sammanhang såväl som annars. Det kan ha sitt värde att ta en dylik grov schematisering som utgångspunkt för en preciserings- och korrigeringsprocedur som leder oss till en något rimligare bild av det faktiska läget.

En icke-amerikansk iakttagare, Boran,²⁰ karakteriserade på 1940-

¹⁹ T. Huxley, »Evolution and Ethics», i J. Huxley (utg.), »Touchstone for Ethics» (New York och London, Harper, 1947).

²⁰ Boran, »Sociology in Retrospect», American Journal of Sociology 1946—47 (vol. 52), s. 312—320.

talet amerikansk sociologi, bland annat genom att jämföra den med europeisk. I Amerika var forskarna enligt hans uppfattning inte tillnärmelsevis så engagerade i klasskampens problem som i Europa. Den amerikanska sociologin var i det hela ett uttryck för det triumferande och optimistiska borgerskapets samhällssyn, och detta borgerskaps vetenskap par excellence. Sociologerna tog det bestående samhället och dess institutioner för givet, och koncentrerade sin uppmärksamhet på detaljer i systemets funktion. Isynnerhet var klassproblemet, enligt Boran, försummat. Anledningen var bristen på ett starkt och klassmedvetet marxistiskt parti. Den opposition mot den borgerliga samhällsordningen, som i Europa ledde forskarna till att undersöka denna samhällsordnings problem, saknades i Amerika.

Det faller utom ramen för denna uppsats att diskutera riktigheten av Borans uppfattning i avseende på den amerikanska sociologin i allmänhet (Boran har inte begränsat sin karakteristik på samma sätt som här skett). För den period vi är intresserade av är det utan vidare klart att hans framställning innebär en utomordentlig förenkling av problemet, och att den är vilseledande. Från en tillräckligt extrem metodisk och politisk ståndpunkt kan visserligen alla åsikter skiljaktiga från denna sägas vara väsentligen lika. På det sättet blir det möjligt för exempelvis en revolutionär (marxistisk) socialist att hänföra alla andra politiska åskådningar, eller samhällsteorier, till kategorin »borgerliga» åskådningar, eftersom de förutsätts arbeta i det borgerligt-kapitalistiska systemets intresse. Till denna grupp för han laissez-fairebetonade teorier lika väl som reformistisk socialism. Vill man se de tidiga amerikanska sociologernas samhällsuppfattning som genomgående borgerlig och kapitalistisk, blir det nödvändigt att anlägga en dylik måttstock. Men i så fall försvinner nästan alla nyanser i västerländsk samhällsvetenskap; det återstår knappast några divergenser av intresse.

Även en mycket flyktig granskning av de amerikanska pionjärerna visar att de inte kan skäras över en kam, och att deras inställning till det bestående politiskt-ekonomiska systemet varierade rätt avsevärt. Ett par av dem var övertygade anhängare av ett ekonomiskt och socialt individualistiskt system. Det gäller främst Sumner. Cooleys socialpolitiska åskådning var långt mindre individualistisk och statusquo betonad än Sumners. En av de tidiga sociologerna, Ward, kan betecknas som reformistisk socialist. Ross gör i ett arbete, som första gången kom ut 1920 men reviderades 1930, ett anmärkningsvärt ut-

talande.²¹ Den viktigaste klasskonflikten i det moderna samhället, heter det, är konflikten mellan kapital och arbete. Den fundamentala frågan är om det även i fortsättningen skall få existera en klass som lever av den betalning den får för användande av kapitalvaror som den äger. Avskaffas denna särskilda klass, kan ingen grupp i samhället längre leva utan att prestera något nyttigt arbete. »Whether this ethically attractive ideal can be realized depends on whether the state can be made competent to direct production». Ross fortsätter med att diskutera, vilka samtida faktorer som arbetar det kapitalistiska systemet i händerna, och vilka som arbetar mot detta system. Diskussionen mynnar på denna punkt inte ut i någon bestämd rekommendation eller ens förutsägelse, men det är uppenbart att Ross inte mera energiskt går i bräschen för en utpräglat anti-socialistisk åskådning.

Just *klassproblemet* engagerade i stort alla de tidiga sociologerna. Page,²² som ägnat denna sida av deras verksamhet särskild uppmärksamhet, ser häri något för denna grupp kännetecknande, som skilde dem från många av efterföljarna inom den egentliga sociologin, och likaså från många av deras samtida inom amerikansk samhällsvetenskap i allmänhet. De första sociologerna såg alla i existensen av samhällsklasser och klasskonflikt ett första rangens problem, både ur vetenskaplig och praktiskt-social synpunkt, för det västerländska och därmed amerikanska samhället. Beroende på politiska åskådningar i övrigt var deras förslag till lösning av denna fråga skiftande, men de var alla »problemmedvetna» och i denna mening »radikala» i jämförelse med kolleger i andra discipliner, av vilka få delade sociologernas (och Veblens) intresse för klassproblemet.

Till en något mera detaljerad diskussion av de tidiga sociologernas klassteorier blir det anledning att återkomma senare i denna framställning. I den mån samhällsklasserna utgjorde ett oroande moment är det inte längre möjligt att betrakta sociologerna som problemlöst optimistiska. Deras framtidsperspektiv skiftade liksom deras politiska uppfattning, men man kan allmänt säga att det snarare var karakteristiskt för dem att de trodde sig veta vad framåtskridande eller förbättring skulle innebära, än att de var säkra på att sådant framåtskridande ägde rum eller skulle komma att äga rum. De hade

²¹ Ross, »Principles of Sociology», First rev., (New York, Appleton-Century, 1930) s. 219—220.

²² Page, »Class and American Sociology: From Ward to Ross», s. 3—25.

en i etiska normer förankrad måttstock för bedömning av vad som var »högre» och »lägre», men deras syn på aktuella utvecklingstendenser dominerades ofta av osäkerhet och fruktan för vad som komma skulle. Liksom möjligen alla generationer sedan historiens början hade de en känsla av att leva i en kris- och brytningstid.

Till denna sista punkt, som i det följande kommer att verifieras genom hänvisningar till de tidiga sociologernas diskussion av vissa samhällsproblem, må det vara tillåtet att lägga några reflektioner av mera allmän art. Det är brukligt, inte bara i populära utan också idéhistoriska arbeten med vetenskaplig ambition, att framställa den senare delen av 1800-talet och tiden fram till första världskriget som dominerad av utvecklingsoptimism.²³ Det kan ifrågasättas om inte detta i stor utsträckning sker på osäkra grunder. Genom ett lämpligt urval av författare och citat torde den ljusaste optimism och svarstaste pessimism kunna beläggas ungefär lika lätt. Det återstår då att karakterisera vissa författare, eller vissa ställen hos bestämda författare, som »typiska» eller »representativa», medan andra citat eller andra författare är »atypiska». Så länge det inte finns ett av den undersökta egenskapen (inställningen till kulturutvecklingen) oberoende kännetecken på författarnas »representativitet» förefaller denna metod ytterst riskabel. Det hela blir lätt ett cirkelresonemang: de författare betecknas som typiska, som har den åsikt som man i förväg är inställd på att betrakta som karakteristisk för epoken ifråga. Någon tillfredsställande lösning på denna fråga kan helt naturligt inte här ges. Det kan endast betonas, att den oroliga och avvaktande inställning till tidens tendenser som återfinnes hos den undersökta gruppen sociologer, också tycks finnas hos många andra författare oberoende av nationaliteten, som verkade vid ungefär samma tid.²⁴

Medvetet eller omedvetet kan vi ha förletts till att se utvecklingsoptimismen som representativ för ett bestämt tidevarv genom ett slags sannolikhetslut från den allmänna politiska situationen. Om denna för oss ter sig som dominerad av fred och framåtskridande, är det mänskligt att vänta sig tidens människor som optimistiska och förtroendefulla inför framtiden. Till detta kan bara göras det triviala påpekandet, att det är samtidens egen syn på händelserna,

²³ Se t. ex. Ginsberg, »The Idea of Progress», (London, Methuen, 1953) s. 1—2.

²⁴ Thomas Huxley finner i sin egen samtid (1893) den »spekulativa» optimismen mindre vanlig än den var 40 år tidigare. Se J. Huxley (utg.), »Touchstone for Ethics», s. 89.

inte eftervärldens, som är psykologiskt relevant. För att bringa diskussionen tillbaka till den epok och det samhälle som här intresserar oss, kan det vara lämpligt att citera ett uttalande av den amerikanske historikern Charles Beard för att få en motvikt mot ett otillbörligt »idylliserande» av decennierna före första världskriget. År 1913 publicerade han sitt bekanta och omstridda arbete »An Economic Interpretation of the Constitution of the United States». I ett 1935 skrivet förord till andra upplagan diskuterar Beard den sociala bakgrunden till debatten kring boken när den först kom ut.²⁵ Splittringen i det republikanska partiet, det progressiva partiets uppkomst, och konflikten kring aktuella socialpolitiska frågor hade upprört sinnena, säger han. Monopoltendenser inom transportväsendet och industrin, den sinande tillgången på fri jord, och arbetsmarknadens förändringar i samband med arbetarpartens tillväxt i styrka, skapade problem för vilka Theodore Roosevelt föreslog nya åtgärder, delvis av författningspolitisk art. »Owing to such declarations, and to counter-declarations, the »climate of opinion» was profoundly disturbed when »*An Economic Interpretation of the Constitution*» originally appeared».

Rimligtvis hade de politiska händelserna större betydelse för det mottagande ett i egentlig mening statsvetenskapligt arbete fick än för sociologiska författare. Men det har tidigare framhållits, att det sällan var långt till politiska frågeställningar hos de tidiga sociologerna. Vissa av de händelser Beard syftar på var av kort varaktighet, men de grundläggande ekonomiska skeendena kan inte dateras till ett lika begränsat tidsintervall. Och det var i denna miljö sociologernas samhällsteorier kom till.

Den puritanska måttstocken. I ett föregående avsnitt har det moraliska momentets betydelse hos de tidiga amerikanska sociologerna framhållits. De bedömde förgångna, samtida eller tillkommande sociala förhållanden med hjälp av värdesystem med omisskännliga inslag av kristet-puritanskt färgad etik.

Den amerikanske filosofen Perry²⁶ har i ett större idéhistoriskt arbete framhållit två faktorer som betydelsefulla för amerikansk idealbildning genom tiderna: *puritanism* och *demokrati*. Perry vill inte göra gällande att dessa två idésystem (för att använda hans eget uttryck) har varit de enda inflytanden man behöver räkna med;

²⁵ (New York, Macmillan, 1935) s. V.

²⁶ Perry, »Puritanism and Democracy», (New York, Vanguard Press, 1944) s. 33—35.

också klimatologiska, etniska, demografiska, ekonomiska och psykologiska förhållanden har påverkat idealbildning, institutioner och traditioner i det nordamerikanska samhället. Hans egen undersökning är emellertid centrerad kring de två först nämnda. Han säger om dessa: »They have been particularly pervasive, reaching not only through the whole length of American history, but breadthwise from center to extremities, touching American experience and behaviour at every point . . . I claim only that a large part of the distinctively American tradition, culture, institutions, and nationality consists in these two systems of ideals: the puritanism implanted in the seventeenth century, and the democratic creed disseminated in the eighteenth century».

Det är inte nödvändigt att här företa en avvägning eller värdering av den roll den puritanska föreställningsvärlden spelat jämförd med andra faktorer; en uppgift som förefaller mycket svår och där säkerligen skilda meningar kan hävdas. För undersökningen av den tidiga sociologins ideologiska bakgrund är det tillräckligt om vi kan påvisa mera distinkt puritanska inslag i arbeten från denna tid. En sådan analys försvåras av den omständigheten att de puritanska idéerna i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet under alla förhållanden bildar en svåravgränsbar grupp, där tidigare, från 1600- och 1700-talet härstammande religiöst bestämda föreställningar har utvecklats och förändrat karaktär under inverkan av andra tankeströmningar. Också enligt Perry har »the puritan creed» blandats med andra ideologier och påverkats av historiska erfarenheter. Med denna reservation kan följande moment framhållas:²⁷

1) *Moralisk rigorism*, och en *asketisk* inställning till sensuella njutningar. I den puritanska etiken ingår en »viljekult»; människan hade hela tiden att kämpa mot sina lägre böjelser; den naturliga tendensen var »nedåt».

2) *Individualism*. Moraliskt ansvarade varje människa för sig, i första hand beträffande sin frälsning, men i andra hand också i världsliga sammanhang.

3) Ett starkt betonande av den *retributiva och formella rättvisan*, och ett motsvarande undertryckande av skälighetssynpunkten i moraliskt-rättsliga sammanhang.

4) *De »ekonomiska dygdernas» betydelse*. Detta moment har kanske tilldragit sig större uppmärksamhet än andra, och den spe-

²⁷ Jfr Perry, op. cit., s. 269—320.

ciellt puritanska (eller protestantiska) inställningen till det världsliga yrkesarbetet har ibland tillmätts en stor betydelse för det kapitalistiska systemets uppkomst.²⁸ Världslig framgång var om inte en orsak eller ett medel till frälsning, så dock ett tecken på frälsning. »Gud hjälper den som hjälper sig själv».

Motsvarande idéer gör sig också gällande hos den grupp sociologer, som här är föremål för granskning. Det i populär uppfattning dominerande inslaget, det asketiska undertryckandet av vissa drifter och begär, främst de sexuella, kan beläggas med ett suggestivt uttalande av Ross.²⁹ »Lust is a monster that can be lulled to sleep only with infinite difficulty, whereas a pin prick, a single staccato note is enough to arouse. The ordered sex relation is, perhaps, man's greatest achievement in self-domestication». Eftersom erfarenheten tycks visa att det är omöjligt att helt utrota osedlighet och lösaktighet, fortsätter Ross, så är det bättre att den får existera i avskilda områden än att sedeslösheten tränger in överallt i ett samhälle. »The public owes little thanks to the mistaken zealots who assault segregated vice so energetically as to drive in forth into the tenements where its virus finds sound material to work on». Alltså: »segregerad» osedlighet behövs som en säkerhetsventil; på ett »sekunda» människomaterial kan dess skadliga verkningar få göra sig gällande om endast det »prima» skonas.

Självkontroll, viljestyrka och robust oberoende är de egenskaper, som enligt samme författare skall framhållas för ungdomen och göras idealbildande.³⁰ Det moraliskt rätta beteendet kan inspireras både av stolt självkänsla å en sidan och sympati för medmänniskor å andra sidan. På det hela taget finner Ross självkänslan vara den mer bärkraftiga grunden. Sympati och broderskapskänslor har sin mission att fylla, men det förutsätts att en fortsatt individualiseringsprocess är önskvärd, och att därför självaktning snarare än gemenskapskänsla (»the spirit of the hive») bör vara utgångspunkten.

Cooley³¹ betonade sambandet mellan det rationella och det (etiskt) rätta. Mellan rationellt tänkande i traditionell mening och moraliska värden kan det visserligen föreligga en motsättning. Men

²⁸ De klassiska arbetena är Max Weber, »Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus», i »Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie», vol. 1, (Tübingen, Mohr, 1922); samt Tawney, »Religion and the Rise of Capitalism», (London, Murray, 1933).

²⁹ Ross, »Social Psychology», (New York, Macmillan, 1908) s. 126.

³⁰ Ibid., s. 90—91.

³¹ Cooley, »Human Nature and the Social Order». Rev. ed., (New York. Scribner's, 1922) s. 358—366.

det moraliska omdömet representerar en högre form av rationalitet, dess premisser är så mycket rikare i innehåll än de formella slutledningarnas. Cooley pekar på den roll som spelas av instinkter, med gångna tiders lärdomar i sig, och individuella erfarenheter som inte formulerats på det medvetna planet. Men till slut är det det individuella samvetet som är suveränen; dess utslag är slutgiltigt även om det uppenbarligen skulle stå i strid mot allmän opinion och traditionella värderingar. På Cooleys argumentation kunde tillämpas Mannheims metod att fastställa det ideologiska inflytandet på en samhällsvetenskaplig teori (eller denna teoris karaktär att vara ideologi) genom att påvisa luckor i tankegången, och logiska motsägelser. Om man som Cooley trycker på de moraliska värderingarnas egenkap att utgöra en högre form av rationalitet bl. a. genom sin karaktär av släktets eller gruppens samlade erfarenheter, kan det ifrågasättas om inte det slutliga avgörandet till det individuella samvetets förmån representerar ett sådant av extra-teoretiska, ideologiska faktorer bestämt språng. Det kan diskuteras i vilken grad och under vilka villkor en etisk individualism av den typ Ross och Cooley företräder är förenligt med tanken att idealbildningen väsentligen är en social produkt. Cooleys till övermått citerade definition eller beskrivning av primärgrupperna³² utsäger bl. a. att de är grundläggande för idealbildningen, och att de manifesterar ett slags fusion av individuella jag till ett kollektiv.

Brytningen mellan traditionell, i många avseenden puritansk moral å ena sidan, och »sociologistisk» relativism å den andra kommer emellertid klarare fram hos Sumner. Det är inte överraskande att en etisk tendens är starkt förnimbar hos denne författare; han kom till Yale efter fem år som präst i den protestantiskt-episkopala kyrkan. I en känd essä³³ hänvisar Sumner till den »glömde mannen», som får lida för tidens enligt författarens åsikt irrationella och skadliga sociala reformnit. Den glömde är den flitige, förtänksamme, rationellt planerande och oberoende människan, som betalar sin skatt, sköter sitt arbete och aldrig blir ett Socialt Problem. Vid sidan av den politiska tendensen, som är den dominerande, är också den etiska fullt tydlig.

Det är med Sumners huvudverk, »Folkways»,³⁴ som med många andra samhällsvetenskapliga eller samhällsfilosofiska arbeten: det

³² Cooley, »Social Organization», (New York, Scribner's, 1909) s. 23.

³³ Sumner, »The Forgotten Man», Selected Essays, (utg. av Keller och Davie, New Haven, Yale Univ. Press, 1924) s. 257—281.

³⁴ Boston, Ginn, 1906.

går att sammanfatta det så att en bestämd tankegång förefaller att helt dominera. I detta fall är det brukligt att säga att Sumner tryckte på det föränderliga, det plats- och tidsbundna i sed och rätt. Det är heller inget tvivel om att detta är ett återkommande tema i arbetet. Seden kan göra allting rätt, och allting till orätt. Hans teori hade en mycket bestämd politisk tendens. Det bestående institutionella systemet kunde endast förändras mycket långsamt och med stora svårigheter genom planerat, rationellt ingripande.³⁵

Slutsatsen av denna teori synes vara etisk relativism. Formuleringar i denna riktning återfinns också i Sumners arbete. Närmare bestämt tycks han tveka mellan två tankegångar, som båda kan betecknas som relativistiska. Man kan säga att den ena är obegränsat och den andra begränsat relativistisk. Enligt den förra är ingen egentlig kritik av sed och rätt (mores) möjlig. »The mores contain the norm by which, if we should discuss the mores, we should have to judge the mores».³⁶ Det finns ingen av mores oberoende position, även vetenskapsmannen står under inflytande av ett visst system av rättsliga och moraliska värderingar. »It is vain to imagine that a 'scientific man' can divest himself of prejudice or previous opinion, and put himself in an attitude of neutral independence towards the mores».³⁷

Men Sumner går inte helt på den obegränsade relativismens linje. Mores har karaktären av anpassningsfenomen; om de existerande sederna och rättsliga reglerna medför ett stort mått av olust och smärta i samhället i fråga tenderar de att förändras i riktning mot bättre anpassning (mindre smärta och olust). Och därmed blir det i viss mån möjligt att kritisera mores från en vetenskaplig plattform. Många skilda system av moraliska föreställningar kan eventuellt visas medföra samma mått av olust och smärta, eller ingen olust alls, och mellan dem kan inget val träffas. Men vissa medför ett större mått av olust och de kan betecknas som missanpassningar eller avvikelser.³⁸ Ibland går Sumner abrupt över från den ena linjen till den andra.³⁹

Emellertid är skillnaden mellan den begränsade och den obegränsade relativismen kanske mindre betydelsefull. I det hela har forskaren få anledningar att fördöma andra folks, eller förgångna

³⁵ Ibid., s. 89—90.

³⁶ Ibid., s. 77.

³⁷ Ibid., s. 97—98.

³⁸ Ibid., s. 5, 418.

³⁹ Ibid., s. 58.

tidens rätts- och moraluppfattning, och beteckna vissa seder som »urartade», etc. Men det är just vad Sumner upprepade gånger gör, utan att söka leda i bevis att det som kritiseras eller betecknas som »lägre» var olust- och smärtbringande. I enstaka fall kan det röra sig om ett förkortat och otydligt skrivsätt; han kunde endast vilja framhålla att den ena eller andra sedvänjan enligt »vår» eller »modern» uppfattning är frånstötande och omoralisk, och därigenom på nytt understryka det tids- och platsbundna i mores. Men det är svårt att med denna tolkning förena alla de uttalanden som återfinnas i »Folkways». De medeltida straffen sägas vittna om »grossness, obscenity, inhumanity and ferocity».⁴⁰ Han pekar på de i Nya England under 1700-talet förekommande nattfrierierna (»bundling») som ett extremt exempel på hur en sed kan råda, som rationellt bedömd förefaller oförenlig med de mest elementära krav på begränsning av den sexuella aktiviteten.⁴¹ På samma sätt tycks en absolut värdestandard förutsatt i diskussionen av nöjeslivet och dess tendens att urarta i ett samhälle.⁴² Det är svårt att frigöra sig från intrycket, att Sumner vid skilda tillfällen går ifrån också den begränsade relativismen och applicerar sin egen, eller den traditionella moraluppfattningens, måttstockar på de fenomen han diskuterar.

Det har varit av vikt att belysa de specifikt etiska inslagen i de undersökta sociologernas samhällsuppfattning och värdebild. Det är från dessa utgångspunkter de bedömde sociala och politiska problem.

Demokratin och klassamhället. De tidiga sociologernas stora intresse för klassproblemet har tidigare framhållits. Det var denna punkt mer än kanske någon annan, som gav anledning till deras oro eller åtminstone osäkerhet inför framtiden, och där de var mest angelägna att finna socialpolitiska lösningar på vad de uppfattade som ett av det västerländska samhällets svåraste problem. Går vi till en mera detaljerad granskning av deras åsikter, skall vi finna att de skiftade avsevärt, samtidigt som det finns vissa gemensamma element.

Ett sådant gemensamt drag är den i flera meningar förmedlande eller intermediära karaktären av deras åsikter i klassfrågan. De ville inte helt avvisa tanken att samhällsklasser var ett normalt och legitimt inslag i det moderna samhällets struktur, men de ville inte heller acceptera alla drag i den aktuella situationen. Skiktningen i

⁴⁰ Ibid., s. 522.

⁴¹ Ibid., s. 525.

⁴² Ibid., s. 603.

samhällsklasser var acceptabel i vissa former, men det fanns inslag i det amerikanska klasssystemet som var mindre önskvärda, eller moraliskt förkastliga, vare sig man sedan trodde sig kunna genomföra en reform på dessa punkter eller inte.

Deras klassuppfattning var också intermediär i den meningen, att de i vissa medelklassgrupper såg ett specifikt välgörande element, som kunde leda reformarbetet eller t. o. m. bli bärare för det över klasssträvanden höjda samhällsintresset. Det var också denna mellangrupp de själva närmast identifierade sig med; en »medelklassbias» är gemensam för alla de sociologiska pionjärererna.⁴³

Deras uppfattning är vacklande och oklar framförallt när det gäller relationen mellan *staten* och samhällsklasserna. Ibland tenderar de mot en exploaterings- och konfliktteori som gör statsmakten till ett instrument för de härskande grupperna; men denna marxismen näralliggande statsuppfattning kämpar mot andra föreställningar, enligt vilka staten reglerar och mildrar klasskampen, och representerar något ovanför eller utanför den.

I den mån pionjärererna var influerade av evolutionistiska och socialdarwinistiska tankegångar låg det nära till hands att i klassskiktningen se ett samhälleligt (eventuellt »naturligt») urval. Den tanken finns också företrädd, men bryter sig mot ett ungefär lika ofta förekommande politiskt eller etiskt fördömande av urvalsmekanismen. Hos Ross heter det på ett ställe att egendomsbesittande bör accepteras som en indikator av duglighet, och att egendomsrätten därför inte verkar rashygieniskt ogynnsamt.⁴⁴ Men Ross gör genast reservationer till denna slutsats, och hans åsikt tycks i det hela vara att egendomsrätten har denna effekt endast i ett verkligt konkurrensbetonat samhälle, där en eller flera grupper inte genom privilegier kan parasitera på andra grupper.⁴⁵ Här är en rättvisestandard förutsatt, olikheter i inkomst och förmögenhet strider inte mot denna norm, men väl vissa privilegier, som förvandlar det kompetitiva systemet till ett parasitärt. Föreligger konkurrens har vi rätt att betrakta de fattiga som bristande i duglighet och moralisk tåga. I sitt eget samhälle fann Ross också de mycket rika misstänkta och bristande i moralisk halt.⁴⁶ Arvsbeskattningen borde »ur sociologisk synpunkt» göras starkt progressiv med avtagande släktskap mellan

⁴³ Se Page, »Class and American Sociology», s. 250.

⁴⁴ Ross, »Principles of Sociology», s. 46.

⁴⁵ Ross, »Social Control», (New York, Macmillan, 1901) s. 394.

⁴⁶ Ross, »Social Psychology», s. 177.

testator och arvinge.⁴⁷ Detta är den allmänna karaktären av Ross' kompromiss: det avgörande är distinktionen mellan »rättvis» konkurrens och »parasitär» exploatering.

Cooley uttrycker sig (som oftast) mera försiktigt. Klass- och kastbildningen har sin grund i vissa allmänmänskliga tendenser, men det beror på många andra omständigheter hur utpräglade dessa fenomen blir.⁴⁸ »Kapitalisterna» tenderar att vara de mest kapabla och effektiva, men inte nödvändigtvis de (moraliskt) bästa.⁴⁹ Men endast en människa utan högre böjelser kan ägna sig åt kommersiell verksamhet av hela sitt hjärta. Egendomsrätten och arvsrätten är förmodligen eviga institutioner, ingenting annat kan garantera social stabilitet.⁵⁰

Både Cooley och Ross var försiktigt optimistiska i sin bedömning av framtidsutsikterna. Hos Cooley heter det, att allt eftersom förhållandena stabiliseras i USA kommer också klasssystemet att stabiliseras. Men skolor och uppfostran kommer att öppnas lika för alla i större utsträckning än förr, socialpolitiska åtgärder kommer att lätta läget för de mindre lyckligt lottade grupperna. Det finns i viss mån en klasskänsla i det amerikanska samhället, men en våldsam klasskamp behöver inte befaras.⁵¹

Både hos Ross och Sumner utvecklas tanken att staten från att ha varit ett exploateringsinstrument övergår till att bli ett verktyg för en över klasserna stående allmänvilja eller rättvisa. Här föreligger alltså en utveckling i den (etiskt) riktiga och önskvärda riktningen. Även nu är den största vaksamhet av nöden. »Born in aggression and perfected in exploitation, the State, even now, when it is more and more directed by the common will, is not easy to keep from slipping back into the rut it wore itself during centuries it was the engine of a parasitic class».⁵²

Någon utförligare kritisk diskussion av dessa tankegångar torde inte vara nödvändig. Tanken på ett samhällsintresse som är höjt över klassintressena vilar naturligtvis på samma grund som distinktionen mellan rättvis konkurrens å ena sidan och exploatering eller parasitering å den andra. I båda fallen förutsätts bl. a. en absolut värdestandard, ett evigt rättviseideal. Den »allmänvilja» som åbe-

⁴⁷ Ross, »Principles of Sociology», s. 361 a.

⁴⁸ Cooley, »Social Organization», s. 215.

⁴⁹ Ibid. 258—259.

⁵⁰ Ibid., s. 229.

⁵¹ Cooley, »Social Organization», s. 237—242.

⁵² Ross, »Social Control», s. 386. Jfr Sumner, »Folkways», s. 49, 64.

ropas är inget annat än en metafysisk abstraktion. Även om vi bortser från denna svårighet är det inte lätt att se, hur den exploaterande staten kan komma att byta karaktär, om också vissa antydningar ges av de citerade författarna. Det är bl. a. här deras »medelklass-bias» kommer fram. Ross diskuterar de olika samhällsgruppernas roll i nedbrytandet av sociala barriärer och privilegiesystem.⁵³ Vi kan inte vänta oss att de privilegierade själva skall göra det. Men ej heller de breda massorna kan inse vad som står på spel. Det är medelklassen, som har intelligens nog att se vad som behöver göras och som kan ställa sig i ledningen för denna rörelse.

Man kan sammanfattningsvis säga, att ingen av de författare som här närmare undersökts hade en klar och enhetlig uppfattning i klassfrågan. Deras vacklan mellan olika åsikter är förklarlig, om man tar hänsyn till att flera mot varandra stridande ideologiska impulser eller tendenser gjorde sig gällande. Både evolutionistisk samhällsteori och puritansk tradition gjorde dem benägna att understryka den individuella duglighetens sociala värde, och att under vissa förhållanden acceptera social framgång som tecken på personligt värde. Men på samma kristligt-puritanska grund kunde vissa yttringar av den moderna samhällsekonomin och klasssystemet kritiseras. Längtan efter social stabilitet gjorde dem sympatiskt inställda mot den privata äganderätten och egendomsrätten med måttliga olikheter i ekonomisk ställning, men fortfarande skeptiska mot »plutokratien». Härmed torde ha samverkat, att den samhällsklass de själva tillhörde eller identifierade sig med intog ett sådant mellanläge. Den demokratiska traditionen gjorde det svårt för dem att slutgiltigt acceptera uppfattningen av staten som ett förtrycks- och exploateringsinstrument och kom dem att i vissa medelklassgrupper se instrumentet för en statens förvandling till uttryck för en allmänvilja. Deras åskådning går inte att identifiera med någon bestämd politisk riktning, men inneslöt både konservativa och liberalt-reformatöriska drag.

Reaktionen mot urbaniseringen. Om den föregående analysen är riktig, så kan det inte sägas om den första uppsättningen amerikanska sociologer att de genomgående var politiskt konservativa, även om konservativa element kan påvisas i deras tänkande. På en särskild punkt kan man tala om ett slags kulturell eller social konservatism i deras föreställningsvärld, och det är i samband med

⁵³ Ross, »Principles of Sociology», s. 350.

deras behandling av den pågående urbaniseringsprocessen i det amerikanska samhället, och framförallt storstädernas starka tillväxt. Det kan sägas att detta endast är ett detaljproblem, och att urbaniseringen är en sida av en mera omfattande process, industrialiseringen. Men för sociologerna (till skillnad mot nationalekonomerna) låg det närmast till hands att observera urbaniseringen, och den amerikanska storstaden blev i stort sett det första objektet när de övergick till fältarbete och en i mera strikt mening empirisk metod. På 1920-talet gjordes mycket viktiga insatser på detta område, framförallt av en grupp sociologer som verkade i Chicago. Behandlingen av urbaniseringsprocessen och storstadsmänniskans situation aktualiserar också mera allmänna problem förknippade med deras vetenskapliga metod och ideologiska förankring. Det bör först erinras om att den egentliga snabba urbaniseringsepoken i det amerikanska samhällets historia sammanfaller med de första sociologernas livstid. Den hade just tagit fart i deras barndom, och den hade gått mycket långt framåt när de slutade att verka, på 1920-talet. 1850 klassificeras endast 15 % av USA:s befolkning som »urban» av censusmyndigheterna⁵⁴ och utvecklingen hade dittills gått ganska långsamt med en ökning av en eller ett par procent för varje tioårsperiod. Från 1800-talets mitt blir ökningen ganska konstant 5 % per tioårsperiod fram till 1930, då 56 % räknas till den urbana befolkningen. Detta är alltså inte ett fenomen som sociologerna kunde se tillbaka på med historikerns emotionella och intellektuella distans.

Deras inställning till städernas tillväxt kan närmast karakteriseras som ambivalent med någon övervikt för skepsis och farhågor. När Ross talar om storstaden träder amoraliteten och desorganisationen i förgrunden. »Or take the wonder of our age, the growth of cities. The modern commercial or industrial city, with its lack of neighborliness, its mutual indifference, its mingling without fellowship and its contact without intercourse, its absence of communal opinion, its machinal charities, its vicarious philanthropy, its dismal contrasts of wealth and poverty, its wolfish struggles for personal success, its crimes, frauds, exploitations and parasitism—surely this strange agglomeration is the work of the economic man, not the social man».⁵⁵ En distinktion, som helt allmänt spelade en stor roll för de tidiga

⁵⁴ U. S. Bureau of the Census, *Statistical Abstract of the United States: 1953* (Washington D. C., 1953) s. 25. Den före 1950 brukade indelningsgrunden för »urban» och »rural» ligger till grund för siffrorna.

⁵⁵ Ross, »Social Control», s. 19.

sociologerna, och som kommer att behandlas utförligare i nästa avsnitt av denna uppsats, är den mellan *naturliga* och andra sociala grupper eller aggregat. Byn eller det lantliga grannskapet är en naturlig enhet liksom den gemenskap som där skapas, säger Ross i ett sammanhang.⁵⁶ I det moderna samhället förlorar dessa grupper i betydelse och ersätts i stor utsträckning av formella organisationer, som omfattar människor som bor på olika platser men har samma intresse, yrke, e. d. Varför dessa frivilliga associationer skulle vara mindre naturliga blir knappast klart av Ross framställning. Ett besynnerligt argument är det att människor som frivilligt valt att träda in i en gemenskap (genom att bilda en förening eller organisation) inte kan uppföra sig vänligt och ärligt mot varandra just därför att deras gemenskap vilar på val och inte på exempelvis grannskapets sociala band. Det är emellertid möjligt att i Ross' mycket oklara resonemang tolka in den tanken att den gamla sortens gemenskap, grannskapets, har ett stöd i tradition och moraliska begrepp som de nya typerna inte har.

Cooley tar upp samma fråga, och uttrycker sig vida mer garderat. Grannskapets enhet har ersatts av ett komplicerat system av relationer till människor på andra orter.⁵⁷ Det är tveksamt, säger Cooley, i vad mån detta är en hälsosam eller skadlig utveckling. Städernas trånga bostäder och allmänna förvirring skadar familjen och grannskapsgruppen, som dock, tillägger han, visar en förvånande livskraft.

Hand i hand med denna karakteristik av städerna gick en motsvarande psykologisk analys av storstadsmänniskan som på en gång betonade hennes rörlighet, mottaglighet för nya intryck, ytlighet och suggestibilitet. Ross talar om stadsbefolkningens hysteriska karaktär,⁵⁸ om stadens drivhusatmosfär.

Det må i förbigående framhållas att detta betraktelsesätt levde kvar även efter den första generationen sociologer. Bland de forskare som på 1920-talet studerade Chicagos sociala struktur förekommer liknande uttryckssätt; stadslivets ytliga och konventionella karaktär framhålles, staden säges representera det bästa och sämsta i den mänskliga naturen samtidigt.⁵⁹ Det är karakteristiskt att man i

⁵⁶ Ibid., s. 432—434.

⁵⁷ Cooley, »Social Organization», s. 26—27.

⁵⁸ Ross, »Social Psychology», s. 87, 181.

⁵⁹ Park, »The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment», i Park, Burgess och Mc Kenzie, »The City» (Chicago, Univ. of Chicago Press, 1925).

immigrantbosättningarna, med deras ofta högt uppdrivna lokala sammanhållning, såg ett efterföljansvärt mönster.

Vid ett försök att klarlägga bakgrunden till denna »anti-urbana» inställning möter det helt naturligt stora svårigheter att komma fram till ett entydigt resultat. Några faktorer förtjänar emellertid att framhållas. Det är för det första klart att sociologernas uppgifter om asocialitet och desorganisation i storstäderna inte helt saknade täckning. Massinvandringen från den amerikanska landsbygden och från Europa, och bristen på effektiv stadsplanering och socialpolitik, skapade helt visst ett tillstånd som både ur deras och vår egen synpunkt kunde betecknas som högst otillfredsställande. Samtidigt var dock urbaniseringen ett tecken på att det amerikanska samhället var ståt i stark utveckling, och det hade funnits rum för vida mer positiva kommentarer. Något mer än »den objektiva verkligheten» torde här ha gjort sig gällande.

Det ligger närmast till hands att se detta andra som sociologernas farhåga för den sociala stabiliteten. Som så många före dem såg de i stadslivet en atomiseringsprocess, som bröt individen ur hans tidigare sociala bindningar och lämnade honom utan moralisk och psykologisk förankring, ett lätt byte för desorganiserande och antisociala tendenser. Och det låg nära till hands att sätta likhetstecken mellan »antisocial» och »samhällsomstörtande». En författare⁶⁰ har understrukt betydelsen av dessa föreställningar i västerländskt konservativt tänkande under 1800-talet. Sociologerna utvecklade enligt denne författare sin teori alltmer i riktning mot en statisk teori, där det konstanta, strukturen snarare än förändringarna, kom till sin rätt, och kunde därigenom ses som influerade av konservativ ideologi. Vi har sett att de tidiga sociologerna inte undervärderade förändringsaspekten, men deras ambivalens eller aversion mot stadslivet kan ses som en längtan till en gången och som det tycktes dem, mer stabil period. Det är kanske något mer än en tillfällighet att Marx och Engels, i »Kommunistiska Manifestet», intar en så diametralt motsatt hållning: bland bourgeoisins positivt värderade insatser nämner de särskilt, att den befriat stora folkgrupper från lantlivets »förslöande inverkan».⁶¹

De amerikanska sociologerna kunde här också falla tillbaka på

⁶⁰ Nisbet, »Conservatism and Sociology», *American Journal of Sociology*, 1952—53 (Vol. 58), s. 167—175.

⁶¹ Marx och Engels, »Det kommunistiska manifestet». Svensk översätt. av Danielsson. (Hälsingborg, 1909), s. 13—14.

en tradition från Jefferson. Det var enligt Jefferson väsentligen de agrara befolkningselementen, som är det demokratiska statskicketets bärare och garanter. Mot städerna och den del av befolkningen som bedrev handel kände han den största misstro. Om förtroendet för framtiden säger han på ett ställe: »This reliance cannot deceive us, as long as we remain virtuous; and I think we shall be so, as long as agriculture is our principal object, which will be the case, while there remain vacant lands in any part of America. When we get piled up upon one another in large cities, as in Europe, we shall become corrupt as in Europe, and go to eating one another as they do there».⁶² Det bör genast tilläggas att misstron mot städerna och stadsmänniskan av allt att döma är en mycket äldre historia än så, sannolikt lika gammal som städerna.

Hos Cooley bildar primärgruppsbegreppet i viss mån en förmedlande länk i problematiken urbanisering-demokrati. Han gav aldrig någon klar definition av det, men det är inget tvivel om att han väsentligen tänkte sig primärgrupperna som informella, spontana organisationer eller bildningar. Familjen och grannskapsgruppen var de bästa exemplen.⁶³ Cooley tänker sig också att dessa primärgrupper är relativt oberoende av de politiska institutionernas form; detta oberoende är en av de betydelser som kan inläggas i »primär».⁶⁴ Å andra sidan är primärgrupperna källan eller upphovet till de former av idealism som är i högsta mening mänskliga, framförallt demokrati och kristendom. De demokratiska idealen utbildas först i kamratgruppen och den lokala gemenskapen för att sedan få vidare tillämpning.⁶⁵

I tanken på de relativt spontana, informella, den universella människonaturen avspeglade primära gruppbildningarna av lokal och begränsad omfattning möter vi en föreställning av mycket stort metodiskt intresse. Primärgruppsbegreppet har sin rot i en social miljö präglad av måttlig eller ringa urbanisering, med föga utbildat formellt organisationsväsen; ett samhälle väsentligen opåverkat av modern kommunikationsteknik och moderna folkrörelser.⁶⁶ Betoningen av det informella, »naturliga» och »spontana» är i hög grad karak-

⁶² I brev t. Madison; Padover (utg.), »Thomas Jefferson on Democracy», (New York, Penguin, 1946) s. 70.

⁶³ Cooley, »Social Organization», s. 23—24.

⁶⁴ Cooley, »Social Organization», s. 27.

⁶⁵ Ibid., s. 51.

⁶⁶ Cooleys förankring i en pre-urban miljö har påpekats av G. H. Mead, citerad av Page, »Class and American Sociology», s. 188.

teristiskt för den grupp författare, som sysselsätter oss här och förtjänar en närmare granskning.

Naturligt och organiskt i samhället. När de tidiga sociologerna använde uttrycket »naturligt», är det av vikt att komma ihåg att det som regel ej begagnas som motsats till »social». Vissa sociala processer är naturliga, andra är det inte, eller inte i samma grad. I politiskt-ekonomisk debatt har samma uttryck använts med en klar liberal, laissez-faire-tendens. Det naturliga är det som inte framdrivits eller påverkats av lagstiftning och statsåtgärder, eller rättare, som inte är påverkat av *vissa* statsåtgärder. Situationen är ungefär densamma bland sociologerna, även om graden och arten av politisk tillämpning varierade.

Vi har sett att Cooley i de väsentligen informella primärgrupperna såg det trogna uttrycket för en universell människonatur. De ur primärgrupperna framsprungna institutionerna och idealen, till vilka hör demokratins ideal, är i denna mening naturliga. Cooleys argumentation ligger följaktligen mycket nära den naturrättsliga. Men om nu det finns sådana ideal som delas av hela mänskligheten, varför har vi inte lyckats realisera dem? Cooley⁶⁷ pekar dels på människans »lägre» natur och moraliska svaghet, men framförallt på de organisatoriska svårigheter som ligger i vägen. När vi skall arbeta för dessa ideal drivs vi att skapa institutioner, som vid sidan av sina goda effekter också brutaliserar och »förbenar» individen. Det är när vi genom rationell kontroll av samhällslivet i de större enheterna, framförallt statssamhället, skall genomföra våra önsningar, som vi misslyckas. Utan att vi planerar för det eller ens är medvetna om det växer sig däremot de demokratiska och religiösa idealen starka i de små enheterna.

För Ross tycks uppdelningen i naturliga och andra sociala processer eller fenomen ha varit så självklar att han sällan eller aldrig kände ett behov av att tänka igenom problemet, eller närmare utveckla skälen till att betrakta vissa samhällsliga fenomen som i högre grad naturliga än andra. Just planmässigheten, det medvetna, förefaller emellertid att ha gjort honom benägen att betrakta en institution som icke-naturlig. På ett ställe definieras »natural order» som »an order without design or art».⁶⁸

⁶⁷ Cooley, »Social Organization», s. 52—53. På liknande sätt karakteriserar Giddings »stateways» som »stela» och formella till skillnad mot »folkways». Se »Studies in the Theory of Human Society», (New York, Macmillan, 1922) s. 190—196.

⁶⁸ Ross, »Social Control», s. 41.

Det är välbekant att liknande förställningar hos Sumner var den vetenskapliga grunden för en strikt non-interventionistisk samhällsfilosofi. Han tröttnar inte att framhålla hur långsamt seder och institutioner (mores) förändras, hur svårt det är att genomföra en radikal reform genom lagstiftning eller liknande åtgärder. »It is not possible to change them, by any artifice or device, to a great extent, or suddenly, or in any essential element; it is possible to modify them by slow and long continued effort if the ritual is changed by minute variations».⁶⁹ Sumner ger uttryck för ett slags organismteori för mores utveckling. I ett tidigare skede (»i sin ungdom») är mores elastiska och adaptabla efter förändrade betingelser, senare stelnar de och »förfaller». »The phases seem to follow each other by an inherent necessity, and as if independent of the reason and will of the men affected, but the changes are always produced by a strain towards better adjustment of the mores to conditions and interests of the society, or of the controlling elements in it».⁷⁰

Föreställningen att den långsamma, gradvisa utvecklingen är den naturliga och allmänt överlägsna, eftersom den bevarar gångna generationers erfarenheter, förekomsten av organism-fraseologin, och det antirationalistiska elementet i Sumners tankevärld förråder dess nära förbindelse med konservativ ideologi. Det må här vara tillåtet att följa dessa tankelinjer något framåt i tiden, och belägga deras inflytande också bland de sociologer som följde efter pionjärerna. I Thomas' och Znanieckis monumentala undersökning av de polska immigranterna kan man spåra både efterklanger av Sumners idéer och en reaktion mot dem. Här förekommer det besynnerliga påståendet att sociallagstiftning (»ordering and forbidding») skulle innebära ett slags magisk teknik.⁷¹ Visserligen är denna metod ibland effektiv, medger författarna, men i det moderna samhället förutsattes den komma till korta på grunder som inte specificeras. Samtidigt vill författarna tillerkänna den mänskliga naturen en större plasticitet och större förmåga till snabb omställning än vad Sumner medgivit; de tar uttryckligt avstånd från dennes resignerade eller skeptiska inställning visavi aktivt, planerat ingripande i sociala förlopp.⁷²

⁶⁹ Sumner, »Folkways», s. 87.

⁷⁰ Ibid., s. 78.

⁷¹ Thomas och Znaniecki, »The Polish Peasant in Europa and America», (New York, Knopf, 1927) s. 3—4.

⁷² Ibid., s. 73.

Hos Faris är inflytandet från Cooley och Sumner påtagligt. Trots försäkringar om motsatsen förefaller primärgruppsbegreppet att ha haft en mycket stark positiv värdeladdning för Faris.⁷³ Mot primärgruppernas spontana och fria mellanmännsliga relationer ställs upp de institutionaliserade relationernas mekaniska, formella och tvångsmässiga karaktär. »Mores» karakteriseras i anslutning till Sumner som non-rationella, oemotståndliga och gradvist växlande.⁷⁴ En intressant och för läsaren överraskande tillämpning av denna teori gör Faris på motsättningen mellan protestantisk och katolsk religion.⁷⁵ Han tror att skillnaderna mellan de protestantiska sekterna med tiden kommer att utjämnas, men inte skillnaden mellan dessa å ena sidan och den katolska kyrkan å den andra. Man kunde ha väntat sig att Faris beträffande denna senare motsättning skulle ha betonat den katolska kyrkans starka och auktoritära organisation, att så många aspekter av troslivet, och därmed också motsättningen till protestantismen, hade institutionaliserats och lagfästs. Men så är inte fallet; det är enligt Faris de mera allmänna kulturella skillnaderna, och skillnader i mores, som är avgörande.

När sociologerna på 1920-talet sysslade med storstadens struktur, kan man märka samma tendens att framhålla det »naturliga» eller »spontana» i tillväxt- och utvecklingsprocesserna i motsats till det planerade eller reglementerade. Organismliknelsen används inte så sällan, ehuru det är tveksamt om den är mer än stilblomma. Det heter hos Park⁷⁶ att staden, dess befolkning och alla dess tekniska och administrativa arrangemang kan betraktas som »a kind of psycho-physical mechanism in and through which private and political interests find not merely a collective but a corporate expression». Men vad man framförallt ville framhäva var delarnas inbördes beroende och växelverkan, och utvecklingsprocessernas karaktär av att vara oplanerade, i viss mån oberoende av mänskligt ingripande. Zorbaugh,⁷⁷ som hörde till denna grupp, erinrar om att storstaden för många har tyckts vara människans största skapelse, och i eminent mening en konstprodukt. »Yet the city is curiously resistant to the fiats of man . . . Reformers have stormed, the avari-

⁷³ Faris, »The Nature of Human Nature», (New York, Mc-Graw-Hill, 1937) s. 36—45.

⁷⁴ Ibid., s. 216—225.

⁷⁵ Ibid., s. 338—349.

⁷⁶ Park, »The City: Suggestions for the investigation of Human Behavior in the Urban Environment».

⁷⁷ Zorbaugh, »The Natural Areas of the City», i Burgess (utg.), »The Urban Community» (Chicago, Univ. of Chicago Press, 1926).

cious have speculated, and thoughtful men have planned. But again and again their programs have met with obstacles . . . It becomes apparent that the city has a natural organization that must be taken into account».

I det sista citatet framträder åter den speciella betydelsen av »naturlig» mycket klart: det naturliga är det som i väsentliga avseenden är opåverkat av mänsklig planering och socialpolitiska ingripanden. För ekologerna torde inflytandet från ekonomisk teori och diskussion ha spelat en ännu större roll än för sociologerna i allmänhet. Den inre differentieringen av den amerikanska storstaden kunde behandlas som ett prisbildningsproblem: tomtvärdena bestämde användningen av olika distrikt och den sociala karaktär de fick. Det naturliga förloppet kunde så identifieras med den ekonomiska teoris frikonkurrensförlopp. Man kan också peka på den sociala och politiska situationen i många amerikanska städer: det var de facto mycket svårt att planmässigt påverka utvecklingen, lagar och förordningar kunde inte alltid genomdrivas, och de planerande myndigheterna fick arbeta inom en snäv ram.

Ur en annan synpunkt var införandet av denna distinktion mellan »naturliga» sociala processer och processer, påverkade av statliga och kommunala myndigheters beslut, långt mindre självklart. Hade den tidiga sociologin verkligen varit en vetenskap, som uteslutande sysslade med de små och informella grupperna, eller det mänskliga beteende som föll utanför rättens och de rättsliga institutionernas domvärjo, då hade det varit förståeligt om sociologerna hade betraktat de företeelser de specialiserat sig på som »naturliga». Men sociologin var vid denna tid, som upprepade gånger framhållits, inte en så specialiserad vetenskap. Sociologerna gick ofta och gärna in på det politiska fältet, och på statsvetenskapliga frågeställningar. Det är därför inte klart, varför de statliga myndigheternas och genom den politiska processen tillkomna beslut skall betraktas som »icke-naturliga» sociala fenomen.

Det ideologiska inflytandets karaktär. Uttrycket »ideologi» eller »ideologisk» används i litteraturen på skiftande sätt, och har inte heller i föreliggande uppsats hittills blivit föremål för någon egentlig precisering. Om man på grundval av det material som redovisats i uppsatsen skall avge ett sammanfattande omdöme, huruvida de undersökta författarna övervägande eller helt är påverkade av en bestämd ideologi, eller om deras sociologiska teorier övervägande ger uttryck åt en viss ideologi, så måste emellertid svaret i viss mån

bli beroende av den innebörd som lägges i begreppet, och det är därför anledning att beröra detta problem.

Som inledningsvis framhölls är en vanlig utgångspunkt vid diskussionen av ideologiernas karaktär uppfattningen att det ideologiska tänkandet representerar ett visst slags »felaktigt», »förvridet» eller »ologiskt» tänkande. Dess ideologiska karaktär avslöjas av falska eller tvivelaktiga generalisationer, av slutsatser som inte följer ur premisserna.⁷⁸ Vissa värderingar, sympatier och antipatier, eller intressen som författaren innerst inne vill befördra respektive bekämpa, förutsätts i sådana fall spela en avgörande roll. Mycket svårare att upptäcka är naturligtvis godtyckligheter i selektionen bland fakta som behandlas, och valet av metoder och grundläggande frågeställningar. Genom några tillbakablickar på de här behandlade författarna kan vi få exempel på sådana »tendensmekanismer».

Påfallande har framförallt varit det stillatigande och som det förefaller oftast alldeles oreflekterade accepterandet av en viss värdeskala vid bedömningen av samtidens sociala frågor. Betydelsen av en individualistiskt och puritansk etik har särskilt framhållits. Den bestämmer vilka företeelser och utvecklingstendenser som ges positivt och vilka som ges negativt »tecken» i diskussion.

Hand i hand med etisk och politisk bias av denna typ går bruket av vissa »övertalande definitioner».⁷⁹ En term med god klang ges en definition som passar vissa syften eller ideal. Bland de amerikanska sociologerna var det fallet med »naturlig»; »naturligt» var det utan plan och statsingripanden tillkomna.

Det har också varit möjligt att påvisa fall av diskutabel generalisering, då sociologen dragit slutsatser som inte kan anses som de enda möjliga eller ens de mest näraliggande med hänsyn till det erfarenhetsmaterial han redovisar, men som däremot kan förmodas ha tett sig tilltalande med hänsyn till hans etiska, religiösa, sociala eller politiska åskådningar och värderingar. Sumners på etnografiskt och historiskt material baserade uppfattning av »mores» svårföränderlighet och irrationalitet hör hit. En form av dylik falsk eller tvivelaktig generalisering är så betydelsefull att den kunde förtjäna

⁷⁸ Myrdal säger på ett ställe att bias lätt kan upptäckas just genom att slutsatser konfronteras med premisser; se »An American Dilemma, vol. 2, s. 1036. Detta uttalande förefaller svårförenligt med andra hos samme förf.; om det är lätt att upptäcka bias, blir rimligtvis den tendensfria forskningen inte det allvarliga problem Myrdal tycks vilja göra den till.

⁷⁹ Jfr Stevensen, »Ethics and Language», (New Haven, Yale Univ. Press, 1944) s. 206—226.

ett särskilt namn, »fakticitetsfelet», e. d. Den önskade utvecklingen är också den som faktiskt kommer att äga rum. Detta slags tänkande, som rimligtvis framförallt bör känneteckna optimistiska författare, kan också beläggas hos den kanske mest framstegsoptimistiska av de undersökta sociologerna, Cooley.⁸⁰ Det finns i viss mån en klasskänsla i USA medger han, men den nuvarande sociala strukturen är solid, ty varför skulle människor gripa till våldsamma medel och frambringa anarki och kaos när »ordered struggle» är den traditionella metoden i fria samhällen. Den fruktade utvecklingsriktningen befinnes osannolik eller omöjlig.

Det är långt svårare att precisera den roll som författarnas urvalsmetoder spelat. I den mån de valde vissa bland alla tillgängliga erfarenhetsdata endast därför att de bestyrkte deras teorier och förkastade andra endast därför att de inte bestyrkte teorin, är det självklart att deras tänkande kunde vara enormt tendentiöst; genom detta slags förfarande kan vilket slags feltänkande som helst, ideologiskt eller icke-ideologiskt, underbyggas. Den resonerande, anekdotmässiga presentationstekniken underlättar ett dylikt förfarande och försvårar dess påvisande i efterhand. I modern sociologi har denna form av dokumentation och verifikation av de grundläggande hypoteserna på det hela taget övergivits, och ett närmare diskuterande av dess svagheter kan vara skäligen överflödigt. Det är mera befogat att något beröra den roll, som urvalet av frågeställningar och »kritiska variabler» spelade: den frågan har full aktualitet i modern tid. Vare sig han är medveten om det eller ej närmar sig varje samhällsvetenskapsman sitt material från en eller ett par bestämda utgångspunkter, och behandlar det ur vissa aspekter. Hans val av variabler eller aspekter kan vara bestämt av sociala och politiska värderingar. En socialistisk läkare studerar fattigdom och trångboddhet som orsaker till lungtuberkulos, hans konservativa kollega koncentrerar sig på hereditetens betydelse. Rätt tolkade är deras resultat inte tendensbestämda och i denna mening uttryck för (eller påverkade av) en ideologi. De har inte utgett sig för att ge hela sanningen eller behöver i varje fall inte göra det. Den omständigheten att en forskare specialiserat sig på trångboddhetens betydelse för tuberkulosdödligheten behöver inte tolkas så att han själv anser att trångboddheten är en viktigare faktor än andra, i hans egen undersökning icke beaktade, faktorer. På ett liknande sätt kunde sociologernas koncentration på den informella gruppbildningen tol-

⁸⁰ Cooley, »Social Organization». s. 242.

kas: denna är deras speciella (»kritiska») variabel, och dess framhävande kan ske utan en motsvarande nedvärdering av andra. Men den föregående redovisningen av de tidiga amerikanska sociologernas framställning pekar på att de just gjorde en sådan avvägning, och att deras resultat i denna mening kan ses som tendentiösa.

Även om fel, förvrängningar eller tvivelaktiga slutledningar påvisas hos en författare, följer därav inte med nödvändighet att han varit påverkad av eller ger uttryck åt en bestämd ideologi. Redan i att hans tänkande är »tendentiöst» ligger den tanken att »felen» alltid eller övervägande »går åt samma håll», gynnar en bestämd part, ett visst intresse, e. d. Det finns ointresserat feltänkande, och inte ens allt intresserat feltänkande betecknas i allmänhet som ideologiskt. Ett vittne kan ge osanna uppgifter inför rätta, en sinnessjuk kan ha en grovt felaktig uppfattning om den omgivande världen, och i båda fallen är felen tendentiösa i den meningen att de gynnar en viss part i rättegången, eller hela tiden bestyrker den sinnessjukes storhets- eller förföljelseföreställningar. Det finns en enhet eller ordnande princip även i misstagen och förvrängningarna, men organisationsprincipen är inte av social natur; den är inte ett grupp- eller massfenomen, utan individuellt. Men »ideologi» och »ideologisk» torde i regel uppfattas så att ett socialt fenomen åsyftas.

I klass- och partiideologier är den gemensamma (organiserande) faktorn vissa föreställningars relation till klassens eller partiets intressen, antingen sådana som dessa intressen uppfattas av klassens eller partiets talesmän själva, eller av den mer eller mindre opartiske åskådaren. Det är knappast möjligt att identifiera den ideologiska bakgrunden till de amerikanska sociologernas skrifter med en sådan klass- eller partiideologi. De amerikanska partiernas ideologiska karaktär var svagt utvecklad och skiftande, och sociologernas parti-anknytning i dagsaktuella politiska frågor var inte påtaglig. Deras identifiering med vissa medelklassgrupper torde, som tidigare har framhållits, ha påverkat deras uppfattning av klassproblemet och statens roll i klasskonflikter, men är säkerligen bara en av de faktorer som gjort sig gällande.

Inte sällan torde ideologibegreppet användas i en halvt eller helt idealtypiserande version. Man betecknar som »laissez-faireideologi» ett i viss mån renodlat system av föreställningar centrerade kring den idé som etiketten pekar på. Möjligen kan en sådan ideologi framkonstrueras om vissa »tillfälliga», av historiska traditioner, »taktiskäl» eller andra dylika orsaker betingade punkter på partiernas

eller gruppernas aktionsprogram rensas bort. Man kan också söka ideologin hos en eller flera författare, som kan ha stått isolerade gentemot de samtida politiska partierna men som anses företräda en renodlad variant. För liberalismens ideologi kan man peka på de klassiska nationalekonomerna eller möjligen Spencer. Ofta ligger väl häri också implicerat ett krav på konsekvens och motsägelsefrihet: dessa företrädare skall helt basera sig på vissa utgångspunkter, inklusive vissa värdepremisser, och deras föreställningsvärld skall alltigenom präglas av detta.

Om det överhuvud taget är möjligt att finna sådana ideologer skall här inte diskuteras. Säkert är, att de här undersökta sociologerna varken själv utgjorde en grupp av samhällstänkare av denna typ, eller var under det dominerande inflytandet av en eller flera sådana kvalificerade ideologer. Det är inte bara betydelsefulla skillnader mellan de studerade författarna; hos en och samme kan man många gånger spåra vacklan och en svängning mellan olika åsikter. Det förefaller inte möjligt att systematisera deras politiska och sociala meningssyttringar så att de i det hela följer ur några få värdepremisser.

Om de amerikanska sociologernas arbeten kan sägas bära en ideologisk prägel så är det därför att man kan spåra i dem inflytandet inte från ett utan flera tanke- och trossystem, som var för sig är något enhetligare och med något större rätt kan betecknas som ideologier. De var bestämda av flera, inte en, tradition, och någon enhet lyckades de aldrig sammansmälta dessa element till. Hos samme författare kan vi sålunda finna inslag av omisskännligt konservativ karaktär vid sidan av liberal individualism i utrerad form (Sumner). De stod under inflytande av den puritanska traditionen i religiöst och etiskt avseende (i sig långt ifrån enhetlig i avseende på politisk tendens). De hade också läst Spencer och var påverkade av socialdarwinismen. De var influerade av en humanitär strävan att förbättra samhället. Man kan också uttrycka saken så, att de på en gång tenderade att identifiera sig med skilda grupper: med vissa medelklassgrupper, med kulturellt och socialt konservativa grupper som såg en fara i stadskultur och kommersialisering, med samhällsförbättrarna och progressiva element, med socialvetenskapsmännen dominerade av vissa intellektuella system etc. Det är följaktligen inte möjligt att tillämpa några schematiska lösningar, när deras ideologiska bakgrund skall fastställas.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Universitetsstudier i politisk idéhistoria behandlas i »*Political Studies*», Journal of the Political Studies Association of the United Kingdom, (1955: 1, ss. 28—44) av tidskriftens redaktör Wilfrid Harrison med utgångspunkt från en rad nytgivna engelska utgåvor av den politiska idéhistoriens klassiker (»*Texts in Political Theory*»). Bl. a. diskuteras den roll sådana idéhistoriska källskrifter bör spela vid lägre akademiska studier och vilken plats som bör tillkomma äldre politiska teorier vid statsvetenskapliga studier överhuvudtaget. Diskussionen betingas naturligtvis i hög grad av de akademiska studiernas uppläggning vid de engelska universiteten, vilken i regel ger stort utrymme för politisk idéhistoria. Harrison försvarar energiskt ett flitigt bruk av originaltexter, men går därför naturligtvis inte därefter att han vill slopa bearbetningar och översikter. Även om han är angelägen att framhålla, att studiet av originaltexterna är av betydelse för att förstå den situation i vilken de skrevs, är han icke blind för att ett politiskt lärosystems faktiska betydelse ofta mindre beror på vad det faktiskt innehåller än på hur det vid olika tidpunkter har tolkats. Gentemot dem som hävdar, att översiktsarbeten är att föredra, framhåller han att de ofta ger medvetna förenklningar eller omedvetna karrikatyrer av de idéer som framställs.

Studiet av äldre politiska doktriner sägs ha motiverats med bl. a. dess nytta som förståndsövning i största allmänhet, med vikten av att stifta omedelbar bekantskap med stora tänkares idéer och, framför allt, med betydelsen av att ställa in senare politiska doktriner i deras historiska sammanhang. Mot dessa argument har, anser Harrison, ställts sådana synpunkter som att det finns andra och viktigare ämnen att studera inom den politiska vetenskapens ram och att de gamla åskådningarna förlorat i betydelse genom de politiska studiernas moderna inriktning och att de numera endast kan bli föremål för ett rent »akademiskt» intresse. Harrison anser dessa argument i grunden felaktiga. Äldre teorier ger en uppfattning om i vilken utsträckning vår egen tids metoder och bidrag till den politiska vetenskapen verkligen är nyskapande. »Old writers may have asked many wrong questions, but some of them at least seem to have asked some questions that are extraordinarily like some of the 'right' questions asked today.» Som ett ytterligare argument för studiet av äldre åskådningar framhålls, att komparativa studier mycket väl kan bedrivas i »tidsdimensionen» och inte behöver begränsas till i stort sett samtidigt existerande politiska system och institutioner. Harrison anser, att »tidsdimensionen» försumrats vid komparativa studier (ett förmodligen diskutabelt påstående, ty vad är väl all historia, som behandlar ett problems eller en institutions utveckling under en längre period annat än en komparativ studie i tidsdimensionen). Slutligen

gör Harrison gällande, att studiet av äldre tiders politiska åskådningar kan vara av ett särskilt värde, därför att gångna tiders tänkare i stort sett behärskade *hela* sin tids vetenskap och därför företrädde ett mera allsidigt betraktelsesätt, mindre specialiserat än vår egen tids. Allsidigheten ledde visserligen ofta till ytlighet och felbedömning på många punkter, där specialisten vet bättre, men specialiseringen betraktas som en minst lika stor fara, eftersom den lätt medför överdrivna föreställningar om betydelsen av strängt begränsade frågeställningar och resultat.

N. A.

”Public Enterprises in South-East Asia” behandlas i *The Political Quarterly* (1955:1, ss. 43—54). Uppsatsen är ett uttryck för det livliga intresse, som de förstatligade industriernas problematik ägnas i brittiska labourkretsar, till vilka tidskriften *P. Q.* hör. Författare till uppsatsen är T. E. Chester, direktör för »The Acton Trust». I uppsatsen ges en kortfattad beskrivning och analys av helt eller delvis statsägda företags organisation i framför allt Indien, Ceylon och Burma. Uppsatsen är skriven mot bakgrunden av de brittiska erfarenheterna sedan ministären Attlees nationaliseringsreformer efter det andra världskriget och för en brittisk publik. Det kan därför vara lämpligt att koncentrera denna presentation till de direkta jämförelser som görs mellan Storbritannien och Sydostasien. I Storbritannien har nationaliseringen inneburit statsövertagande av redan existerande industrier med syfte att sammansmälta dessa till en »homogen organisation». I Sydostasien har nationaliseringen (med enstaka undantag) inneburit att stater upprättat eller deltagit i upprättandet av nya företag för att främja industriens utveckling. Statsägda bolag eller blandade, delvis statsägda, delvis privatägda bolag tycks vara den dominerande företagsformen — ofta vald för att underlätta industriernas övergång i en framtid i enskild ägo. Detta gäller framför allt de sydostasiatiska staterna med mera konservativ inriktning, främst Ceylon, Filippinerna och Pakistan. Endast i mer »vänsterbetonade» länder såsom Burma och Indonesien dominerar uppfattningen att staten permanent bör disponera över alla produktionsmedel. Huvudmotivet har eljest varit att staten varit det enda organ som kunnat satsa på stora investeringar för inom landet tidigare okända eller eftersatta ändamål och utverka nödiga krediter härför. (Denna problemställning är naturligtvis långt mindre främmande för oss i Sverige än för briterna.)

Beträffande organisationsfrågan dominerar i Storbritannien anpassningsproblemen (tillgängliga, tillräckliga resurser i arbetskraft och kapital skall anpassas efter den nya organisationen), medan Sydostasiens problem är att anskaffa nödigt kapital och att anskaffa eller utbilda facklärd personal för de nya industrierna. Likheterna i den sydostasiatiska och brittiska problematiken gäller de förstatligade industriernas inre organisation, förhållande till regeringen och avvägningen mellan industriell effektivitet och kontroll och insyn från allmänheten. Det påpekas slutligen särskilt, att den brittiska debatten om kontrollfrågan följs med stort intresse i Sydostasien. (Denna debatt har återgivits i denna tidskrift, 1954, ss. 439—470. Till dess fortsättning finns det anledning att återkomma i annat sammanhang.)

N. A.

Betydelsen av "the floating vote" vid de brittiska underhusvalen har alltid varit uppenbar, men åsikterna om dess storlek och karaktär har växlat. R. S. Milne och H. C. Mackenzie har (i »*Political Studies*», 1955: 1, ss. 65—68) gjort några iakttagelser om de »flytande» rösternas betydelse med utgångspunkt från två valkretsar, som har gjorts till föremål för specialundersökningar (Bristol North — publ. i *Parliamentary Affairs*, dec. 1954, och Droylsden, Lancashire — publ. i *The Manchester School*, jan. 1952). Deras huvudtes är, att det är nödvändigt att först definiera vad man menar med »the floating vote», när man försöker uppskatta dess betydelse. Någon definitiv definition kommer de icke fram till utan nöjer sig med att diskutera vissa tänkbara alternativ. Skall alla förändringar i väljarnas röstning rubriceras som flytande röster? Även sådana som tillkommit genom att nya människor nått rösträttsåldern och sådana som försvunnit genom att väljare avlidit? Hur skall sådana väljare klassificeras som vid ett val röstat liberalt men vid ett följande, i brist på en liberal kandidat, skänkt sin röst åt något av de två stora partierna? Och borde egentligen inte sådana personer, som ursprungligen tänkt byta parti, anses som »flytande», om de inför valet ångrar sig och röstar som förut? Författarna visar, hur svårt det är att göra en förnuftig avgränsning av den företeelse de diskuterar. För partierna måste det vara av särskilt intresse att veta hur många som ändrar uppfattning under själva valkampanjen och alltså kan bedömas vara mottagliga för den politiska propaganda som då bedrivs. Även detta problem belyses i översikten. Slutsatsen blir, med utgångspunkt från stickprovsundersökningar i de båda valkretsarna (för vilkas representativitet nödiga reservationer görs), att »the floating vote», beroende på den definition som väljs, varierade mellan 4 och 25 procent. Den lägsta siffran omfattar endast dem, som röstade för det ena av de båda stora partierna 1950 och för det andra 1951. Maximsiffran omfattar alla förändringar i röstningen, både liberala väljare som tvingats att rösta på något av de båda huvudpartierna vid det senare valtillfället och personer som av en eller annan anledning röstade vid det ena tillfället men icke vid det andra.

N. A.

Internationell diskussion Sista numret för år 1954 av *Revue française de om folkrepresentationen. science politique*, organ för Franska statsvetenskapliga föreningen (L'Association française de science politique) har ägnats uteslutande åt en diskussion rörande folkrepresentationens ställning och arbetsformer.

Nämnda förening inbjöd ett antal statsvetenskapsmän, ämbetsmän, deputerade m. fl. att delta i en rundabordskonferens över parlamentariska arbetsmetoder i Frankrike, Storbritannien, Förenta staterna och Schweiz. Konferensen ägde rum i början av juli 1954 under ordförandeskap av den nästan åttioårige men alltjämt vitale André Siegfried. En representant för vart och ett av de utomfranska länderna utsågs även att delta och avgiva en redogörelse för de faktiska förhållanden och aktuella problemställningar, som karaktäriserade situationen i hemlandet. Föreningen sände också ett frågeformulär till italienska statslärde och experter för att undersöka, hur

det genom art. 72 i den republikanska författningen införda systemet med lagstiftande utskott fungerade i praktiken och med vilket resultat. En sammanställning av rapporterna gjordes av François Goguel, konferensens sekreterare. Denne är en i parlamentariska sammanhang synnerligen välinformerad och vittnesgill person, eftersom han utöver sin dagliga gärning som professor vid Institut d'Etudes politiques varit anknuten till senaten respektive Conseil de la République alltsedan 1931, numera i egenskap av Secrétaire général. Samtliga redogörelser jämte ett protokoll i sammandrag över mötesdiskussionen ha nu publicerats i ovannämnda tidskriftshäfte.

Huvuddelen av såväl rapporter som diskussion behandlar svårigheten att bemästra lagstiftningsarbetet i dagens samhälle med de premisser som givas i konstitutioner tillkomna i en helt annan tidsålder och för helt andra behov. Icke blott det ständigt växande antalet ärenden utan även deras alltmer specialbetonade natur, tenderar att i viss mån sätta den tungmanövrerade representativa församlingen ur spel till förmån för den snabbt aktionsberedda exekutiva makten. Huruvida delegerad lagstiftning skall tillgripas, är visserligen en fråga om rättstradition och konstitutionella regler, men den måste ofta avgöras med hänsyn till den parlamentariska arbetsformens effektivitet. Konferensen beslöt således, att som diskussionstema upptaga dels distinktionen mellan lag och förordning jämte liknande beslutshandlingar av statsorgan, dels lagstiftningsprocedurens olika faser.

Opinionen bland mötesdeltagarna synes i allmänhet ställa sig positivt gentemot större rörelsefrihet för regeringsmakten. Å andra sidan framhålles, att en förbättring av de parlamentariska arbetsmetoderna möjligen kunde minska nödvändigheten att utöka exekutivens befogenheter. För att ge stadga åt begreppen lag och förordning ägnas mycket utrymme åt spørsmålet om respektive tillämpningsområde. Det enda man dock blir enig om är att gränsområdet är stort och utan fasta konturer, från vilket håll detta problem än angripes.

Emedan det visat sig, att lagstiftningsverksamheten utgör den riktiga måttstocken på folkrepresentationens verkliga arbetsbörda, göres en rätt detaljerad jämförelse mellan olika sätt att bedriva arbetet i kamrar och utskott. Ett av parlamentarismens allvarligaste problem anses vara de krav den ställer på den enskilde parlamentsledamoten, icke blott på hans »omniprésence» utan även på hans »omni-compétence».

Varje rapport kan sägas vara typisk för sin författares nationalitet, ej endast beträffande urvalet av huvudpunkter och det metodiska greppet på ämnet utan även i fråga om den anda som besjalar framställningen. Den här gemensamma språkliga dräkten skyler endast nödortfött »det nationella politiska temperamentet», för att använda ett uttryck av André Siegfried.

Schweizaren finner sålunda gällande ordning tillfredsställande, nästan förträfflig. Han hävdar, att det schweiziska parlamentet alltjämt, trots den ökade arbetsbördan, är väl i stånd att fullgöra sina åligganden. Det framhålles, att diverse faktorer verka förmånligt i denna riktning, såsom den exekutiva maktens stabilitet, den auktoritet den besitter tack vare sin byråkratiska och tekniska karaktär snarare än politiska samt folkets aktiva deltagande i det konstitutionella reformarbetet. Även psykologiska förutsättningar finnas förvisso i betryggande grad, ty befolkningen säges ha tradi-

tionskänsla och vara oemottaglig för demagogisk påverkan, varjämte den på grund av sitt praktiska sinne och brist på fantasi föredrager verklighetens fasta mark framför allmänna idéer.

Amerikanen inleder med sociologiska definitioner av den politiska verksamheten, en gruppaktivitet, där grupperna kämpa sinsemellan om herraväldet. Maktfördelningsprincipens avigsidor voro mindre uppenbara på 1700-talet, men det är enligt honom desto mer pinsamt tydligt i dag, hur det konstitutionella motviktssystemet har upphöjt till institution den öppna kampen mellan den exekutiva och den lagstiftande myndigheten. Han kommer i varje fall till den slutsatsen, att kongressen lyckas lösa sitt uppdrag som lagstiftare, att den fyller rimliga anspråk på effektivitet i kontrollen av förvaltningen samt att den sist, men ingalunda minst, utgör ett stort och värtaligt forum för allmänna opinionen.

I den engelska redogörelsen förefaller det rådande läget accepteras på ett nästan självklart sätt. Den är deskriptiv, lämnar aldrig den historiska bakgrunden ur sikte och är frikostig med aktuellt statistiskt material. Då frågan uppkommer, om regeringen kan sägas behärska parlamentet, hänvisas beträffande svaret till den uppfattning man må ha rörande parlamentets egentliga funktion. Har man den åsikten, att den består i att kritisera regeringspolitiken och erbjuda landet ett alternativ, kan i så fall genast fastslås, att den brittiska oppositionen utrustats med adekvata medel. Dels lyfter oppositionsledaren ett arvode likaväl som premiärministern, dels är även oppositionen organiserad som en regering, ett »Shadow Cabinet». Håller man däremot före, att parlamentets förnämsta uppgift är att delta i lagstiftningen och att fritt ge uttryck åt alla skiftningar i den allmänna opinionen, t. o. m. på bekostnad av partidisciplinen, måste man anse, att det engelska systemet ger övertaget åt regeringen. Författaren kommer emellertid efter en stunds resonemang fram till att ur engelsk synpunkt är frågan om samarbete mellan exekutiv och legislativ egentligen irrelevant. Begreppen exekutiv — legislativ bortfalla nämligen som en följd av det betraktelsesätt man i England anlägger på förhållandet regering — parlament.

Den franska artikeln är skriven av en ämbetsman i Conseil d'Etat. Den är klar och uppspaltande och på en mängd punkter sätter författaren ett inkvisitoriskt finger. Han behandlar ingående, hur det i strid mot konstitutionen meddelats regeringen befogenhet att utfärda förordningar (décrets-lois). Fastän det ursprungliga och bärande motivet helt eller delvis bortfallit, har detta tillvägagångssätt vid lagstiftningen visat sig äga stor livskraft, trots att det ihärdigt motarbetats av såväl jurister som politiker. En kritisk granskning vederfares utskottsväsendet. Utskottens kompetens har huvudsakligen reglerats genom praxis och deras redan stora inflytande i lagstiftningsarbetet har blivit än större med den arbetsordning som tillämpas. Eftersom de ha makt att helt omredigera regeringsförslagen, en makt som de för övrigt mestadels begagnar, eller också obstruktionsvägen kunna motarbeta regeringen på grund av de i praktiken mycket elastiska bestämmelserna om remisstiden, befinnes en reform angelägen. Skälen äro icke enbart av konstitutionell och arbetsteknisk art utan äro också parlamentariskt-politiska, ty majoriteten i utskotten är långt ifrån alltid densamma som i regeringen.

Ur svensk synpunkt erbjuder nu berörda tidskriftshäfte kanske icke mycket nytt. Det kan emellertid vara intressant både att återse de egna problemen med andras ögon och att finna att vi faktiskt ha undgått många. Ovanstående korta översikt av Franska statsvetenskapliga föreningens rundabordskonferens kan på intet sätt göra rättvisa åt alla de frågor som ventilerades och mångfalden av aspekter som därvid framkommo.

G. B.

Fransk förvaltningsutbildning. Den franska förvaltningen har sedan gammalt rykte om sig att vara något formalistisk och strängt juridiskt inriktad. Härvid har det också spelat en stor roll att utbildningen av ämbetsmännen övervägande haft juridisk karaktär och därvidlag präglats av en starkt formalistisk inställning, skild från den som kännetecknar exempelvis anglosaxiska jurister.

För tio år sedan skapades i Paris en institution, som i viss mån bidragit till att ändra förvaltningsutbildningens förutsättningar. Det var Ecole Nationale d'Administration, upprättad genom en förordning av den 9 oktober 1945. Vid denna institution studera icke blott personer med universitetsutbildning utan också andra: tillträdet grundar sig på inträdesexamen. Den förbereder för arbete vid en rad olika ministerier och verk i både den centrala och den lokala förvaltningen. Bland dessa finnas å ena sidan traditionsrika organ såsom Conseil d'Etat, finansministeriet, utrikesministeriet och departementens prefekturer, å andra sidan också en hel del tekniska organ. Utbildningen är treårig och innefattar ej blott teoretiska förvaltningsstudier, delvis av rättslig natur, utan även en rätt omfattande praktisk tjänstgöring.

Under den gångna tioårsperioden har »ENA», vars chef M. Bourdeau de Fontenay stod general de Gaulle nära och på sin tid spelade en betydande roll i den franska motståndsrörelsen, tillvunnit sig en betydelsefull ställning. Examen därifrån utgör icke något oeftergivligt villkor för anställning i förvaltningen, men genomgående ha de diplomerade gjort sig väl gällande i konkurrensen om även de mest eftersökta tjänsterna och även i det fortsatta arbetet visat sig väl skickade för sina uppgifter.

G. H.

Det tekniska biståndets administration. Bland Förenta Nationernas och de internationella organens funktioner intager under nuvarande förhållanden det tekniska biståndet en uppmärksammas plats. Visserligen är den ekonomiska grundvalen för detta arbete mindre än för verksamheten i övrigt och givetvis många gånger mindre än vad Förenta Staterna ensam anslå för liknande ändamål, men man torde likväl kunna säga att arbetet efter fem års erfarenhet nått en viss grad av stabilitet.

Denna stabilitet ligger likväl ännu så länge icke på det finansiella planet. Det finns ingen möjlighet att för dessa ändamål få uttaxering från medlemsstaterna av samma slag som för FN:s och fackorganens arbete i övrigt, utan arbetet är beroende på vad som varje år utlovas av berörda stater vid en »pledging conference» på senhösten. I vissa fall är läget icke klart ens då;

sålunda väntade Förenta Staterna i höstas med sitt ståndpunktstagande, tills den nya kongressen skulle hinna taga ställning till frågan. På det hela taget rör man sig emellertid med en totalbudget av mellan 20 och 25 miljoner dollar. Denna fördelas sedermera på dels den verksamhet som bedrivs av FN själv, dels fackorganen, varjämte en mindre del kvarstår för gemensamma ändamål. Nyligen har man fastställt, att den »fria» delen av anslaget skall ökas något, och tendensen torde måhända gå i den riktningen att det tekniska biståndet i högre grad än tidigare kommer att betraktas som en enhet och icke som en angelägenhet för de särskilt engagerade institutionerna.

Den löpande handläggningen av dessa ärenden ligger hos särskilda organ. FN har en Technical Assistance Administration (TAA), som lyder direkt under generalsekreteraren och på det hela taget intar en självständig ställning. Inom fackorganen växla anordningarna, men anknytningen till den ordinarie verksamheten är där starkare, vilket även tar sig uttryck i den administrativa handläggningen.

För arbetet som helhet ligger ansvaret i sista hand på FN:s Ekonomiska och sociala råd. Genom sin Technical Assistance Committee (TAC) behandlar rådet principerna för arbetet, anslagens fördelning o. s. v. På det löpande arbetsplanet är det gemensamma organet Technical Assistance Board (TAB), som utgöres av företrädare för Technical Assistance Administration och fackorganen under en särskild ordförande, vilken intar ställning som biträdande generalsekreterare i FN. TAB har också ett sekretariat och företrädes i en rad av de länder där verksamhet bedrivs av en »Resident Representative», som har till uppgift att på platsen samordna den tekniska biståndsverksamheten som helhet.

På senaste tiden har organisationen varit föremål för de mest omfattande diskussioner. Det har bl. a. gällt det finansiella systemet, närmast de fasta kvoterna till de olika fackorganen. Man har menat att dessa leda till att arbetet i varje särskilt land icke bedrivs systematiskt och att pengar ibland givas ut i onödan, när något av fackorganen tillfälligtvis har större medel till sitt förfogande än man räknat med. Frågan har också gällt TAB:s ställning, och i höstas framlade FN:s rådgivande kommitté för administration och finanser ett förslag till en omorganisation, varigenom bl. a. generalsekreteraren själv skulle övertaga ledningen av den samordnande verksamheten. Slutligen är de lokala residenternas ställning föremål för livlig diskussion: å ena sidan klagar man över att de icke ha tillräckligt stora befogenheter, å andra sidan göra särskilt fackorganen gällande att deras experter ute på fältet icke böra underställas någon annan än den som har expertis på deras eget verksamhetsområde. I några fall ha fackorganen för övrigt skapat s. k. Regional Offices för samordning av verksamheten inom ett bestämt område.

G. H.

Om offentlighet och sekretess Det har ansetts höra till det privata kring kartellproblemen. näringslivets natur, att företagens åtgärder för begränsning av konkurrensen äro deras privata angelägenheter. År 1925 ändrades denna uppfattning i vårt land såtillvida, att Kungl. Maj:t

för egen del fick möjlighet till vidgad insyn i näringslivet genom den då tillkomna lagen om undersökning angående monopolistiska företag och sammanslutningar (SFS 1925 nr 223). Men utredningsorganets handlingar skulle enligt lagen i princip vara hemliga. 1936 års näringsorganisations-sakkunniga anförde i sitt betänkande om organiserad samverkan inom svenskt näringsliv (SOU 1940:35) vissa synpunkter på frågan om offentlighet åt konkurrensbegränsade företeelser men kommo icke till någon bestämd slutsats härom. Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering framlade därefter i ett betänkande (SOU 1945:42) ett lagförslag, som i allt väsentligt blev antaget genom 1946 års lag om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet (SFS 1946 nr 448) och därtill hörande bestämmelser i 20 § i 1937 års lag om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar (sekretesslagen). 1946 års lagstiftning bygger på offentlighetsprincipen främst genom kartellregistret, som föres hos vederbörande övervakningsmyndighet. Som sådan myndighet fungerar kommerskollegium genom sin därför inrättade monopolutredningsbyrå utom beträffande försäkrings-, bank- och fondväsendet, där försäkringsinspektionen samt bank- och fondinspektionen äro övervakningsmyndigheter. Offentlighetsprincipen ligger till grund även för det lagförslag, som nyetableringssakkunniga avgåvo (SOU 1951:27), samt för 1953 års lag om motverkande i vissa fall av skadlig konkurrensbegränsning inom näringslivet (SFS 1953 nr 603).

1925 års lag om undersökning angående monopolistiska företag och sammanslutningar. Enligt 1925 års lag, som gällde tills den nuvarande lagstiftningen av år 1946 i ämnet trädde i kraft, ägde Kungl. Maj:t uppdraga åt ämbetsmyndighet eller särskilda sakkunniga, som i så fall skulle betraktas som särskild myndighet, att verkställa undersökning i fråga om företag eller sammanslutning av monopolistisk natur. Undersökningsmyndigheten kunde förelägga ifrågavarande företag och sammanslutningar att för myndigheten eller av densamma utsett ombud hålla tillgängliga handelsböcker och andra handlingar.

Hemlighållande av uppgifter rörande affärs- eller driftförhållande. Hur 1925 års lag skilde mellan offentliga och hemliga handlingar framgår av följande bestämmelser i lagen:

»Till undersökningsmyndigheten inkomna handlingar, från myndigheten utgångna skrivelser samt hos myndigheten förda protokoll och anteckningar må utlämnas endast såvitt de icke röra affärs- eller driftförhållande eller, i den mån dylik handling är av sådant innehåll, med Konungens särskilda tillstånd eller efter det tjugufem år förflutit från handlingens datum.

I fall, där Konungens tillstånd, enligt vad nu sagts, erfordras för utlämnande av redogörelse eller förslag, som undersökningsmyndigheten ingivit till Konungen, eller av annan handling, skall, innan Konungen låter handlingen offentliggöras, tillfälle lämnas vederbörande företag eller sammanslutning att avgiva yttrande i ärendet.»

De allra flesta handlingar hos en myndighet, som undersöker monopolistiska företeelser i näringslivet, torde röra affärs- eller driftförhållanden. Undersökningarna enligt 1925 års lag voro därför, på grund av de citerade

bestämmelserna, i första hand avsedda att ge Kungl. Maj:t insyn i näringslivet i fråga om dylika företeelser. Huruvida allmänheten skulle få del av undersökningarna var en andrahandsfråga. Att märka är, att i 1925 års lag i motsats till vad som för närvarande gäller enligt 20 § 1 st. sekretesslagen, varom mera nedan, ej gjordes någon åtskillnad mellan det fall, att utlämnande av en handling kunde skada en yrkesutövare, och det fall, att sådan skada ej kunde antagas. I båda fallen fordrades Kungl. Maj:ts tillstånd för utlämnande, om handlingen rörde affärs- eller driftförhållande.

1925 års lag kom att tillämpas endast för några få utredningar, nämligen beträffande kvarn-, jäst-, socker- och porslinsindustrierna samt brännoljaföretag. I 1936 års näringsorganisationssakkunnigas betänkande (sid. 146 ff.) lämnas följande uppgifter om i vad mån utredningarna voro offentliga resp. hemliga. Enligt Kungl. Maj:ts beslut skulle stora delar av kvarnutredningen, verkställd av professor Nils Wohlin, ävensom utredningens bilagor betraktas som hemliga. Utredningen har icke heller tryckts, om man undantar slutsammanfattningen, vilken Svenska kvarnföreningen lät trycka år 1936. Utredningen om jästindustrin, som utfördes av kommerskollegium, är icke tryckt. Bilagorna med balansanalyserna skulle vara hemliga. I fråga om brännoljaföretagen gjordes två utredningar av särskilda sakkunniga. Vad gäller den ena skulle enligt Kungl. Maj:ts medgivande en PM rörande utredningsresultatet få publiceras. Den är tryckt som en bilaga till SOU 1933:25. Den andra utredningen är redovisad i SOU 1935:61. Utredningen om porslinsindustrin är hemlig och ej tryckt. Den utfördes av Wohlin.

Näringsorganisationssakkunniga. Ifrågavarande sakkunniga, som verkställde en utredning om organiserad samverkan inom svenskt näringsliv, hade även i uppdrag att inkomma med förslag, vartill utredningen kunde ge anledning. Enär de ansågo, att de dåvarande krigsförhållandena icke erbjöde lämpligt tillfälle att framkomma med utarbetade förslag till någon permanent lagstiftning i ämnet, inskränkte de sig emellertid till att härom anföra några allmänna riktlinjer.

Behovet av utvidgad information. I ett avsnitt om sina slutsatser rörande samhällets ställning till organiserad samverkan inom näringslivet behandlade de sakkunniga frågan om behovet av utvidgad information om berörda förhållanden. De anförde därvid bl. a. följande (sid. 324 f.). Ehuru det allmänna intrycket beträffande omfattningen av monopolistiska missbruk inom svenskt näringsliv bleve, att dessa icke varit så betydelsefulla som fallet torde varit i vissa andra länder, måste man ställa frågan, huruvida offentliga åtgärder av annat slag än de hittills i Sverige använda skulle kunna förebygga eller avhjälpa missförhållanden av den art, som faktiskt förekommit. Första förutsättningen för att myndigheterna skulle kunna vidtaga erforderliga åtgärder på detta område eller undgå att vidtaga åtgärder, som icke vore av behovet påkallade, torde vara att en ökad kunskap om faktiska förhållanden på detta område stode till förfogande. De sakkunniga anförde skäl för och emot tanken att i lag stadga skyldighet för sammanslutningar och ensamtillverkare att hos myndighet registrera uppgifter om sin verksamhet. Resonemanget gällde först en registrering, som väl skulle vara obligatorisk men icke offentlig. Några synpunkter anfördes även på det fall att registret skulle göras offentligt. Emellertid framhöllo de sakkunniga,

att de icke kommit till någon bestämd slutsats beträffande frågan, huruvida registreringsplikt borde användas och om eventuellt vissa uppgifter borde vara offentliga.

Offentlighetsprincipen i 1946 års lagstiftning. När kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering i sitt ovan berörda betänkande föreslog, att ett utredningsorgan skulle insamla och analysera uppgifter om konkurrensbegränsande företeelser, anförde den (sid. 31), att nästa steg i den samhälleliga övervakningen vore offentliggörandet av det sålunda insamlade materialet helt eller delvis. Kommissionen fortsatte:

»En sådan utvidgad kunskap om de faktiska förhållandena synes erforderlig icke blott för myndigheterna. I ett demokratiskt samhälle är det ett önskemål, att allmänheten icke undanhålles kunskaper om sådana fakta rörande näringslivet, som utan skada för legitima enskilda intressen kunna offentliggöras. Den allmänna diskussionen i dessa frågor kommer att vinna i saklighet och grundlösa beskyllningar och misstankar kunna undvikas, om största möjliga öppenhet ådagalägges. Medvetandet om att de konkurrensbegränsande metoderna komma att klarläggas inför en större allmänhet kan även verka som en hämsko på eventuella tendenser till missbruk. För företag och sammanslutningar, vilka icke missbruka sin ställning, synes en dylik offentlighet icke heller kunna innebära några större olägenheter.»

Sedan kommissionen därefter lämnat en allmän motivering till sitt lagförslag, vad gällde utredningsorganet och dess verksamhet med registrering av kartellavtal m. m., behandlade den i ett särskilt avsnitt frågan om offentlighetsprincipens tillämpning på det av myndigheten insamlade materialet. Kommissionen anförde (sid. 46), att det här gällde att göra en avvägning mellan å ena sidan allmänhetens och näringslivets rättmätiga intresse av kunskap — varvid man finge hålla i minnet att redan denna kunskap måste anses verka återhållande på monopolistiska överdrifter — och å andra sidan företagens intresse av skydd för affärshemligheter, varvid hänsyn finge tagas till den utländska konkurrensen.

Landsorganisationen uttalade i sitt yttrande över kommissionens betänkande i fråga om offentlighetsprincipens tillämpning på förevarande område, att publicitet på bred bas syntes vara ett mycket väsentligt led i kampen mot konkurrensbegränsande företeelser inom näringslivet (prop. 1946 nr 264, sid. 24).

Offentlighetsprincipen tillämpas genom 1946 års lagstiftning i första hand på kartellregistret. En viktig fråga är därför, vad detta register får omfatta.

Vilka handlingar består kartellregistret av? Enligt 2 § i 1946 års lag om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet är företagare, varmed jämställes sammanslutning av företagare, skyldig att efter anmaning av övervakningsmyndighet anmäla kartellavtal eller annan liknande konkurrensbegränsande överenskommelse, som berör pris-, produktions-, omsättnings- eller transportförhållanden här i riket. Enligt 4 § skall vid sådan anmälan fogas avskrift av överenskommelsen ävensom av övriga handlingar, som erfordras för att fastställa överenskommelsens innehåll. Är överenskommelsen helt eller delvis muntlig, skall vid anmälan fogas

fullständig redogörelse för innehållet. I 5 § föreskrives, att över konkurrensbegränsande överenskommelser skall föras kartellregister. Några närmare bestämmelser om hur registret skall föras finnas icke i lagen. Enligt denna äger Kungl. Maj:t meddela de närmare bestämmelser, som erfordras för lagens tillämpning. Sådana bestämmelser ha emellertid icke meddelats beträffande registrets innehåll. Det har således överlämnats åt övervakningsmyndigheten att bestämma om registrets omfattning. Eftersom kartellregistret skall vara offentligt, innebär detta också, att åt myndigheten överlämnats att bestämma, hur långt offentlighetsprincipen skall tillämpas. Efterkrigsplaneringskommissionen anförde (sid. 46), att man i detta avseende torde få pröva sig fram. Skall kartellregistret bestå av de handlingar, som övervakningsmyndigheten anskaffar från företagen, eller av handlingar som myndigheten upprättar på grundval av de inkomna uppgifterna? Vilka uppgifter rörande kartellavtal skola införas i registret? Det är frågor, som äro av betydelse såväl för företagen som för allmänheten i övrigt.

Synpunkter i förarbetena till lagen. Enligt efterkrigsplaneringskommissionens lagförslag skulle övervakningsmyndigheten i särskilt kartellregister införa de konkurrensbegränsande överenskommelsernas huvudsakliga innehåll. Kommissionen anförde (sid. 46) om de av myndigheten infordrade uppgifterna rörande överenskommelser och deras innehåll, att en så stor offentlighet som vore möjlig med hänsyn till företagens berättigade intressen i fråga om affärshemligheter vore önskvärd ur allmänna synpunkter. Kommissionen anknöt härvid till uttalanden i näringsorganisationssakkunnigas betänkande (sid. 325). Enligt de sakkunniga skulle en sådan registrering, som de diskuterade, närmast omfatta följande: överenskommelsens namn och förteckning å deltagare däri, vilka produkter överenskommelsen omfattade samt uppgift om densamma gällde priser, produktion, marknadsfördelning eller annan försäljningspolitik (uppgifterna här betecknade alternativ I). Ett mera omfattande registreringstväng skulle enligt de sakkunniga innebära skyldighet att uppge priser och innehållet i de produktions- eller försäljningsavtal, som förekomme, och att anmäla alla förändringar däri (alternativ II). Kommissionen framhöll, att de i alternativ I nämnda uppgifterna skulle under alla förhållanden hållas tillgängliga för allmänheten. Kommissionen fortsatte:

»Kommissionen anser emellertid att ur allmänna synpunkter rättmätiga krav kunna resas på större offentlighet och vill därför föreslå, att det huvudsakliga innehållet i — den skriftliga respektive muntliga — överenskommelsen införes i ett offentligt kartellregister. I flertalet fall torde detta vara liktydigt med texten till överenskommelsen — för muntlig överenskommelse den till organet lämnade redogörelsen för densamma — men i den händelse de verkligt betydelsefulla uppgifterna, exempelvis rörande priser och rabatter eller fördelning av produktion eller avsättning, ej ingå i avtalet utan återfinnas i protokollanteckningar, brev m. m., bör avtalstexten kompletteras härmed.»

I sitt yttrande över kommissionens betänkande betonade kommerskollegium för sin del angelägenheten av att näringsidkarnas berättigade intressen av sekretess icke åsidosattes och förordade, i likhet med bl. a.

Stockholms handelskammare, att i kartellregistret icke infördes andra uppgifter än de i alternativ I ovan nämnda (prop. 1946 nr 264, sid 25). I det av 1943 års sekretessutredning avgivna utlåtandet förklarades, att utredningen icke hade något att erinra mot kommissionens allmänna uttalanden angående offentlighetsprincipens tillämpning (prop., sid. 24). Departementschefen anförde (sid. 35), att det ur allmän synpunkt syntes vara av vikt att offentlighet i stor utsträckning bereddes åt hithörande förhållanden och uttalade sig till förmån för de av kommissionen framlagda grunderna för offentlighetsprincipens tillämpning.

I fråga om vilka handlingar som skola ingå i kartellregistret är ett uttalande av sekretessutredningen av särskilt intresse (prop., sid. 43). Utredningen nämnde, »att registret icke — såsom exempelvis straffregistret — är avsett att bestå av däri sammanförda handlingar, utan av anteckningar, vilkas innehåll kan vara hämtat ur skriftliga överenskommelser eller redogörelser för muntliga överenskommelser och stundom även ur protokoll-anteckningar, brev m. m.»

Kartellregistret i sekretesslagens terminologi. I 20 § sekretesslagen, där frågan om hemlighållande på här berörda område regleras, talas först om handling, som inkommit till övervakningsmyndighet. Därpå står i paragrafen följande: »Vad nu sagts gälle ock hos myndigheten upprättad handling, dock ej kartellregister.» Registret är sålunda i paragrafen omnämnt såsom en hos myndigheten upprättad handling. Vad gäller kartellregistret, talas i samma paragraf vidare om »däri intagna uppgifter rörande viss överenskommelse» samt om det förhållandet, att »anteckning om överenskommelsen gjorts i registret». Dessa uttryck synas syfta på att registret icke består av själva avtalshandlingarna eller rättare sagt avtalstexterna i och för sig utan av uppgifter och anteckningar därom.

Paragrafens ordalag motsvarar sekretessutredningens nyss berörda uttalande.

Publikationen Kartellregistret. Publikationen, som har underrubriken »Meddelanden från Kommerskollegii monopolutredningsbyrå», utkom med sitt första häfte år 1947. Häftet inleddes med bl. a. följande ord:

»Med hänsyn till den betydelse, som . . . tillmätts offentlighetsprincipen, har det ansetts angeläget, att de uppgifter, som införas i kartellregistret, bringas till allmänhetens kännedom eller i varje fall göras lätt tillgängliga i den utformning de erhållit i registret. I detta syfte kommer Kollegium att utgiva denna publikation, som sålunda skall innehålla sammanfattningar av registrerade avtal jämte andra uppgifter och redogörelser å förevarande område.»

I enlighet med detta uttalande har i publikationen, som hittills utkommit med omkring 50 häften, offentliggjorts även annat än registreringar av avtal, främst särskilda undersökningar, jämlikt 6 § i 1946 års lag, rörande verkningarna av konkurrensbegränsade företeelser. Huvudparten av innehållet i publikationen utgöres dock av kollegii över 1200 sammanfattningar av registrerade avtal.

Publikationen användes även för offentliggörande av det kartellregister, som föres hos bank- och fondinspektionen resp. försäkringsinspektionen

(häftena nr 3 år 1948, 4 och 6 år 1949, 7—8 år 1952 resp. nr 5 år 1948). Bank- och fondinspektionens register upptager omkring 20 sammanfattningar och försäkringsinspektionens ett 30-tal.

Publikationen utgör emellertid ej det egentliga kartellregistret, även om det återger de väsentligaste delarna av detsamma.

Det egentliga kartellregistret och hur det upprättas. Efter antalet övervakningsmyndigheter torde man kunna tala om tre kartellregister. I den ovan berörda publikationen (häfte nr 3 år 1948, sid. 51) talas också om »de av inspektionerna förda separata kartellregistren». I det följande avses, där ej annat säges, närmast det av kommerskollegium förda registret.

Sedan kollegium från företagare, som jämlikt 2 § i 1946 års lag anmanats att anmäla kartellavtal, erhållit avskrift av sådant avtal och tillhörande handlingar, upprättas inom kollegium som regel en sammanfattning därav. Sammanfattningen tillställs avtalsparterna med underrättelse om att de äga inkomma med erinringar mot densamma. Kollegium tillämpar sådan delgivning, ehuru det ej finns någon föreskrift därom och ej heller något uttalande därom i förarbetena till lagen. Efter hänsynstagande till eventuella erinringar för kollegium därefter in sammanfattningen i kartellregistret under ett nummer i en löpande serie. Den upprättade handlingen rubriceras ibland som sammanfattning av bestämmelser för en förening, redogörelse för avtal eller dylikt. I en del fall upprättas ingen sammanfattning, utan avtalet registreras in extenso. Med sammanfattning avses i det följande även en sådan registrerad handling.

Kartellregistret skall enligt lagen avse endast avtal och endast konkurrensbegränsande sådana. Registreringen är därför beroende av frågan, hur man tolkar begreppen avtal och konkurrensbegränsning. Denna fråga skall ej närmare beröras här. Dock kan som ett exempel nämnas, att vid registrering av bestämmelser för en organisation åsyftas det förhållandet, att medlemmarna inom organisationen i större eller mindre omfattning äro överens, genom beslut eller på annat sätt, om bestämmelserna.

Vid registreringen åsättes sammanfattningen en stämpel med texten »Överenskommelsen registrerad enligt beslut den . . .».

De avskrifter av avtal, pris- och rabattlistor, medlemsförteckningar, föreningsstadgar m. m., som för registreringen införskaffas från företagare och deras sammanslutningar, utgöra de dokument, varpå sammanfattningarna äro grundade. Dokumenten numreras. Såsom framgår av publikationen, hänvisas i sammanfattningarna till dessa dok.nr, dock som regel ej till alla. I allmänhet anföras i sammanfattningarna de dok.nr, som avse pris- och rabattlistor. Ofta hänvisas också till de dok.nr, som avse medlemsförteckning och stadgar. Själva avskriften av det konkurrensbegränsande avtalet förses också med ett dok.nr, vartill emellertid som regel ej hänvisas i sammanfattningen. Bland övriga handlingar, som bruka åsättas dok.nr, kunna nämnas den anmälningsblankett, vari en företagare lämnat vissa kortfattade uppgifter om avtalet, samt, i en del fall, brev från företagare med särskilda upplysningar rörande avtalsförhållandet. Hänvisning medelst åsättande av dok.nr torde i allmänhet icke ha gjorts till de dokument, som någorlunda utförligt återgivits i sammanfattningen. Det gäller bl. a. själva avtalstexten. I slutet av häftena i publikationen är anmärkt, att i samman-

fattningarna omnämnda dok.nr finnas såsom bilagor till avtalen tillgängliga å monopolutredningsbyråns kansli.

En sammanfattning jämte därtill hörande dokument utgöra tillsammans en akt med det nummer i kartellregistret, som åsatts sammanfattningen. Kartellregistret föres sålunda efter aktsystem. I akten förvaras även korrespondens m. m. i registreringsärendet. Akterna förvaras numera under läs.

De offentliga handlingarna i kartellregistret. Kartellregistret är offentligt. I sekretesslagens 20 § anges, att vad där sägs om hemlighållande av handling, som inkommit till myndigheten, »gällde ock hos myndigheten upprättad handling, dock ej kartellregister». Regeln att registret är offentligt är sålunda i lagen utformad som ett undantag ifrån en sekretessbestämmelse.

Kartellregistret såsom hos myndigheten upprättad handling utgöres av den registrerade sammanfattningen av varje avtal, vilken ju också tryckes i den ovan berörda publikationen.

Ingå i kartellregistret även de handlingar, som vid registreringen förses med dok.nr, varom nämnts ovan? Denna fråga kan lämpligen delas upp i två frågor, den ena avseende de dok.nr, vartill hänvisas i sammanfattningen, den andra avseende där ej åberopade dok.nr. Det torde icke utan vidare vara alldeles självklart, att ens i en sammanfattning åberopade dok.nr ingå i kartellregistret. Hänvisningen till dok.nr kunde ju också tänkas innebära endast en antydning om det primärmaterial, varpå sammanfattningen är grundad utan att detta material självt hör till registret. Såsom tidigare sagts, anges emellertid i den berörda publikationen, att i sammanfattningarna omnämnda dok.nr finnas såsom bilagor till avtalen tillgängliga å monopolutredningsbyråns kansli. Icke heller denna uppgift behöver dock i och för sig innebära, att ifrågavarande dok.nr ingå i kartellregistret. Det kunde nämligen sägas, att dok.nr-bilagorna visserligen äro tillgängliga för allmänheten men endast i den mån lagligt hinder för deras utlämnande icke möter enligt den i 20 § sekretesslagen intagna bestämmelsen om skydd för handling, som ej ingår i registret. Emot uppfattningen att dok.nr-bilagorna ingå i registret kunde möjligen anföras, att i nyssnämnda bestämmelse talas om kartellregistret såsom »hos myndigheten upprättad handling» och att berörda bilagor utgöra till myndigheten inkommet primärmaterial men ej där upprättade handlingar. Emellertid torde kartellregistret kunna omfatta bilagor, oavsett var dessa upprättats.

Enär lagstiftningen icke innehåller några närmare bestämmelser om vilka handlingar som skola och få ingå i kartellregistret, torde det vara klart, att det ankommer på övervakningsmyndigheten att bestämma därom. Såsom nyss anförda resonemang visar, kan myndigheten bestämma registrets omfattning efter olika alternativ. Med tanke på vanskligheten att avgöra, vad som bör vara offentligt resp. hemligt i näringslivet, kunde myndigheten möjligen hålla frågan om registrets omfattning öppen och ta ställning därtill i varje aktuellt fall, nämligen när någon begär att få ta del av berörda handlingar. I ett sådant aktuellt fall vore det kanske ej nödvändigt att avgöra, om en handling hör till registret. Ty om handlingen icke innehåller upplysningar om yrkesutövares affärs- eller driftförhållanden, vilkas offentliggörande kan lända honom till men, skall handlingen utlämnas, antingen

den hör till kartellregistret eller ej. Fråga är emellertid, huruvida icke en utomstående person har rätt att se registret i dess helhet utan att behöva fråga efter någon viss handling däri.

För besvarande av frågan, huruvida de i en registrerad sammanfattning anförda, med dok.nr försedda handlingarna ingå i kartellregistret, bör man beakta vissa avgöranden av Kungl. Maj:t i ärenden rörande registret. Ett exempel skall anföras. Genom beslut år 1952 införde kommerskollegium i kartellregistret (nr 645) en sammanfattning av en överenskommelse inom Sveriges optikgrossisters förening angående prissättning och rabattbestämmelser i avseende på optiska artiklar. I sammanfattningen står bl. a. följande: »Föreningen har utarbetat en prisbok (dok.nr 2), upptagande kalkyler och priser, vilka rekommenderas föreningens medlemmar.» När föreningen före registreringen yttrade sig över sammanfattningen, anförde den, att den icke hade någon erinring att göra mot utformningen av densamma. År 1954 begärde en firma utanför föreningen hos kollegium att få en avskrift av nyssnämnda prisbok, dok.nr 2. Kollegium underrättade under hand föreningen därom. Föreningen gjorde då en framställning till Kungl. Maj:t om att prisboken skulle hemlighållas. När kollegium yttrade sig över framställningen till Kungl. Maj:t, anförde kollegium bl. a.: »Prisboken ingår i registerakten under beteckningen 'dok.nr 2', vilket likaledes angivits i sammanfattningen.»

Med sistnämnda uttalande torde vara klart, att kommerskollegium intagit den ståndpunkten, att handlingar, som åsatts dok.nr vilka åberopas i en sammanfattning, skola anses höra till kartellregistret.

Genom kartellregistret göras företagarnas angelägenheter offentliga i viktiga hänseenden. Vad det kan betyda, framgår av argumentationen i nyssnämnda ärende rörande optikgrossisternas förening. Som skäl för sin framställning om hemlighållande av prisboken anförde föreningen, att prisboken, som föregåtts av ett omfattande arbete, vore uppgjord efter de erfarenheter branschen samlat under många år, att prisboken vore avsedd för internt bruk inom föreningen och inginge som en del av den service, för vilken föreningsmedlemmarna betalade avgift till föreningen, samt att ett offentliggörande av bokens innehåll kunde tänkas bli till men för medlemmarna och föreningen. Kollegium anförde i sitt yttrande över framställningen, att prisboken huvudsakligen innehöll dels direkta uppgifter om priser och rabatter och dels enkla regler för bestämmande av priser å vissa artiklar samt att innehållet i prisboken vore av värde för belysning av priset förhållandena inom den optiska branschen och att ett offentliggörande av boken sålunda vore helt i överensstämmelse med lagstiftningens allmänna syften. Kollegium avstyrkte föreningens framställning, och Kungl. Maj:t avslög densamma.

Det får anses klart, att även Kungl. Maj:t fann den ifrågakvarande prisboken ingå i kartellregistret.

I ovannämnda ärende beröres emellertid icke frågan, huruvida registret också omfattar sådana handlingar, som övervakningsmyndigheten åsatt dok.nr utan att särskilt åberopa dessa i den registrerade sammanfattningen.

Hemlighållande av uppgifter i kartellregistret. Enligt 20 § 2 st. sekretesslagen äger Kungl. Maj:t, om särskilda skäl därtill äro, förordna, att kartellregister, såvitt angår däri intagna uppgifter rörande viss överenskommelse,

icke må utlämnas tidigare än efter ett visst antal år. Det är således endast Kungl. Maj:t, som äger förordna om hemlighållande av kartellregistret eller delar därav. Övervakningsmyndigheten själv äger icke bestämma därom, och Kungl. Maj:t får förordna om hemlighållande, endast om särskilda skäl därtill föreligga. Förarbetena till lagen innehålla vissa anvisningar om vad som åsyftas med dylika skäl.

När efterkrigsplaneringskommissionen i sitt ovannämnda betänkande med förslag till lagstiftningen behandlade frågan om offentlighetsprincipens tillämpning, anförde den därvid (sid. 46) bl. a. följande:

»Om i viss överenskommelse skulle ingå uppgifter, genom vilkas offentliggörande utländska konkurrenter skulle kunna erhålla sådana upplysningar om svenska konkurrensförhållanden, vilka skulle kunna skada legitima enskilda affärsintressen här i landet, bör möjlighet finnas att icke behöva offentliggöra desamma. På framställning av vederbörande yrkesutövare skulle Konungen, om tillräckligt starka skäl därtill föreligga, kunna bestämma, att kartellregistret i de delar, vilkas publicering kan få ovan anförda konsekvenser, skall vara hemligt. Härvid bör beaktas det av kommissionen ovan framförda kravet på offentlighet i så stor utsträckning som är möjligt, med hänsyn till att nationella eller legitima enskilda affärsintressen icke kunna lida skada. Kommissionen räknar därför med att dylika undantag från offentlighetsregeln skola bli sällsynta.»

Sveriges redareförening uttalade (prop. 1946 nr 264, s. 34), då den avgav yttrande över kommissionens förslag, att undantag från regeln om kartellregisters offentlighet måste anses nödvändiga icke blott i fall då genom offentliggörande av överenskommelsens innehåll legitima svenska affärsintressen skulle kunna skadas utan även då ett offentliggörande skulle kunna skada legitima utländska affärsintressen. Föreningen åsyftade härvid internationella linjekonferenser och samseglingsavtal, vilka kunde samtidigt beröra trafik på Sverige eller mellan svenska hamnar samt trafik på utlandet.

Vederbörande departementschef anförde i den nyssnämnda propositionen till lagen (sid. 35) bl. a. följande:

»Med hänsyn till vad redareföreningen anført om de internationella överenskommelserna på sjöfartsnäringens område bör Kungl. Maj:ts befogenhet att förordna om kartellregisters hemlighållande i viss del icke vara inskränkt till sådana fall då offentliggörande av viss uppgift däri skulle kunna skada svenska affärsintressen i förhållande till utländska konkurrenter. Även för andra fall, exempelvis då utländska affärsintressen skulle kunna lida skada genom offentliggörandet, bör sådant förordnande kunna givas. Kungl. Maj:ts befogenhet härutinnan synes överhuvud icke böra bliva alltför begränsad. Det sagda innebär emellertid icke, att jag räknar med att dylika undantag från offentlighetsregeln skola bliva vanligt förekommande.»

Med de ovannämnda uttalandena avses, såsom framgår av desamma, endast exempel på fall, där Kungl. Maj:t äger förordna om hemlighållande av kartellregister. Departementschefen framhöll i propositionen (sid. 46), helt

allmänt, att även för andra fall, då affärsintressen skulle kunna lida skada genom offentliggörandet, borde sådant förordnande kunna givas.

Om *praxis*. Enligt 20 § 2 st. sekretesslagen kan framställning till Kungl. Maj:t om hemlighållande av kartellregistret göras antingen av vederbörande yrkesutövare eller sammanslutning av sådana eller också av övervakningsmyndighet. Hittills ha alla framställningar om hemlighållande kommit från företagsidan. I publikationen Kartellregistret finnas i viss utsträckning uppgifter om de fall, där Kungl. Maj:t prövat sådana framställningar.

Beviljade framställningar om hemlighållande. Redan det första avtalet, som kommerskollegium genom sin monopolutredningsbyrå redovisade i kartellregistret, blev hemligförklarat. I första häftet av byråns publikation lämnades under kart.reg.nr 1 endast följande upplysning: »Enligt Kungl. Maj:ts beslut den 21 februari 1947 må kartellregistret såvitt angår ifrågavarande avtal icke utlämnas före den 1 januari 1950.» Sedan tiden för hemlighållande gått ut, trycktes den registrerade sammanfattningen i publikationen år 1950, varvid angavs, att registret beträffande det ifrågavarande avtalet icke fått utlämnas tidigare. Avtalet ingicks år 1945 och upphörde år 1950. Parter voro Husqvarna Vapenfabriks AB samt AB Pulverkemi, Stockholm. Avtalet avsåg bl. a. fördelning mellan parterna, såvitt gällde den svenska marknaden, av tillverkning och försäljning av sinterjärndetaljer, s. k. parts av pulver från järn och järnlegeringar, framställda på pulvermetallurgisk väg.

Även i en del andra fall har man i publikationen på liknande sätt intagit upplysningar om beviljade framställningar om hemlighållande.¹ Vidare har där särskilt angivits, när Kungl. Maj:t avslagit dylika framställningar. Genom besluten om avslag har givits offentlighet bl. a. åt sådana kvotall, som man ofta överenskommer om i karteller för uppdelning mellan avtalsparter av produktion och omsättning.²

Andra handlingar hos övervakningsmyndighet än kartellregistret. Hos övervakningsmyndighet, som avses i 1946 års lag, finnas åtskilliga andra handlingar än sådana, som redovisas i kartellregistret. Sålunda inkomma till myndigheten av en eller annan anledning avtal och bestämmelser, som visa sig ej vara av natur att skola registreras. Hit hör vidare myndighetens korrespondens i stora delar. En väsentlig grupp handlingar utanför kartellregistret äro de som höra till särskilda undersökningar jämlikt 6 § i lagen. Alla dylika handlingar äro allmänna handlingar, som avses i tryckfrihetsförordningen, och varje svensk man skall därför äga fri tillgång till dem. I denna rätt gäller emellertid följande i 20 § 1 st. sekretesslagen angivna inskränkning. I den mån handling innehåller upplysningar om yrkesutövares affärs- eller drifförhållanden, vilkas offentliggörande

¹ Kart.reg.nr 213, avtal mellan Asea och LM Ericsson, publicerat tillsammans med nr 921. Beträffande avtal inom den s. k. sågbladsfabrikantgruppen samt mellan järn- och stålverk äro sammanfattningar av avtalen publicerade men med anteckning om att Kungl. Maj:t förordnat, att uppgifter rörande storleken av priser och rabatter icke skulle få utlämnas före viss tidpunkt: kart.reg.nr 247—249 (publicerade i häfte nr 5 av Kartellregistret år 1949), kart.reg.nr 478, 480—482, 485—493 och 499—504.

² Häfte nr 6 av Kartellregistret år 1948. Jfr kart.reg.nr 13 och 347.

kan lända honom till men, må den icke i andra fall än Kungl. Maj:t bestämmes utlämnas, förrän 20 år förflutit från handlingens datum.

Beträffande denna regel om hemlighållande, när offentliggörande kan lända yrkesutövare till men, observeras, att tillämpningen av regeln i första hand ankommer på övervakningsmyndigheten. Vad som skall avses med *men* får bedömas i varje särskilt fall, när någon begär att få ta del av en handling. För hemlighållande räcker det dock, att offentliggörande *kan* lända till men. En stor del av myndighetens handlingar vid sidan av kartellregistret torde därför vara av natur att skola hemlighållas. Emellertid kan det ligga nära till hands, att myndigheten vid bedömningen av frågan om hemlighållande av dylika handlingar i någon mån beaktar det förhållandet, att liknande handlingar i kartellregistret enligt huvudregeln äro offentliga.

Departementschefen uttalade i propositionen till lagstiftningen (sid. 45), att enskild yrkesutövares kalkylmaterial eller tablåer över kostnadsfördelning i regel måste anses utgöra sådant material, vars offentliggörande kan lända yrkesutövaren till men.

Handlingar hos näringsfrihetsrådet och hos ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor. Vad i nästföregående avsnitt sagts om andra handlingar hos övervakningsmyndighet än kartellregistret, gäller även handlingar hos näringsfrihetsrådet och hos ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor. När dessa organ infördes genom 1953 års lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet, kompletterades nämligen bestämmelsen i 20 § 1 st. sekretesslagen, så att den avser även de nya organen. Handlingarna äro således offentliga, i den mån de icke innehålla upplysningar om yrkesutövares affärs- eller driftförhållanden, vilkas offentliggörande kan lända honom till men.

Offentlighetsprincipen kommer till uttryck i 1953 års lag även genom en bestämmelse om att rådets sammanträden skola vara offentliga. Kan det antagas, att till följd av offentligheten yrkeshemlighet skulle röjas eller rådets förhandlingsarbete försvåras, äger rådet förordna, att sammanträde skall hållas inom stängda dörrar.

Karteller med egna sekretessbestämmelser. Det förekommer givetvis, såsom också framgår av publikationen Kartellregistret, att kartellerna själva ha uttryckliga bestämmelser om hemlighållande av de konkurrensbegränsande arrangemangen. Det torde därför icke vara någon överdrift att säga, att registreringen innebär avslöjanden.

I de registrerade pris- och rabattavtalen inom Svenska rörkonventionen, Normalrörföreningen och Föreningen Svenska rörgrossister ha funnits föreskrifter om att avtalens innehåll vid äventyr av böter icke skulle få offentliggöras i pressen (kart. reg. nr 52, 53, 55). En sådan bestämmelse har också funnits i ett avtal mellan Svenska järn- och balkgrossisters förening och Eskilstuna Kolimport & Handels AB om prissättning och områdesuppdelning (nr 217). I ett avtal mellan margarinfabrikanter om prissättning och kvotering föreskrives, att det åligger part att strängt hemlighålla avtalets innehåll samt vad som förekommer vid sammanträde eller eljest mellan parterna (nr 234). Enligt ett annat margarinavtal (nr 235) skola dess bestämmelser i kontrahenternas gemensamma intresse såvitt möjligt hemlighållas. Detsamma har varit föreskrivet i Sveriges wellpappfabrikanters förening

rörande dess kvotering och prissättning (nr 465). Enligt ett avtal mellan Wermlands och Dals jernhandlareförening och Värmlands och Dals smidesmästareförbund skulle jernhandlareföreningens prislister ej få avskrivas eller avtryckas (nr 631). Enligt ett avtal om blekning och färgning av ullgarn (nr 623) skulle en av Svenska färgeriidkareföreningen utgiven specialprislista vara konfidentiell. Kund, som under ett år vid ett och samma färgeri låtit färga minst 50.000 kg, erhöi bonus med 5%, om han lämnade en förbindelse till färgeriet att hålla denna förmån strängt konfidentiell och att icke i någon form lämna sina kunder motsvarande gottgörelse. I ett avtal mellan tapetfirmor i Göteborg (nr 459) och i ett avtal mellan konstkeramikfabrikanter (nr 831) ha funnits bestämmelser om uppgifter, som parterna konfidentiellt skulle tillställa ombudsmannen i resp. karteller.

Varför ej större öppenhet i näringslivet? Kartellerna torde i stor utsträckning ha behov av sekretess. I en officiell fransk utredning om kartellproblemen har detta förhållande särskilt betonats.³ I utredningen synas de flesta ord i franska språket rörande hemlighetsmakeri komma till användning för att belysa kartellernas esprit. Det talas om kartellernas ogenomskinlighet, svårigheten att lära känna dem, bristen på upplysningar om dem, deras natur att vara dolda, förborgade, lönnliga, okulta. Det framhålles, att kartellerna i allmänhet äro angelägna att hålla sig hemliga. De bli desto mer effektiva i det fördolda. De farligaste bland dem vilja förbli hemliga. Sekretessen underlättar deras verksamhet; den är nödvändig med hänsyn till dem som ha avvikande meningar. Ofta är det endast kartellernas ledare, som känna till sammanhangen inom kartellerna och deras invecklade spel.

Vår lag av 1946 om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet är till för att skingra dylikt dunkel och för att sprida upplysning. Genom kommerskollegii monopolutredningsbyrå, genom bank- och fondinspektionen och försäkringsinspektionen göras konkurrensbegränsande företeelser offentliga till tjänst åt konkurrenter och konsumenter.

Men varför skall offentligheten gå via statliga myndigheter? Varför icke offentlighet direkt till dem som önska upplysning?

Nyetableteringssakkunniga hade i sitt lagförslag, som ej blev antaget, en bestämmelse av intresse i detta sammanhang. Den var av följande lydelse (21 §):

»Har företagare inbjudits att inkomma med skriftligt anbud och är företagaren bunden av överenskommelse, som avser viss ordning för avgivande av anbud eller pris i anbud, åligger honom att vid anbudets avgivande meddela upplysning om överenskommelsen.»

Tanken på dylik »direkt» offentlighet kan förtjäna att byggas ut vidare. Den torde dock aldrig ha penetrerats närmare, även om behovet av större offentlighet i näringslivet påtalats i vissa sammanhang.⁴ Men den kunde möjligen tjäna som en kompromiss mellan dem som kräva ytterligare stats-

³ La Documentation Française. Notes et études documentaires. 1953. No 1736. Ententes et Monopoles dans le Monde. France. — Författaren till ovan åberopade avsnitt är J.-G. Mérigot, professor vid juridiska fakulteten och institutet för politiska studier vid universitetet i Bordeaux.

⁴ Jfr G. Heckscher, »Svensk statsförvaltning i arbete», s. 10—11, och A. Östlund, »ABC i nationalekonomi», 4. uppl., s. 80.

ingripanden i näringslivet och dem som ej vilja veta av sådana ingripanden. Och varför skulle icke större öppenhet i näringslivet löna sig?

Ett av de senaste initiativen för vidgad offentlighet på förevarande område torde vara direktiven för den av Kungl. Maj:t i december 1954 tillsatta utredningen rörande behovet av en fortsatt statlig priskontroll m. m. Där uttalas, att prisövervakning och utredningsverksamhet från det allmännas sida kunna visa sig vara ändamålsenliga för att tillgodose konsumenternas intresse av en viss insyn i prissättningen. På de sakkunniga torde enligt direktiven bl. a. böra ankomma att bedöma, huruvida en verksamhet med dylik övervakning kan ges större effekt genom någon form för offentliggörande av utredningsresultat som framkommer.

Det kan i sammanhanget vara värt att erinra om att 1944 års tryckfrihets-sakkunniga i sitt betänkande med förslag till tryckfrihetsförordning uttalat (SOU 1947:60, sid. 71), att i den mån en mera omfattande insyn i privata rättssubjekts verksamhet anses böra tillkomma det allmänna, möter av grundlagens bestämmelser ej något hinder för en sådan insyn.

Helge Malmström.

Världens länder, statistiskt jämförda. Vill man, att statistik skall vara något mer än ett hoppande av siffror, blir det en oeftergivlig fordran att sammanställa dessa så, att de belysa ett skeende i tiden eller ett motsatsförhållande i rummet. Ett vanligt sätt att förtydliga dylika relationer är ju att konstruera kurvor eller diagram. Ett annat, i modern statistik allt vanligare, tager kartbilden till hjälp. Sambandet med den konkreta verkligheten blir på det sättet tydligare. Men metoden har sina svårigheter.

Ett modernt kartverk, som i hög grad övervunnit svårigheterna, har nyligen utgivits av en vetenskaplig sammanslutning i Oxford, The Economic Intelligence Unit and the Cartographic Department of the Clarendon Press (Oxford University Press 1954). Publikationen, som bär titeln »Oxford Economic Atlas of the World», består av en kartografisk avdelning och en statistisk.

Syftet att med kartmaterial giva statistiska översikter av olika länder har flera tidigare verk med mer eller mindre framgång sökt fylla. Främst är därvid att nämna professor Johannes Humlums »Kulturwirtschafts-geographischer Atlas» (Nordisk forlag, Köpenhamn), vars fjärde upplaga utkommit 1955 med dansk, tysk, fransk och engelsk parallelltext. Denna atlas har en kartografisk del och en del med resonerande text och är i vissa avseenden t. o. m. fullständigare än Oxfordatlasen (så ha t. ex. åsnor och mulåsnor även upptagits), men saknar i stort sett tabeller och ger ingen ledning för bedömande av någon tidsutveckling. Blott några få tabeller, för befolkningsstatistik, handel med vete, råg o. d. men ej produktion av de viktigaste varorna förekomma där. Siffermaterialet har anbragts i själva kartbilderna. Ej mindre än 127 huvudkartor och 336 bikartor ersätta i viss mån bristen på tabeller eller diagram. I stället lämnas i texten ett rikhaltigt urval av fotografiska bilder från olika länder, intresseväckande både för allmänheten och i viss mån för affärsvärlden, men av mindre värde för ekonomisk forskning. Då den resonerande texten avfattats på fyra språk,

har den helt naturligt måst bli mycket kortfattad. De stora förtjänsterna som sammanfattning av ett väldigt material har emellertid tillförsäkrat verket ett rättvist erkännande.

Ett annat värdefullt men mera kortfattat arbete är den av Hans Boesch redigerade, utav geografiska institutet i Zürich utarbetade »Wirtschaftsgeographischer Atlas der Welt» (Bern 1951). Även detta är väsentligen baserat på kartor. Dessa ha tryckts på halvgenomskeinligt papper för att kunna läggas över varandra, så att bilderna kunna kombineras till skenbart en karta, en metod, som blivit olika bedömd. För moderna anspråk torde dessa två arbeten vara de viktigaste.

I jämförelse härmed betyder Oxfordatlasen ett vetenskapligt framsteg och lämnar rikt material till statistiska undersökningar över jordens olika länder. Kartbilderna äro bättre utarbetade än i något av dessa föregående verk, med användande av flera olika färger för skilda produktionsområden och punktbezeichnungar i olika färger för frekvens och produktionsintensitet, geologisk beskaffenhet, höjdvariationer, politiska gränser m. m. Vad som emellertid här erbjuder största intresse är de ekonomiska faktorerna, såsom de olika gagnväxternas, husdjurens och mineralens förekomst samt fiske, ävensom viktiga industrier. Man får sålunda en överskådlig bild av åtminstone grunddragen av världens näringsliv redan genom de i systematisk ordning återgivna kartorna.

Tabellerna avse nästan alla världens stater och koloniområden, blott med utlämnande av en del oväsentliga områden. Såvitt möjligt äro de för samtliga länder och områden uppställda efter en enhetlig, konsekvent genomförd plan. Uppgifterna avse tiden närmast före det senaste världskriget och tiden därefter, så långt statistiskt material från alla resp. länder varit tillgängligt.

Att det disparata materialet från alla världens kanter ej kan tillmätas samma pålitlighet, säger sig självt. En stark sovring har skett, varigenom formatet begränsats att upptaga blott de mest signifikativa data. Men just de mest vitala faktorerna i staternas näringsliv äro ju även de mest likformiga. Det vore frestande att genomföra en revy över samtliga länders resurser och näringsliv i deras helhet, men här kunna blott ett par grundproblem beröras.

En jämförelse mellan Sverige samt Förenta Staterna (U. S. A.), Norge, Danmark, Holland och Schweiz i fråga om produktion av vete, råg, havre, kött och mjölk erbjuder ju särskilt intresse. Att medtaga länder, där den materiella förstörelsen genom kriget antagit större proportioner, skulle lätteligen ha resulterat i felslut. De från vederbörande lands tabeller hämtade siffrorna avse produktion dels för åren närmast före sista världskriget, dels för åren 1949—1951. Medeltalen för ifrågavarande år ha angivits i tusental av metriska ton. Relationen mellan beloppen före och efter världskriget, vilken givetvis legat utanför planen för ifrågavarande publikation, har här uträknats så, att det senare beloppet, multiplicerat med 1000 dividerats med det förra beloppet, varigenom angivande av decimaler undvikits utan att man eftergivit kravet på nödig noggrannhet.

Det är vid dessa relationstal (rel.), som intresset i främsta rummet anknuter sig. De angiva den utvecklingsgång, som präglat länderna och äro sins emellan jämförliga. I den mån de avvika från talet 1000, uppåt eller

nedåt, angiva de en ökning eller minskning av produktion från förkrigstid till 1949—1951.

Övriga livsmedel spela statistiskt sett mindre roll. Förskjutningarna i livsmedelsproduktionen och det växlande förhållandet mellan vegetabiliska och animaliska alster framgår av följande tabell:

	Vete			Råg			Havre		
	före	efter	rel.	före	efter	rel.	före	efter	rel.
Sverige	696	713	1.026	409	281	687	1.257	813	647
U. S. A.	19.476	31.517	1.618	1.028	563	548	13.973	20.482	1.473
Danmark	383	283	736	262	400	1.527	1.024	935	913
Norge	56	70	1.250	11	2	182	183	173	945
Holland	430	342	793	496	440	887	351	374	1.065
Schweiz	169	226	1.336	33	32	970	22	68	3.091

	Kött			Mjök		
	före	efter	rel.	före	efter	rel.
Sverige	285	268	940	4.596	4.641	1.010
U. S. A.	7.340	9.868	1.343	47.816	55.006	1.145
Danmark	522	411	787	5.270	4.781	907
Norge	98	87	888	1.330	1.509	1.153
Holland	380	236	622	4.940	5.239	1.061
Schweiz	188	160	851	2.655	2.433	916

Av försiktighet bör givetvis blott mera betydande avvikelser tagas såsom bevis på faktiska förändringar av produktionen.

U. S. A. presterar, såsom var att vänta, det mest lysande uppsvinget; blott för råg finner man en tillbakagång. Av övriga länder har Norge kommit främst, så till vida att de två högvärdiga och relativt lyxbetonade näringsämnena vete och mjök visa tydlig ökning, varemot råg i hög grad samt kött och havre visa minskning. Något liknande gäller även Sverige, ehuru i mindre utpräglad grad; för mjölken visar ju relationstalet så obetydlig ändring, att man ej kan draga någon säker slutsats. I Danmark har rågen ökat betydligt, varemot för alla andra livsmedel en tydlig tillbakagång kan iakttagas. För Schweiz är ökningen av havre i hög grad anmärkningsvärd och även av vete betydande, men påfallande är, att de dyrare livsmedlen kött och mjök i detta land gått tillbaka. Man skulle ha väntat, att ett land, som i övrigt visat så påfallande tecken till välmåga, även ökat sin konsumtion av de dyrare livsmedlen. Ifråga om mjök är att märka, att för Schweiz även getmjök medtagits. Holland kan uppvisa en uppgång för mjök, men paradoxalt nog en stark nedgång för kött. Av vegetabilier har blott havren ökat, men vete och råg minskat och bilden i dess helhet blir här mest gåtfull.

Övergår man så till de mera konjunkturbetonade varorna, så har här av utrymmesskäl valts allenast järn och stål (i de statistiska tabellerna betecknade med Pig-iron & ferro alloys samt Steel ingots & castings). På dem kan man avläsa den tunga industrins utveckling, varav konjunkturrörelserna främst bero. I samband därmed kan man sätta ländernas totalimport och totalexport. Nämnda varor angivas i tusentals »long tons» samt exporten och importen i vederbörande lands mynt, räknat i miljoner. Tabellen är uppställd på liknande sätt som föregående tabell och med samma reservation.

	Järn och stål						Samtliga varor					
	Produktion			Import			Totalimport			Totalexport		
	före	efter	rel.	före	efter	rel.	före	efter	rel.	före	efter	rel.
Sverige	1.670	2.268	1.358	151	94	622	2.087	8.088	3.875	1.844	7.674	4.162
U. S. A.	71.335	141.006	1.977	171	825	4.825	2.191	10.271	4.688	3.102	13.495	4.350
Danmark	—	164	—	440	492	1.118	1.625	6.509	4.005	1.535	5.420	3.524
Norge	172	312	1.808	21	4	190	1.193	5.773	4.838	787	3.752	4.767
Holland	291	949	3.261	24	15	6.251	1.460	8.715	5.970	1.079	6.964	6.825
Schweiz	—	167	—	239	158	661	1.599	5.213	3.260	1.320	4.450	3.371

Såväl produktionen av järn och stål som totalimporten och totalexporten ha ökat väsentligt för alla länder, för Sverige dock minst, om man undantar Schweiz, som i likhet med Danmark saknar förkrigsuppgifter för produktion av järn och stål. Ökningen — det är ju här städse fråga allenast om den relativa ökningen — av import och export följas alltid åt, parallellt kan man säga.

Att importen av järn och stål i Sverige, Norge och Schweiz visar stark nedgång efter kriget i jämförelse med närmast före beror synbarligen på, att tiden dessförinnan präglades av högkonjunktur, sammanhängande med krigsfruktan. I Danmark har importen av samma varor ökat; landet har ju kommit i farozonen mer än någonsin förr.

Grupperar man länderna i ordningsföljd efter storleken av resp. relations-tal, så att varje land tilldelas ett ordningsnummer, motsvarande relations-talets storlek, får man följande tabell, därvid för järn och stål produktion och import betraktats i ett:

	vete	råg	havre	kött	mjölk	järn	imp.	exp.
Sverige	4	4	6	2	4	4	5	4
U. S. A.	1	5	2	1	2	2	3	3
Danmark	6	1	5	5	6	—	4	5
Norge	3	6	4	3	1	3	2	2
Holland	5	3	3	6	3	1	1	1
Schweiz	2	2	1	4	5	—	6	6

Siffrorna beteckna alltså ej kvantiteter utan expansionens storlek i ordningsföljd.

Påfallande och gåtfull är Hollands ställning i fråga om export och import. Gåtans lösning är emellertid helt enkelt den, att Holland förlorat sina ostindiska kolonier, som bildat ett eget rike, Indonesien. Handeln med detta uppföres därför som utländsk import och export. Den sagolika ökningen av de holländska siffrorna härför är alltså blott en synvilla.

Att U. S. A. i fråga om vete och kött kommer främst är ej ägnat att förväna; dessa födoämnen äro ju i främsta rummet betecknande för hög levnadsstandard. I fråga om export och import kommer Norge (när Holland elimineras) främst, vilket torde bero, utom på dess plats som sjöfartsnation, på dess säregna ställning under världskriget samt återuppbyggnads- och rustningsarbetet efter detta. Lättare förklarligt är det, att landet med sina betestillgångar står främst i fråga om mjölkproduktionens utveckling under denna period.

Blott U. S. A. med sina stora outnyttjade naturtillgångar visar nästan samma siffra för mjölken. Att U. S. A. med sin dominerande ekonomiska ställning kommer endast såsom tvåa (Holland bortfaller ju) i fråga om import och export, kan synas egendomligt men förklaras enklast därav, att ett väldigt territorium ej behöver så mycket handel utöver de egna gränserna; skulle Europas stater slå sig ihop, betydde detta att de statistiska import- och exportsiffrorna föll till en obetydlighet. Järnproduktionen, där Holland står som nr 1 och U. S. A. som nr 2, påkallar onekligen en mera omfattande undersökning än här är möjlig. Att Danmark för råg och Schweiz för havre kommer i tåten, tyder på ett samspel mellan naturliga förutsättningar och levnadsvanor.

Sveriges ställning, utom för kött, är ingalunda så lysande som man med hänsyn till dess orubbade fred och övriga förmåner kunde vänta. Beror detta på felaktig närings- och penningpolitik eller något annat?

Övriga siffror äro i det hela ej av samma intresse, ehuru de nog kunna ge anledning till åtskilliga reflexioner. För Sveriges del bliva de tydligen av mindre glädjande art, när man betänker, huru mycket större svårigheter flera av de andra ifrågavarande länderna haft under just denna period — och mera framgångsrikt övervunnit. Då hos oss investeringar, förutsättningen för all expansion, på många sätt motarbetats, utom ifråga om bostäder, som ju tjäna konsumtionen mer än produktionen, förklaras ställningen åtminstone delvis härav. Erforderligt vore ett grundligare studium av kapitalbildningsfaktorer än vad här är möjligt. Jämförelsen med världens övriga länder inger i varje fall farhågor för utvecklingen hos oss. Det är alltid ett stort steg mellan blott konstaterandet av ekonomiska förändringar och en någorlunda tillfredsställande förklaring av dessa. Tangerar förklaringen kritik av resp. lands närings- eller penningpolitik, kommer man lätt in på ett oöverskådligt fält för politiska debatter. Ett för nästan hela världen systematiskt sammanfattande verk, sådant förenämnda Oxfordatlas i all sin knapphet är, ger i varje fall stor behållning för den, som intresserar sig för världsekonomi.

Curt Rohlieb.

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

CARL J. FRIEDRICH: *Der Verfassungsstaat der Neuzeit*. Springer-Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1953.

Stora samhällsvetenskapliga översiktsarbeten betraktas numera inte sällan med en viss misstro. Man tenderar att i dem se avläggare av de ideologiska systemen, där den sociala verkligheten deduceras fram från a priori givna premisser. De moderna samhällsforskarna ser mera blygsamt på sina möjligheter. De koncentrerar sig på att undersöka — inte sällan med kvantitativa metoder — enskilda aspekter av den sociala verkligheten. På denna väg har man nått fram till jämförelsevis säkra resultat på områden, där man tidigare fick nöja sig med lösa spekulationer. Dogmatiska uttalanden om »järnhårda» lagar eller en »obeveklig utveckling» i den ena riktningen eller den andra har efterträts av försiktiga antaganden om vissa tendenser.

När mera generella synpunkter kommer till uttryck, sker det ofta i anslutning till undersökningar av speciella problemkomplex. Dessa undersökningar blir en sorts »case studies», dvs. man låter dem framstå som exempel på en något allmängiltigare teori. Sådana mera vittsyftande resonemang på politikens område finner man kanske framför allt hos statsvetenskapligt intresserade sociologer (t. ex. hos S. M. Lipset i »Agrarian Socialism» eller Paul F. Lazarsfeld i »The People's Choice») och sociologiskt inriktade statsvetenskapsmän (t. ex. hos V. O. Key Jr. i »Southern Politics» eller David B. Truman i »The Governmental Process»).

Också i ambitiösare läroboksmässiga framställningar kan man finna intressanta diskussioner av generella spörsmål. Ett sådant arbete — av något mera traditionell typ — är Carl J. Friedrichs ovannämnda bok. Författaren kom 1922 till Förenta Staterna från Tyskland och fick fyra år senare anställning som lärare vid Harvard. Han är f. n. en av professorerna inom ämnet »Government» vid detta universitet.

När ett sammanfattande verk av det slag som det här är fråga om inte skrivs av flera forskare i samarbete, förutsätter det ett utomordentligt vidsträckt och mångsidigt vetande hos sin författare. Friedrich besitter också en mycket imponerande lärdom på ett flertal ämnesområden och har en ingående kännedom om de flesta västerländska stater. Hans beläsenhet förefaller vara enorm (i litteraturhänvisningarna återfinns t. o. m. några svensk-språkiga arbeten). Felaktigheter har givetvis inte helt kunnat undvikas, men de har — med några få undantag — ingen större betydelse. Svårigheten att hålla sig à jour med utvecklingen inom de många olika vetenskapsgrenar, som är av intresse för framställningen, har förf. naturligen inte helt kunnat undgå. Här och var kan man nog märka, att boken är en — låt vara genom-

gripande omarbetad — upplaga av ett arbete, vars första version utkom 1937. Särskilt förefaller efterskriften om statsvetenskapens metodproblem (tagen från 1941 års amerikanska upplaga) vara en smula föråldrad och elementär. Sannolikt är det främst hänsynen till en av en äldre statsrättslig tradition påverkad tysk publik, som har förmått Friedrich att ta med detta avsnitt.

Efter ett inledande historiskt kapitel är framställningen systematiskt uppbyggd. Inom de olika underavdelningarna ges dock utmärkta redogörelser för den historiska bakgrunden till den speciella aspekt av författningsstaten, som behandlas i resp. kapitel. Resonemangen grundas också vanligen på historikers eller historiskt inriktade forskares rön. En och annan gång kan väl en sådan metod leda till vetenskapligt missvisande jämförelser mellan politiska situationer vid vitt skilda tidpunkter. I stort sett lyckas dock förf. undvika sådana misstag.

De klassiska politiska teorierna — hos Aristoteles, Locke, Rousseau, Burke, Mill, m. fl. — är ofta utgångspunkten för (men sällan slutstycket i) de enskilda analyserna. Detta ter sig naturligt med hänsyn till den amerikanska akademiska publik, som boken ursprungligen vände sig till (den här anmälda versionen är en översättning av 1951 års upplaga av »Constitutional Government and Democracy»). För en svensk forskare skulle det däremot troligen ligga mindre nära till hands. Vid de stora amerikanska universitetet är nämligen läsning av de klassiska teoretikernas skrifter i utdrag ett självklart inslag i undervisningen, medan ju däremot i Sverige detta område ägnas mycket liten uppmärksamhet.

Arbetet består av fyra huvudavdelningar samt den ovannämnda metodologiska efterskriften. I den första delen behandlas de faktorer, som har medverkat till den moderna statens uppkomst och de områden av samhällslivet där staten kan sägas ha sina viktigaste funktioner: byråkratien (»Das Kernstück des modernen Staates»), försvaret, diplomatin, den sociala välfärden och rättsväsendet. I den andra delen redogöres för den konstitutionella ordningen, med författningen själv, maktindelningen och domstolsprövning av lagar som väsentliga punkter. Tredje delen skildrar författningsstatens arbetssätt. Där diskuteras bl. a. problem om representation, statsöverhuvudets och kabinettets ställning, ämbetsmännen, partierna och intressegrupperna. I fjärde delen, slutligen, dryftas några av den konstitutionella statens politiska och ekonomiska problem och de försök som har gjorts att lösa dem. Här behandlas exempelvis socialisering och planhushållning och nyhetsförmedlingens och propagandans betydelse. Det är givetvis omöjligt att här referera bokens innehåll, vare sig de mera deskriptiva eller de resonerande partierna. Bara några få — mer eller mindre godtyckligt valda — avsnitt skall tas upp.

Den, som har läst den amerikanska upplagan, blir först en smula förvånad över bokens tyska titel. Friedrich menar nämligen — på grundval av en historisk undersökning av statsbegreppets uppkomst — att termen »stat» bör reserveras för absolutistiska stater och inte användas om konstitutionella politiska system. Hans fördömande gäller både det engelska ordet »state» och det tyska »Staat». Ordet »Verfassungsstaat» synes därför vara ett själv-motsägande uttryck från författarens egen synpunkt. Det är ju förhållande-

vis enkelt att på engelska undvika termen »state», eftersom ordet »government» finns att tillgå. På tyska finns emellertid inte någon lämplig motsvarighet härtill. Översättaren (vilkens arbete är genomläst och godkänt av förf.) har därför blivit tvungen att på de flesta ställen — och t. o. m. i titeln — återge »government» med »Staat». Det hela är ett utmärkt exempel på det meningslösa i att i klarhetens intresse utrensa vissa vanliga ord ur vetenskapliga framställningar. Orden i fråga blir också i fortsättningen använda i dagligt tal oberoende av forskarnas bannbullor, och de vetenskapliga diskussionerna får en alltmera verklighetsfrämmande prägel. Man vill därför gärna instämma med förf. när han i annat sammanhang säger, att det »für die Wissenschaft von der Politik nie ratsam ist von dem allgemeinen Sprachgebrauch stark abzuweichen» (s. 489).

Friedrich menar med »författning» verk samma och regelbundna inskränkningar i statsmaktens handlande. De måste vara verk samma i motsats till exempelvis formella legala inskränkningar utan betydelse för de faktiska maktförhållandena. De måste också vara regelbundna och inte bara tillfälliga hinder för ett absolut välde. En författning innebär därför alltid en sorts maktindelning. Denna kan ta formen av ett »checks and balances»-system enligt amerikanskt mönster, med de verkställande, lagstiftande och dömande myndigheterna avvägda mot varandra. En maktindelning kan också t. ex. komma till uttryck i en ordning, där två partier avlöser varandra vid makten, som i det engelska tvåpartisystemet.

Ett nödvändigt inslag i en författning är, enligt Friedrich, skydd för minoriteter mot statligt godtycke. Han understryker därför starkt skillnaden mellan en författningsstat och en absolut demokrati, ett obegränsat majoritetsvälde. Samtidigt tar han självklart avstånd från den motsatta extrema ståndpunkt, som innebär att majoritetens intressen skall uppoffras för att tillgodose minoritetens önskemål. Detta framhäver han särskilt i samband med diskussionen om olika valsystems för- och nackdelar. Han menar, att ett proportionellt valsätt riskerar att åstadkomma ett så stort antal politiska partier, att inget av dem får flertal i parlamentet. Detta i sin tur kan leda till, att regeringen blir satt ur stånd att handla. Därmed har man gjort sig skyldig till en orättvisa mot majoriteten, ty »zugegebenermassen will die Mehrheit, dass gehandelt werde» (s. 327).

Utan tvivel ligger det något i denna uppfattning, men den förefaller en smula överbetonad. Det är sant, att den moderna »välfärdsstaten» förutsätter ett betydande mått av handlingsduglighet hos regeringen. Det är också sannolikt, att en majoritet inom de flesta författningsstater är positivt inställd till realiteterna bakom uttrycket »välfärdsstat» (även om själva termen kan råka få en dålig klang, som t. ex. på vissa håll i U. S. A.). Ur denna synpunkt kan man kanske säga, att t. ex. de upprepade regeringskriserna i Frankrike har stått i strid med majoritetens intressen. Å andra sidan önskar nog folkflertalet ibland, att regeringen inte skall handla. Oavsett inställningen till sakfrågan, kan det möjligen hävdas, att den franska nationalförsamlingens långa dröjsmål med att acceptera en västtysk upprustning mera överensstämde med folkflertalets önsningar än vad ett snabbt godkännande, stött av en pålitligt regeringstroget parlamentsmajoritet, skulle ha gjort. Denna

inskränkning av regeringsmakten genom partisplittring kan kanske betraktas som en — låt vara ur många synpunkter olämplig — form av konstitutionell maktindelning.

Friedrich är överhuvudtaget en anhängare av majoritetsval. Hans argumentation i denna fråga är intressant, men han förefaller ha tagit alltför starkt intryck av F. A. Hermens' ensidiga framställningar i ämnet (främst i »Democracy or Anarchy?»). Han upprepar det ofta hörda påståendet, att proportionella val med listsystem leder till ökad partidisciplin. Det är möjligt, att en sådan tendens finns, men man bör nog inte överdriva den. I varje fall kan en ganska stark partidisciplin väl förenas med majoritetsval, vilket det engelska partiväsendet visar.

Det svenska proportionella systemet anser Friedrich vara förhållandevis smidigt. En förklaring härtill tror han sig bl. a. finna i den möjlighet som väljarna sägs ha till personval genom att de får ändra kandidaternas ordningsföljd på partilistan. Han tror nämligen, att »in Schweden — — — hat der Stimmberechtigte seine Wahl allein unter den in der Liste aufgeführten Kandidaten zu treffen» (s. 332) och hävdar, att det i det schweiziska valsystemet »dem Stimmberechtigten, wie in — — — Schweden, völlig freisteht, seine Liste nach eigenem Belieben völlig zusammenzustellen» (s. 333). Den, som känner till den svenska röstningsproceduren, kan givetvis inte bli övertygad av denna förklaring till det svenska systemets »relativen Biegsamkeit» (s. 332).

Förf. går tyvärr inte heller närmare in på det problem som ligger i att han dels vill, att väljarna skall få ta ställning till några få, klara alternativ — vilket majoritetsvalen sägs åstadkomma —, dels föredrar odogmatiska, kompromissvilliga och mindre ideologiskt avgränsade partier — vilket majoritetssystemet också ofta påstås medföra. Detta problem — som naturligtvis inte behöver vara olösligt — är ju av väsentlig betydelse för debatten om de olika valsättens fördelar.

Det är överhuvudtaget mycket svårt att i en motsägelsefri teori förena de skilda tendenser som tycks hänga samman med partiernas olika karaktär. Friedrich har inte heller helt lyckats med detta. Å ena sidan hävdar han, att proportionella val tenderar att öka partiernas dogmbundenhet (s. 337), och att ett parti blir mindre doktrinärt och mera materialistiskt inriktat ju större det blir (s. 485; majoritetssystemet antas leda till uppkomsten av ett fåtal stora partier). Å andra sidan talar han om »die Mehrheitswahl und der sich daraus ergebende scharfe Parteigegensatz» (s. 478) och påstår, att »in England — — — streiten sich um die zentralistische Staatsführung Parteien, die weltanschaulich scharf geschieden sind» (s. 608).

Friedrichs kritik av proportionella val vänder sig främst mot deras påstådda tendens att försvåra regeringsbildningen (den i detta sammanhang relevanta frågan om en permanent samregerings möjligheter — som ju har diskuterats i Sverige — tar förf. inte upp). I de länder, där den verkställande makten är jämförelsevis oberoende av parlamentet, och där representationens huvuduppgift är att stifta lagar — han nämner bl. a. Schweiz — är det viktigt, anser han, att flertalet meningsriktningar blir företrädda i lagstiftaren. Han menar, att det proportionella systemet — trots sina nackdelar — i sådana fall ibland kan vara att föredra. Möjligen sammanhänger denna

uppfattning med hans syn på åsiktsskillnadernas betydelse för den konstitutionella staten.

Det är en vanlig tanke hos politiska teoretiker — bl. a. hos Burke och Bagehot, och senare hos t. ex. Laski och Tingsten — att en författningsstat förutsätter enighet i fundamentala åsikter, en grundläggande värdegemenskap. Friedrich förnekar detta. Han hävdar, att ett konstitutionellt system kan upprätthållas obehindrat av fundamentala principiella meningsmotsättningar bland folket. Han hänvisar i detta sammanhang till Englands, U. S. A:s och Schweiz' politiska historia. Det enda som behövs är enighet »über die wesentlichen Elemente des Verfassungslebens» (s. 187), och den enda faran är, att »sich die Meinungsverschiedenheit auf die grundlegenden Positionen der konstitutionellen Demokratie selbst bezieht» (s. 188).

Det är inte alldeles klart, vad Friedrich verkligen menar i denna fråga. Resonemanget finns mera utförligt framlagt i ett annat av hans arbeten («The New Image of the Common Man»). Han tycks vilja betona vissa grundläggande politiska beteenden och inte överensstämmelse i idéer eller trobekännelser. En annan författare (Charles R. Nixon i *Political Science Quarterly*, Mars, 1953) har vidareutvecklat Friedrichs tankegång. Han anser, att det viktiga är att skjuta undan vissa grundläggande principfrågor från de politiska handlingarnas område, snarare än att nå enighet i dessa frågor. Han påpekar bl. a., att det finns religiösa grupper i Amerika som anser, att alla borde acceptera deras moraluppfattning. Ändå tolererar de andra åsikter, helt enkelt därför att det skulle vara oförenligt med den allmänna ordningen att uppträda på annat sätt.

Friedrichs teori är ett intresseväckande bidrag till den vetenskapliga debatten om dessa problem. Ändå förefaller hans bestämda avståndstagande från tidigare uppfattningar knappast berättigat. Han framhåller själv riskerna av alltför stora åsiktsdifferenser och talar bl. a. om »die Homogenität, die parlamentarische Regierung erfordert» (s. 337). Det framstår inte som helt omöjligt att formulera om de äldre teorierna med hjälp av Friedrichs invändningar. Man skulle t. ex. kanske kunna definiera den fundamentala värdegemenskapen i psykologiska snarare än i filosofiska termer. Såsom »grundläggande» kunde man då beteckna sådana frågor, i vilka människor är på ett någorlunda genomgripande sätt känslomässigt engagerade. För att ett konstitutionellt regeringssystem skall godtas av medborgarna, måste man nog förutsätta: (1) att enighet (eller nästan enighet) i dessa »grundläggande» frågor föreligger; (2) att — om betydande folkgrupper är oeniga — dessa frågor inte framstår som så till den grad »grundläggande» (den psykologiska definitionsmetoden gör givetvis begreppet »grundläggande» relativt), att (a) den allmänna ordningen och/eller (b) det konstitutionella styrelsesättet bör sättas i fara för deras skull (m. a. o. att den allmänna politiska åsiktsintensiteten är låg); (3) att ett indragande av »grundläggande» frågor i politiken lätt skulle kunna leda till en strid i vilken utgången kunde bli ödesdiger för den egna meningsriktningen; eller (4) att de »grundläggande» frågorna saknar politisk relevans (detta kanske kan gälla t. ex. vissa religiösa frågor). De här använda uttryckssätten är ytterst vaga. Kanske kan de ändå vara en första utgångspunkt för en precisering av de tankegångar, som ligger till grund för talet om nödvändigheten av en »värdegemenskap».

Det ligger i sakens natur, att de slutsatser som Friedrich kommer fram till i ett så omfattande verk som detta blir ganska osäkra. Lärobokskaraktären medför också, att framställningen i så stor utsträckning blir deskriptiv, att förf. får mindre utrymme för behandling av teoretiska problem. Tankegångarna får därför ibland en utformning som — kanske orättvist — låter dem framstå som motsägande. Friedrichs omfattande kunskaper, i allt väsentligt kritiska omdöme och hans betydande uppslagsrikedom uppväger dock mer än väl dessa svagheter. I Förenta Staterna har boken uppnått ställningen som ett statsvetenskapligt standardverk. Den positionen är otvivelaktigt välförtjänt.

Elias Berg.

ALVAR NELSON: *Brott och nåd*. Stockholm 1954. Kr. 14: 50.

Utövningen av den Konungen genom § 26 regeringsformen förlänade rätten att i brottmål göra nåd har under de senare åren blivit föremål för livlig diskussion i riksdagen, i dagspressen och i tidskriftsartiklar (se t. ex. denna tidskrift 1954 ss. 391—399 samt 504—514). Ett synnerligen beaktansvärt inlägg i diskussionen utgör också den av juris professorn vid Århus universitet Alvar Nelson utgivna, till sidantalet (141 s.) visserligen ej särskilt omfattande men i fråga om innehållet likväl synnerligen rika boken med ovan angivna titel.

Boken omfattar åtta kapitel. Enligt den av författaren själv å s. 117 angivna planen för arbetet, har han i de sju första av dessa velat ur olika synpunkter belysa nådeinstitutet i avsikt att ge såvitt möjligt tillförlitliga upplysningar om dess historiska bakgrund, rättssystematiska placering och nutida användning i vårt land. I åttonde kapitlet har författaren på grundvalen av den föregående framställningen anlagt rättspolitiska synpunkter på nådeinstitutet.

Då författaren — givetvis med uppfyllande av alla krav på vetenskaplig stringens — för sin penna med stor ledighet, är det ett sant nöje att läsa boken. Den stilistiska förmågan röjer sig inte minst däri, att ett till omfånget ganska betydande statistiskt siffermaterial kunnat åberopas och kommenteras utan att framställningen verkar tyngd därav. En annan sak är, att de statistiska resonemangen icke genomgående ter sig helt invändningsfria ur materiell synpunkt. Härom mera längre fram.

I inledningskapitlet ges några laghistoriska anteckningar till belysande av utvecklingen av Konungens rätt att göra nåd, återbryta domar och ge lejd. Atminstone i princip synes en skillnad alltid ha upprätthållits mellan den högsta domsrätten och benådningsrätten. Förhållandet mellan den sistnämnda och instituten amnesti samt generell och individuell abolition beröres i andra och åttonde kapitlen. Medan benådningsrätten vilar direkt på stadgande i regeringsformen (§ 26), grundar sig amnesti och abolition enligt författarens mening på konstitutionell sedvanerätt. Med hänsyn till rättsgrundens synes samtliga dessa rättsinstitut sålunda utan tvivel vara att ur rättssystematisk synpunkt hänföra till statsrätten. Detta hindrar ej att man, såsom författaren också gjort i bokens slutkapitel, kan och bör anlägga

även andra än statsrättsliga aspekter på dem, särskilt straffrättsliga och processrättsliga.

Efter att i tredje kapitlet ha givit en översikt över den aktuella diskussionen om principerna för utövningen av benådningens rätten, alltifrån herr Mosessons interpellation i AK år 1947 och till strafflagberedningens betänkande om enhetligt frihetsstraff (SOU 1953:17), övergår författaren i fjärde kapitlet till en kortfattad men synnerligen klar och upplysande beskrivning av förfarandet i nådeärenden. Det därpå följande kapitlet innehåller huvuddelen av de statistiska uppgifter som återopas i arbetet.

Den hittills förda, löpande officiella statistiken över nådeärenden måste betecknas som ganska knapphändig. Den föres hos Statistiska centralbyrån, och primärmaterialet utgöres av uppgifter enligt särskilt av Kungl. Maj:t fastställt formulär rörande varje avgjord nådeansökan över vilken Högsta domstolen avgivit yttrande. Uppgifterna lämnas till Centralbyrån från Nedre justitierevisionen. I en motion i FK år 1950 påyrkade herr Herlitz färskare och utförligare uppgifter om nådeinstitutet i rättsstatistiken. Statistiska besked borde lämnas om de brott som förövats och om de straff som ådömts, och man borde även få upplysning om innehållet i nådebesluten. Motionen bifölls ej, men första lagutskottet uttalade, att den av justitieministern med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande tillsatta kriminalstatistikutredningen kunde tänkas upptaga spörsmålen till behandling. Så har också skett. I utredningens betänkande rörande den svenska kriminalstatistiken (SOU 1954:35) framlägges på s. 127—130 ett förslag till en betydligt utvidgad och förbättrad nådestatistik.

De statistiska uppgifter som återges och återopas i Nelsons bok har till dels insamlats och sammanställts av honom själv; i övrigt har de hämtats ur den löpande officiella statistiken eller särskilda offentliga utredningar o. dyl.

För att i någon mån avhjälpa bristen på statistiska uppgifter om brotten bakom de påföljder, för vilka nåd sökts, har författaren gjort en grov-sortering av 1950 års nådeärenden, väsentligen med utgångspunkt från den i statsrådsprotokollen givna brottsrubriceringen. Författaren fäster uppmärksamheten vid, att klassificeringen under viss brottstyp ofta vid komplicerad brottslighet vållat vansklighet, men lämnar läsaren i okunnighet om på vad sätt dessa vanskligheter övervunnits. Det hade varit av intresse att få veta något därom. Problemet har inte berörts i kriminalstatistikutredningens betänkande; det blir det statistikförande ämbetsverkets sak att finna en lämplig lösning.

Tabell 4, s. 47, i vilken författaren sammanställt resultaten av sin uppdelning av nådeansökningarna efter brottsart, lider av det kardinalfelet, att den endast anger absoluta tal men inte frekvenserna i relation till antalet av de för de särskilda slagen av brott dömda personerna. Om så skett, skulle relativtalen säkerligen visat en annan rangordning mellan brottskategorierna än den på de absoluta talen byggda, vilken sistnämnda har jämförelsevis obetydligt intresse.

I tabell 7, s. 52, ges bl. a. uppgifter om antalet bifallna nådeansökningar. Författaren tar i sin kommentar även här uteslutande hänsyn till de absoluta talen, i stället för att som sig bort taga i betraktande antalet bifallna

ansökningar i förhållande till hela antalet avgjorda dylika. De relativtal, som på det sättet erhålles, ger icke stöd för författarens påstående, s. 53, att Kungl. Maj:t i alltmera ökad utsträckning bifaller inkomna nådeansökningar.

Mot tab. 11, s. 60, i vilken personer, för vilka nåd sökts, fördelats efter brottens art och Kungl. Maj:ts beslut kan först och främst anföras, att talen för de olika undergrupperna av brott i allmänhet är alltför små för att kunna läggas till grund för några slutsatser, särskilt i betraktande av de förut omnämnda vanskligheterna vid själva fördelningen på brottskategorier. Men vidare — det ligger enligt författaren (se s. 61) nära till hands att på grundval av tabellens uppgifter uppställa hypoteser om justitieministerns inställning till vissa brottstyper. Några sådana hypoteser har dock författaren icke ansett sig kunna framföra, enär de icke säkert kunna verifieras på det föreliggande materialet. Det vill emellertid synas som om författaren likväl vore benägen att dra den slutsatsen av tabellen, att justitieministern ådagalagt särskilt överseende med förmögenhetsförbrytarna. »Man lär», säger författaren, »vid studiet av tabellen finna, att Kungl. Maj:t ej godkänner domstolarnas val av påföljd och straffmätning vid förmögenhetsbrotten, vilket är anmärkningsvärt, eftersom dessa brott med avseende å brottsbeskrivningar och straffskalor grundligt reformerats under senare år». Såvitt anmälaren förstår, utsäger tab. 11 med sina uppgifter om relationerna mellan antalet bifallna och hela antalet avgjorda nådeansökningar alls intet om motiven till besluten i ärendena. Det finns ingenting i tabellen, som tyder på att brottsarten i och för sig skulle ha spelat rollen av medverkande faktor.

Spörsmålet om nådeskälen ventileras närmare i bokens sjunde kapitel, sedan författaren i det sjätte lämnat en fyllig och med talrika belägg ur prejudikaturen belyst redogörelse för praxis beträffande rättsfrågor, som berör tillämpningen av nådeinstitutet, särskilt frågan om vad som kan bli föremål för nåd.

Som avslutning av kapitlet om skäl till benådning anföres följande:

»Det stod för mig redan vid undersökningens början klart, att avgörandet av ett nådeärende träffades på grundval av ett helhetsintryck av nådeärendet. Vilket moment som fångat Kungl. Maj:ts uppmärksamhet och föranlett ett bifallsbeslut, redovisas icke i beslutet, som gives utan motivering. Huru skulle man då med anspråk på exakthet kunna ur en mångfald av omständigheter, av vilka några tala för och andra emot bifall till ansökningen, finna dem, som varit av avgörande betydelse i vart enskilt fall? Undersökningen har bekräftat farhågan, att nådeskälen icke kunna talmässigt redovisas och graderas. För mig har det varit tillräckligt att insamla och bearbeta intryck av åberopade och antagna nådeskäl och redovisa dem till gagn för den, som vill grunda sitt rättspolitiska ställningstagande till nådeinstitutet på kännedom om den svåröverskådliga mångfald av omständigheter, till vilka hänsyn skall tagas, om utövningen av benådningsrätten icke skall kännetecknas av godtycke eller slentrian.»

Härtill må endast sägas, att man kanske skulle kunna med ledning av handlingarna i nådeärendena verkställa en siffermässig redovisning av dels de bifallna och dels de avslagna nådeansökningarna efter de objektivt konstaterade fakta, som kunde tänkas ha inverkat på beslutet, och på den vägen söka komma fram till en ungefärlig uppfattning om de skäl på vilka besluten pläga grundas.

I bokens slutkapitel med rubriken »Rättspolitiska synpunkter», lägger författaren i dagen en i viss mån kritisk inställning mot det sätt, varpå benädningsinstitutet för närvarande tillämpas.

Sverker Groth.

Samhällskunskap för seminarieundervisningen, annan högre undervisning och det fria bildningsarbetet. Del I. Stats- och kommunalkunskap, socialpolitik m. m. Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie, nr 9. Falun 1954. 400 s.

Undervisningen i samhällslära eller samhällskunskap, som benämningen numera i regel lyder, har under senare år varit föremål för mycken diskussion och kritik.¹ Anledningar har inte saknats. Samhällskunskapen har intagit en bihangsmässig och undanskjuten ställning på schema och i undervisningsplaner. Läroböckernas innehåll och utformning har varit av den art, att förbättringar länge varit av nöden. Kraven på lärarnas kompetens och utbildning för undervisning i samhällskunskap har också varit otillräckliga. Framför allt har detta gällt den högre undervisningen. I någon mån har de sistnämnda missförhållandena visserligen avhjälpats genom bestämmelserna i den nya stadgan angående filosofiska examina. Men i läroverk och liknande skolor kommer i praktiken länge än det uppenbart otillfredsställande förhållandet att råda, att inte ens den elementäraste samhällsvetenskapliga utbildning fordras av den historielärare, adjunkt eller lektor, som undervisar i samhällskunskap.

För gymnasiestadiet har en radikal förbättring av samhällskunskapens

¹ Bland de otaliga inläggen i denna debatt under senare år kan först hänvisas till ett antal ledare och ledarstick i tidningar och tidskrifter, t. ex. *Dagens Nyheter* 7 aug. 1951, *Expr.* 4 okt. 1950, *Helsingborgs Dagbl.* 25 april 1954, *Morgon-Tidn.* 22 juli 1951 och 15 juni 1953, *Stockh.-Tidn.* 4 aug. 1951 och 9 maj 1953, *Sydsv. Dagbl. Snällp.* 6 nov. 1950 och 13 maj 1953, *Upsala* 16 aug. 1951, *Upsala Nya Tidn.* 19 dec. 1950 samt *Ergo* nr 12, 1952, och nr 5, 1953, och *Libertas* nr 2, 1953.

Dessutom må följande kronologiska axplock av artiklar och uppsatser i ämnet anföras: U. Herz, »Samhällskunskap i svenska skolor» (*Dagens Nyheter* 27 maj 1950), N. Stjernquist, »Utbildningen av lärare i samhällslära» (*Sydsv. Dagbl. Snällp.* 20 okt. 1950), J. Åkerman, »Samhällskunskap på gymnasiet» (d:o 14 nov. 1950), T. Carle, »Historielärarna och samhällskunskapen» (*Expr.* 23 nov. 1950), Å. Elmér, »Valhänt historieskrivning» (*Morgon-Tidn.* 3 jan. 1951), F. Lägner, »Medborgarbildning på gymnasiet» (*Arbetet* 10 jan. 1951), T. Höjer, »Kring gymnasiereformen» (*Sv. Dagbl.* 29 nov. 1951), S. Arvidson, »Revolutionen inom samhällsundervisningen» (*Morgon-Tidn.* 3 jan. 1952), S.-S. Landström, »Samhällsläran på gymnasiet» (*Tiden* nr 5, 1952), U. Herz, »Om samhällslärens metodik» (d:o nr 7, 1952), B. Jacobson, »Samhällsläran» (*Tidn. f. Sveriges läroverk* nr 25, 1952), S. Hjorth, »Skolan och samhällsorienteringen» (d:o nr 26, 1952), S.-S. Landström, »Samhällslärens krav på lärarnas utbildning» (d:o), H. Sellberg, »Det nya gymnasiet och samhällsundervisningen» (*Morgon-Tidn.* 10 mars 1953), S.-S. Landström, »Gymnasiets samhällsundervisning» (d:o 12 maj 1953), I. Sandwall, »Undervisningen i samhällslära» (*Tidn. f. Sveriges läroverk* nr 29, 1953), U. Herz, »Samhällsläran förfuskad?» (*Dagens Nyheter* 11 jan. 1954), B. Svensson, »Samhällslära på undantag» (*Morgon-Tidn.* 14 jan. 1954), S. Lindgren, »Samhällsläran och det nya gymnasiet» (*Expr.* 21 okt. 1954), K. Wichman, »Historia och samhällslära» (*Sv. Dagbl.* 28 jan. 1955).

Se vidare N. Andréns referat »Ämneskonferens 20—21 oktober 1952 i historia, statskunskap och ekonomisk historia» i *Statsv. tidskr.* 1953, s. 107—111.

ställning ännu inte uppnåtts. Samhällsläran på gymnasiet har ännu inte gjorts till ett självständigt skolämne. Men det epokbildande principbeslut om den nioåriga enhetsskolan, som riksdagen fattade den 26 maj 1950, avser att åtminstone på de lägre stadierna medföra en förstärkning av undervisningen i samhällskunskap. Därmed ställs ökade krav på lärarutbildningen också för den egentliga folkundervisningens vidkommande. Skolöverstyrelsen har dragit konsekvenserna härav och låtit utarbета en särskild lärobok, avsedd i första hand för de blivande folkskollärarna. Av bokens titel framgår emellertid, att arbetet tänkes bli användbart inte bara i folkskoleseminarierna. Boken heter nämligen »Samhällskunskap för seminarieundervisningen, annan högre undervisning och det fria bildningsarbetet». Uteslutet är inte, att läroboken visar sig kunna användas t. ex. på gymnasiets allmänna linje. Som introduktion för akademiska studier i statskunskap lämpar den sig utmärkt.

Som författare har skolöverstyrelsen anlitat inte mindre än 17 sakkunniga från olika samhällsområden. Professor *Jörgen Westerstähl* och generaldirektör *Karl J. Höjer* svarar vardera för sju av de 29 kapitlen. Den förre har författat avsnittet om demokrati och diktatur, kapitlen om regering och riksdag samt om opinionsbildningen, utrikespolitiken och arbetskonflikterna. På den senares lott har kommit det mesta inom socialpolitiken. Vissa närliggande avsnitt har emellertid behandlats av andra författare. Sålunda har fil. lic. *Ake Elmér* bidragit med två kapitel med socialpolitisk anknytning: ett om alkoholfrågan och ett om levnadsstandard och levnadsförhållanden. Professor *Gunnar Fischer* skriver om hälsovården, generaldirektör *Alf Johansson* om bostadsfrågan och preceptor *Hannes Hyrenius* om befolkningsutvecklingen. Den statliga förvaltningen skildras av professor *Gunnar Heckscher* och den kommunala av rektor *Olof Sörndal*. Regeringsrådet *Carl W. U. Kuylenstierna* har skrivit två kapitel, »Rättsväsendet» och »Familjerättsliga frågor». Om polisväsendet skriver jur. kand. *Gunnar Liljedahl* och om kriminalvården byråchefen *Bertil Forssell*. Försvaret behandlas i ett kapitel av redaktör *Einar Fors Bergström* och kapten *Olle Törnbohm*. Återstår tre kapitel som alla ägnats samhällets kulturella sektor: »Undervisningsväsendet» av undervisningsrådet *Gustav Sivgård*, »Kyrkan» av komminister *Gunnar Forkman* och folkskolinspektör *Stellan Orrgård* samt slutligen »Fritid, bildningsarbete och föreningsliv» av fil. lic. *Harry Ohlsson*.

Det torde vara unikt, att en för skolbruk avsedd svensk lärobok gemensamt författats av en sådan imponerande rad vetenskapsmän och andra experter. Orsaken till detta uppbåd av eminent sakkunskap från olika samhällsområden ligger givetvis i att ämnet samhällskunskap i sig innesluter så väsensskilda ting. Ämnet dominerades tidigare nästan helt av stats- och kommunalkunskap. Detta är nu inte längre fallet. Ämnet åsyftar i sin nya utformning och inriktning inte bara ett djupare studium av samhällsföreteelserna än förut. Det spänner också över ett oerhört mycket vidare fält. Socialpolitik, kulturell verksamhet, internationella frågor, propaganda och opinionsbildning kan tillsammans med det väsentligt vidgade samhälls-ekonomiska momentet anföras som exempel på dessa delvis nya inmutningar.² Det är bl. a. det ökade utrymmet åt de sociologiska och ekonomiska aspekterna, som kommit den tidigare traditionella historieläroarbetsutbildningen

att alltmer framstå som klart otillräcklig och de hittills gängse läroböckerna i samhällskunskap för gymnasiet och motsvarande stadier att te sig bristfälliga. Skolöverstyrelsens initiativ är därför mycket lovvärt. Man har också anledning att med glädje notera, att flera framstående vetenskapsmän har ställt sig till förfogande. På frågan om vetenskapsmäns medverkan vid författandet av populära läroböcker kan för all del flera synpunkter läggas. Men att skolan har skäl att vara tacksam för de vetenskapliga forskarnas hjälp också i detta avseende, torde vara obestridligt.

Författarna har haft en relativt stor frihet vid stoffets urval och presentation. En redaktionskommitté — bestående av rektor Sörndal och fil. lic. Ivan Blomberg med biträde av jur. och fil. dr Hans Cavalli — har haft den samordnande uppgiften om hand. Men denna uppgift har inte innefattat någon överarbetning av bidragen eller något försök att homogenisera de olika avsnitten. Författarnas uppsatser återges alltså i original, bidragsgivarna svarar personligen var och en för sitt avsnitt. Även om metoden fört med sig vissa oundvikliga upprepningar och inkongruenser, är det knappast tvivel om att den i en lärobok av denna art har varit ett gott grepp.

Resultatet har blivit en innehållsrik, utförlig och bra lärobok, som emellertid också är »en handbok, där man finner för folkskolans lärare nödvändiga uppgifter rörande vårt moderna samhälle». Citatet är hämtat från det fristående inledningsavsnittet, där Sörndal redogör för bokens användning i seminarieundervisningen. Sörndal framhåller att vissa partier — inte minst med tanke på de blivande folkskollärarnas egen undervisning i samhällskunskap — alltid måste behandlas utförligt och nämner med all rätt som exempel avsnitten om demokrati och diktatur, om kommunerna, om barn- och ungdomsfrågor. Bedömningen av vad som är mera väsentligt och mindre väsentligt måste självfallet bli högst subjektiv. Men man får väl förutsätta, att trots lärarnas frihet att göra sitt eget stoffurval sådana grundläggande avsnitt som de om regering och riksdag samt om arbetsmarknads- och befolkningsfrågor — lika väl som de av Sörndal nämnda tre kapitlen — alltid kommer att ägnas stor uppmärksamhet. Som exempel på andra centrala avsnitt, som man får hoppas inte kommer att förbigås vid undervisningen, kan nämnas kapitlen om opinionsbildningen, om de familjerättsliga frågorna och om socialpolitikens utgångspunkter, målsättning och metoder.

Naturligtvis kan det inte bli tal om att här beröra ens tillnärmelsevis alla författares bidrag. Men några av uppsatserna förtjänar av olika skäl att speciellt uppmärksammas.

Jörgen Westerståhls bidrag med rubriken »Demokrati — diktatur» är bokens första kapitel. Det är en uvertyr av hög klass. Framställningen ger en intressant och utomordentligt klar utredning av begreppen demokrati och diktatur. Den borde också vara utmärkt väl ägnad att bilda underlag för diskussion i klassen. I Westerståhls följande tre kapitel förs resonemanget över från det principiella, begreppsutredande planet till det konkreta. Här

² En senare del II av läroboken har helt ägnats åt de samhällsekonomiska kursmomenten.

skildras statslivets faktiska utformning i den svenska demokratin. Härvid gör förf. åtskilliga värdefulla utblickar mot andra länder. Såväl i fråga om parlamentarismens former och det parlamentariska regeringssystemets funktionsduglighet som i fråga om valsystemet och folkrepresentationen görs jämförelser med främmande länder. Under kapitelrubriken »Opinionsbildningen» har Westerståhl sammanfört redogörelser för de politiska partierna, »organisationerna» (folkrörelserna), press och tryckfrihet. Det kan ifrågasättas, om inte tidningspressen i Sverige och utlandet bort få större utrymme än knappt en textsida i detta drygt 20-sidiga kapitel. Förtjänstfullt är det väl nyanserade avsnittet om de politiska partierna, som säkerligen även det kan tas till utgångspunkt för diskussionsmässig genomgång. Westerståhls två övriga kapitel, redogörelserna för dels utrikespolitiken och det internationella samarbetet, dels kollektivavtalen och arbetskonflikterna, är mycket kortfattade. Särskilt gäller detta det sistnämnda kapitlet. Den koncisa men knapphändig redogörelsen ger exempelvis inte plats för något mera uttryckligt betonande av kollektivavtalets egenskap av fredsgaranti för avtalsperioden. Endast liksom i förbigående sägs att stridsåtgärder »för att söka ändra bestämmelser i gällande avtal» är förbjudna. Tillkomsten av 1928 års kollektivavtalslag omnämnes ej. Och innebörden av begreppet »vilda» strejker utreds inte närmare.

Samma klara redovisning av stoffet och tillförlitlighet i sakuppgifterna som präglar Westerståhls välgjorda uppsatser utmärker också Karl J. Höjers sju bidrag. Höjers enorma sakkunskap på det socialpolitiska området är ju väl känd. Läroboken har emellertid profiterat inte bara på Höjers sakkunskap i fråga om socialpolitiska detaljer. Även hans förmåga av översikt, som kommer till uttryck bl. a. i det principiella kapitlet om socialpolitikens mål och medel, har varit av värde. Men trots detta har framställningen i stort inte kunnat undgå att få ett visst drag av katalogmässig faktaredovisning. Detta ligger liksom i sakens natur. Om en skildring av modern socialpolitik skall bestå av något annat än allmänt hållna formuleringar, måste den meddela fakta. Karaktären av handbok är därför särskilt tydlig i fråga om de socialpolitiska avsnitten. Där om är i och för sig intet att säga. Meningen är inte att seminaristerna (eller eleverna i läroverk och liknande skolor) skall utbildas till några socialpolitiska experter. Huvudragen av den socialpolitiska reformverksamhetens innehåll och målsättning bör visserligen ligga inom ramen för ett rimligt kunskapskvantum. Men åtskilliga av sociallagstiftningens detaljbestämmelser får anses ligga utanför det normala inlärningsstoffet. Att trots detta ta med dem i en lärobok av detta slag förefaller odiskutabelt riktigt. Handboks-karaktären är med andra ord önskvärd i detta fall. Sedan detta är sagt, må det dock tillåtas rec. att för sin del beklaga, att bakgrunden till vissa sociala reformer, själva sammanhanget i socialpolitiken, i viss mån kommer bort i sakuppgifternas mångfald. Som illustration till detta kan anföras redogörelsen för de allmänna barnbidragens tillkomst. Förf. nämner att man tidigare sökt lätta barnfamiljernas försörjningsbörd genom skattefria avdrag på inkomsten, de s. k. barnavdragen. »Numera har man», säger förf. kort och gott, »övergivit denna metod.» Men det skulle ha varit värdefullt, om han också talat om varför den gamla metoden ersatts med de allmänna barn-

bidragen. Det bakomliggande orsakssammanhanget ger ju bl. a. en speciell belysning åt flerbarnsfamiljernas ekonomiska situation.

Av betydande intresse är Hannes Hyrenius' kapitel »Befolkningsfaktorn i samhället». Det bygger väsentligen på förf:s 1951 utgivna arbete »Befolkningspolitikens mål och medel. Ett dylikt avsnitt saknas i läroboken. Inte heller i något av Höjers bidrag ingår en sådan redogörelse för befolkningspolitikens syften. Avsaknaden av en samlad översikt av de befolkningspolitiska åtgärderna har medfört, att det sporadiska hänvisandet till dessa hänger i luften, både genetiskt och systematiskt. Samhällskunskapen skall visserligen inte bedrivas så, att huvudvikten läggs vid samhällsföreteelsernas historiska proveniens. Tendenser i sådan riktning finns måhända alltjämt i undervisningen. Det innebär emellertid i detta fall inte något överbetonande av den historiska aspekten, om man efterlyser en kort redogörelse även för befolkningspolitikens genesis. Att t. ex. 1935 års befolkningskommission och 1941 års befolkningsutredning inte ens blivit omnämnda — vare sig av Höjer eller av Hyrenius — förefaller egendomligt.

I Ake Elmérs förtjänstfulla uppsats »Levnadsstandard och levnadsförhållanden» fäster man sig vid försöken att dels reda ut de olika slagen av social gruppering i den officiella statistiken, dels åstadkomma »en något mera realistisk indelning». Försöket i sistnämnda riktning leder Elmér fram till en indelning i fem grupper: 1) arbetare, 2) tjänstemän, 3) jordbrukare m. fl., 4) övriga företagare och 5) högre inkomsttagare. Det är en yrkes- och socialgruppering, som grundar sig på klassificeringen enligt 1950 års folkräkning. Uppslaget saknar inte intresse men skiljer sig principiellt föga från den gängse indelningen i tre socialgrupper. De flesta av de invändningar, som kan riktas mot denna, kan göras också mot Elmérs indelning. Den väsentliga skillnaden synes vara, att Elmér ersatt det rätt snäva treklassiga socialgruppsschemat med en indelning i fem kategorier. Om en sådan större specificering täcker vissa klara sociala realiteter, är den givetvis att föredra. Men för att få klarhet på denna punkt skulle man behöva noggranna specialundersökningar. — Med en viss förvåning noterar man att även Elmér återger det vanliga men felaktiga påståendet, att siffrorna för de tre socialgruppernas procentuella andel av befolkningen ändrar sig från val till val. Så är faktiskt inte fallet. År 1928 omfattade socialgrupp I omkring 5 procent av väljarkåren, socialgrupp II cirka 40 procent och socialgrupp III 55 procent.³ Det är samma siffror som Elmér uppger för år 1952.

I äldre läroböcker i samhällslära brukar avsnittet om den statliga förvaltningen huvudsakligen handla om administrationens allmänna uppbyggnad. I Gunnar Heckschers uppsats »Statsförvaltningen» bereds emellertid stort utrymme också åt andra, för den enskilde samhällsmedborgaren väsentligare aspekter. Rubriker som »Allmänheten och förvaltningen» och »Statstjänstemännens ställning» antyder detta. Avsnittet om ärendenas gång hos förvaltningsmyndigheterna är mycket instruktivt, inte minst genom den synnerligen klagörande illustrationen. Heckscher lyckas bra med att på några få rader antyda det väsentliga i diskussionen om centralisering kontra

³ »Riksdagsmannavalen åren 1925—1928» (Sveriges officiella statistik), s. 55.

decentralisering inom förvaltningen. Det närliggande ämnet om effektiviteten i statsförvaltningen behandlar Heckscher som bekant i sin bok »Svensk statsförvaltning i arbete», där han finner det ofta hörda talet om byråkratins ineffektivitet vara överdrivet och ur många synpunkter oberättigat. Det begränsade utrymmet har inte medgivit någon motsvarande diskussion i denna lärobok. Men förf. berör dock två i sammanhanget viktiga problem: tillämpningen av offentlighetsprincipen och myndigheternas bundenhet på grund av de bestämmelser, som i sista hand av riksdagen knyts till statsanslagen för olika ändamål. Överhuvud taget har Heckschers framställning både i fråga om översikt och exakthet blivit mycket lyckad.

Mot Olof Sörndals kommunalkunskap — av Sörndal själv med rätta anseende som ett betydelsefullt inlägg i undervisningen — kan däremot åtskilliga anmärkningar riktas. I vissa fall är det fråga om uppenbara sakfel av en art, som det är förvånande att finna i ett opus av en sakkunnigs hand. I andra fall rör det sig om ett mindre lämpligt ordval eller ett diskutabelt omdöme. Allt detta motiverar en utförligare granskning av detta bokens största kapitel.

Det synes vara ett rimligt krav, att en i slutet av 1954 presenterad redogörelse för den moderna kommunallagstiftningen baserar sig på den hösten 1953 antagna kommunallagen. I synnerhet gäller detta om en bok, som de närmaste åren skall användas vid undervisning i aktuell kommunalkunskap och som publiceras blott ett par månader före den nya lagens ikraftträdande. På åtskilliga punkter grundar sig framställningen också uttryckligen på 1953 års riksdagsbeslut och de nyheter, som trätt i kraft vid årsskiftet. Men dessa har inte konsekvent beaktats. Sörndal skriver i sitt introducerande kapitel, där han ger vissa metodiska och pedagogiska anvisningar, bl. a. följande: »om bokens uppgifter på några punkter genom lagstiftning eller på annat sätt blir föråldrade, måste lärarna ha följt med utvecklingen och ändringarna genom tidningar och tidskrifter». Detta välmotiverade och riktiga påbud bör rimligen i lika hög grad kunna riktas till läroboksförfattare. Det är emellertid lätt att visa, att Sörndal uppenbarligen inte har gjort den citerade maximen till sin. Några exempel: 1) Sörndal påstår, att mandattiden för kommunens styrelse »sammanfaller med fullmäktiges». Visserligen föreslogs detta av kommunallagskommittén och i propositionen. Men riksdagen beslöt ju att den i landskommunerna tidigare gällande ordningen skulle tillämpas i alla kommuner, vilket alltså innebär att kommunalnämndens och drätselkammarens mandattid börjar och slutar ett år senare än kommunalfullmäktiges och stadsfullmäktiges. Att Sörndal inte observerat den livliga riksdagsdiskussionen och det uppmärksammade beslutet i denna fråga är egendomligt. — 2) Sörndal sätter likhetstecken mellan uttrycken »fögderistad» och »stad under landsrätt». Han säger att kommunalborgmästare skall finnas »i städer utan magistrat, s. k. fögderistäder eller städer under landsrätt (häradsrätt)». Men de två termerna täcker inte varandra. Det finns åtskilligt fler fögderistäder än städer under landsrätt: den 1 januari 1954 ingick 101 städer i fögderi, medan blott 86 låg under landsrätt. Alla landsrättsstäder är samtidigt fögderistäder, men den omvända regeln gäller inte. Det finns med andra ord 15 fögderistäder, som ej har kommunalborgmästare utan i stället magistrat och vanlig borgmästare. — 3) Seminaristerna skall vidare

få lära sig, att fullmäktige — förutom i stad — årligen skall hålla tre »ordinarie» sammanträden. Vad därutöver är betecknas som »extra» sammanträden. Men den nya lagen gör överhuvud taget ingen sådan särskilnad. På konstitutionsutskottets förslag ströks benämningarna »ordinarie» och »extra» vid riksdagsbeslutet 1953. I kommunallagen talas endast om »sammanträden», och dessas antal fixeras ej. Det enda som med utgångspunkt från den nya lagen kan sägas om fullmäktiges sammanträdesfrekvens är, att det av kommunallagens 13 § indirekt framgår, att fullmäktige skall hålla minst tre sammanträden årligen. — 4) Det faktum att Sörndal antyder att särskilda regler gäller för städerna i fråga om fullmäktiges sammanträden, visar vidare att han på denna punkt förbisett den fundamentala nyheten att 1953 års lag gäller för både stad och land. Detsamma är fallet vid redogörelsen för kommunens budget. Där görs i enlighet med de gamla bestämmelserna särskilnad mellan landskommun och stad beträffande tidpunkten för utgifts- och inkomststatens fastställande. Enligt 1953 års kommunallag finns emellertid inte heller här någon skillnad mellan städer och landskommuner. Att de sistnämnda felen — fasthållandet vid olika regler för stad och land — utan korrigerings har kunnat befordras till trycket, är verkligen en uppseendeväckande lapsus. — 5) Av mindre vikt är att antalet revisorer uppges till »minst två» i stället för »minst tre», som den nya lagen förskriver. — 6) Att nöjesskatten delas lika mellan kommunen och staten är ej ett riktigt påstående. Av skatten på biobiljetter går nämligen sedan 1948 $\frac{3}{4}$ till staten och $\frac{1}{4}$ till kommunen. Detta är inte något betydelselöst undantag. Ty på grund av att bioföreställningar beskattas hårdast, utgör denna skatt inte mindre än cirka 70 procent av det totala nöjesskattebeloppet. — 7) I detta sammanhang kan man påpeka, att den övre gränsen för hundskattens belopp numera ej, som Sörndal uppger, är 50 kronor utan 75 kronor. Den ändringen gjordes dock så sent som i februari 1954, varför det är möjligt att förf. är ursäktad. — 8) Sörndal påstår att flertalet folkhögskolor är landsningsägda. Visserligen har allt fler föreningsägda bygdeskolor övertagits av landstingen, men majoriteten av folkhögskolorna är alltså icke-landstingskolor. Härtill har inte minst det ökade antalet »rörelseskolor» bidragit. — 9) I avsnittet om municipalsamhällena — vilka Sörndal f. ö. i strid med vedertaget bruk räknar till primärkommunerna — finns en formulering som medför att en sakuppgift blir missvisande. Det heter nämligen att en tätort i en landskommun kan organiseras som municipalsamhälle »genom att regeringen förordnar att en eller vanligen flera av de s. k. stadsstadgorna skall tillämpas» inom samhället. Här borde emellertid i stället för »genom att» rätteligen ha stått »i samband med att» eller något liknande. Läsaren får nu intrycket att förordnandet om stadsstadgornas tillämpning i och för sig gör området till ett municipalsamhälle. Men härför fordras ett särskilt beslut av K. M:t, och sådant beslut får enligt ett tillägg i den nya kommunallagen meddelas endast om »särskilda skäl» för municipalbildning föreligger. — 10) Sörndal har råkat skriva, att kyrkofullmäktige skall finnas i församling, där antalet invånare »uppgår till minst 1.500». För att påståendet skulle varit helt korrekt borde det emellertid ha stått »överstiger 1.500».

Någon klar distinktion mellan kommunallagens regler å ena sidan och bestämmelserna i lagen om församlingsstyrelse å den andra har förf. inte

genomgående gjort. Helt tillfredsställande blir därför inte t. ex. redogörelsen för valbarhetsvillkoren. Det av Sörndal beaktade slopandet av det s. k. fattigvårdsstrecket avser ju blott de borgerliga kommunerna. I församlingarna finns detta valbarhetsvillkor alltså kvar. Och i fråga om avsägelseätten blir en viss oklarhet följden, när Sörndal blott helt allmänt säger att rätt att avsäga sig kommunalt förtroendeuppdrag föreligger »i vissa fall». För de kyrkliga kommunerna, där samma regler som tidigare alltså gäller i detta avseende, är påståendet riktigt. Men för de borgerliga kommunerna har 1953 års lag medfört den i praktiken inte oväsentliga ändringen, att ovillkorlig avsägelseätt ej som förr föreligger i »vissa» (närmare bestämt: tre) fall utan blott i ett fall, nämligen då vederbörande har fyllt 60 år.

Vid redogörelsen för landstingens verksamhet inom hälso- och sjukvården förekommer en onöjaktighet som möjligen kan sägas stå på gränsen mellan sakligt fel och inadekvat formulering. Förf. framhåller först helt riktigt, att tuberkulossjukhusen »icke berett landstingen så stora svårigheter eller orsakat så stora kostnader som lasaretten». Anledningen sägs emellertid vara, att platsbehovet på tuberkulossjukhusen »icke ökat i samma utsträckning» som på lasaretten. Detta påstående är om inte oriktigt så dock vilseledande. I själva verket har på de senaste åren antalet tuberkulosfall minskat både relativt, d. v. s. uttryckt i antal fall per 1.000 invånare, och absolut. Faktum är alltså att platsbehovet inom tuberkulosvården tenderar att sjunka. Men förf:s formulering ger intryck av att det alltså ökar.

Ofullständigt blir avsnittet om kommunens medlemmar genom avsaknaden av ett uttryckligt påpekande av att medlemskapet gäller både för fysiska och juridiska personer. De sistnämnda har helt enkelt tappats bort. Detta blir tydligt när förf. skriver: »Man kan alltså vara medlem i flera kommuner samtidigt. Medbestämmanderätt, d. v. s. rösträtt, har man dock endast, där man är mantalsskriven.» I den förra satsen borde rätteligen juridiska personer ha inkluderats. Att så dock ej är fallet, framgår av den andra meningen, ty juridiska personer äger ju ej rösträtt.

Genom ett mindre lämpligt uttryckssätt kan läsaren bibringas den uppfattningen, att möjligheten att bilda kommunalförbund har upphört efter storkommunindelningens genomförande. Som bakgrund till reformen nämner förf. nämligen försöken att på olika sätt undanröja olägenheterna med de många små kommunerna: »Så kunde t. ex. flera kommuner . . . samman-sluta sig till ett kommunalförbund.» Verbets tempusform ger den oriktiga föreställningen, att sådan samverkan inte längre är möjlig. Och detta intryck förstärks av att kommunalförbunden inte finns med bland Sörndals exempel på sekundärkommuner, trots att uppräkningsen tydligen avser att vara fullständig. — Föga lyckat är det likaså att skriva att genom den nämnda reformen »nedbringades antalet landskommuner och köpingar till 904». Felaktigt får läsaren intrycket, att även köpingarnas antal minskade i samband med storkommunindelningen. I själva verket ökade det från 84 till 88.

I några fall kan även vissa av förf:s omdömen föranleda erinringar. Beträffande frågan om vilka samhällliga uppgifter, som bör ombesörjas av staten och vilka som bör handhas av kommunerna, hävdar Sörndal kort och gott att en centralisering till en byråkrati i huvudstaden »är olycklig». Även utifrån uppfattningen att en ökad decentralisering i hög grad är önskvärd

synes det dock som om förf:s omdöme vore väl onyanserat och kategoriskt. Centraliseringen lika väl som decentraliseringen har ju ändå både för- och nackdelar. Avvägningen mellan de båda organisationsformerna hör i själva verket till de allra svåraste förvaltningsproblemen, som Gunnar Heckscher framhåller i sitt kapitel om statsförvaltningen.

Det skall villigt medges, att författaren av en för undervisningsändamål avsedd framställning i kommunalkunskap ställs inför åtskilliga svårigheter, inte minst på grund av de många nyheter och förändringar, som under senare år genomförts. Men trots detta förefaller det rimligt att fordra, att en i skolöverstyrelsens namn utgiven lärobok inte skall uppvisa sådana fel som här påtalats. Betraktade var för sig är de flesta obetydliga, men tillsammans kan de svårligen undgå att åt framställningen ge ett drag av otillförlitlighet. Detta är anledningen till att denna granskning av kommunalkunskapen i läroboken helt ägnats åt framställningens brister och ej alls åt dess förtjänster: framför allt en redig disposition och en god avvägning mellan de olika avsnitten. Om man håller i minne Sörndals tidigare citerade propå om nödvändigheten för lärarna att »följa med utvecklingen och ändringarna», inställer sig efter läsningen av Sörndals bidrag denna reflektion: hur skall man våga förmoda, att seminarielärarna i allmänhet har hållit sig orienterade om vad som hänt på den kommunala förvaltningens område, när inte den i ämnet vetenskapligt kvalificerade läroboksförfattaren har gjort det?⁴

Läroboken har försetts med ett stort antal tabeller, diagram och illustrationer. De förstnämnda har som regel placerats som bilagor i slutet av boken, vilket inte minst ur pedagogisk synpunkt torde vara en fördel. För de mycket förtjänstfulla illustrationernas innehåll och allmänna utformning har Ivan Blomberg svarat. Tecknare har varit Gunnar Friberg. Några av illustrationerna är utomordentligt klargörande. Förutom det redan anförda exemplet, som belyser ett ärendes gång inom statsförvaltningen, må nämnas illustrationerna »Tidsschema för statsbudgetens planering och tillämpning» och »Riksdagsåret». Ett av Hans Cavalli utarbetat avsnitt »Ordförklaringar» i bokens slut är också av värde.⁵ Det understryker denna välkomna läroboks användbarhet även som lättillgänglig handbok både för lärare och andra.

Sten-Sture Landström.

JAN-MAGNUS JANSSON: *Grundlagsutskottets funktioner vid riksdagarna 1939—1952.* (Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk, utgifna av Finska Vetenskaps-Societeten, H. 98.) Helsingfors 1954. IV+375 sid.

Det ämne prof. Jansson valt för sitt senaste arbete har visat sig vara i hög grad givande. Han säger själv, att en studie av denna art för oss »rätt

⁴ Till sist en liten detalj beträffande Sörndals litteraturanvisningar. Det hade varit önskvärt att förf. utökat dessa med en hänvisning till P. E. Skölds av T. de la Motte omarbetade »Kommunalkunskap», som ju är en utmärkt handbok för den som ej har anledning att gå till Sundbergs utförliga men ganska strikt förvaltningsrättsliga lärobok.

⁵ En mindre felaktighet vid uppslagsordet »Stadsstadgor» bör påpekas. Stadsplanelagen bör inte längre upptas bland dessa stadgor; den upphörde att gälla fr. o. m. ingången av 1948, då den ersattes av 1947 års byggnadslag.

in i hjärtat av det statsskick», under vilket man i Finland har levat under de sista årtiondena och delvis ännu lever. Det kunde tilläggas att undersökningen, sådan Jansson lagt upp den, ger oss en bild, från en speciell men väl placerad utsiktsplattform, inte bara av finländskt statsliv under undantagsförhållanden utan av riksdagsskick och statsskick i Finland överhuvud.

Det står i samklang med denna uppläggning av arbetet, att dess 72 första sidor bilda en inledning, som behandlar dels huvuddragen av finländskt utskottsväsen i allmänhet, dels grundlagsutskottets allmänna ställning enligt riksdagsordningen och ministeransvarighetslagen. I vanliga fall skulle en så pass kraftigt tilltagen inledning te sig som en svaghet i dispositionen. Att man inte vill rikta denna invändning mot Janssons bok beror på det faktum, att det finländska utskottsväsendet i mycket ringa grad uppmärksamrats i litteraturen. Hårtill kommer, att Janssons framställning i dessa inledande avsnitt inte är kompilorisk, utan tvärtom bygger på rätt ingående studier.

Jansson betonar starkt, hur det parlamentariska utskottsväsendet i Finland i hög grad är »en produkt av en tradition, som är gemensam för Sverige och Finland men starkt avviker från andra länders». I stället för att helt eller huvudsakligen regleras av den parlamentariska arbetsordningen bygger den svensk-finländska utskottsorganisationen — liksom riksdagsarbetet överhuvud — i stor utsträckning direkt på konstitutionella bestämmelser. Den praktisk-politiska betydelsen av denna särställning minskas dock avsevärt, medger Jansson, genom framför allt två omständigheter. Dels har långvarig praxis stabiliserat utskottsväsendet i länder, där det inte vilar på grundlagsstadganden, dels bilda de »extraordinarie» utskotten i Finland och de »särskilda» utskotten i Sverige ett inslag i organisationen som — vid sidan av den allmänna nödvändigheten att komplettera lagens bokstav med en praxis praeter legem — motväger det strängt rättsbundna elementet.

Före 1869 års lantdagsordning byggde utskotten i Finland på en mycket oklar grund. Det vid skilsmässan från Sverige övertagna gustavianska statskicket presumerade ju giltigheten av 1617 års s. k. riksdagsordning, men denna gamla stadga gav inte mycken ledning för lantdagsarbetet, när detta i början av 1860-talet återupplivades. I stället tydde man sig till ett slags sedvanerätt som, för att använda Janssons träffande karakteristik, vilade på »reminiscenser från 1723 års riksdagsordning, precedensfall från den gustavianska tiden och analogier med 1810 års svenska riksdagsordning». I detta sakläge medförde LO 1869 en väsentlig förändring, inte minst beträffande utskottsväsendet. Nu introducerades bestämmelser om ordinarie och »särskilda» utskott, och även utskottens kompetens reglerades på ett sätt, som till någon del fortfarande gäller. Representationsreformen 1906 innebar för utskottsväsendet framför allt en anpassning till enkammarssystemet, varvid det betydde mycket, att redan den gamla ständerorganisationen hade opererat med gemensamma utskott, »ett drag av enkammarssystem i ständsrepresentationen». En viktig förändring genomfördes 1918, när den dittills rådande diskontinuitetsprincipen ersattes med bestämmelser, som möjliggjorde att handläggningen av ett ärende kunde fortsättas vid en följande lagtima lantdag (från 1919 riksdag), ifall ej nyval försiggått. När slutligen LO 1906 utbyttes mot nu gällande riksdagsordning av 1928, medförde detta inte några stora förändringar i utskottssystemet eller i riksdagsskicket över-

huvud. De lagbestämda utskottens uppgifter fastställdes dock med större utförlighet än tidigare, och regeringsmedlemmarna gavs ökad möjlighet att närvara i utskotten.

Redan vid 1867 års ständermöte hade ett grundlagsutskott befunnits nödigt. I LO 1869 förutsattes, att grundlagsfrågor bereddes av lagutskottet, vilket inte hindrade, att ett särskilt grundlagsutskott någon gång förekom. Först LO 1906 skapade ett lagbestämt utskott för grundlagsfrågor. Under perioden 1907—1914 blev dess uppgift närmast att »träda i bräschen då det gällde försvaret av Finlands konstitution mot de ryska angreppen». Utskottet var i grundlagen tänkt som ett beredningsorgan, men kom i främsta rummet att fungera som en väktare av konstitutionen. Även utskottets karakteristiska funktion att i utlåtanden interpretera grundlagarna (se härom i det följande) begynte utbildas under denna tid.

I nu gällande riksdagsordning definieras detta utskotts främsta åliggande såsom skyldighet att bereda frågor som angå »stiftande, ändring, förklaring eller upphävande av grundlag eller i nära sakligt samband med grundlag stående lagstiftning». Denna allmänna bestämning ger emellertid en mycket ofullständig bild av verkligheten. Vad först beträffar »stiftande, ändring, förklaring eller upphävande av grundlag», så inträffa verkliga grundlagsändringar ganska sällan. (Särskilt regeringsformen vill man ogärna rucka på; den har endast två gånger, och på mycket obetydliga punkter, blivit föremål för en direkt ändring av definitiv art). Vad som emellertid skett i stor utsträckning — särskilt under den av Jansson behandlade perioden — har varit lagstiftning, som inneburit s. k. avvikelser från grundlag. Den rättsliga bakgrunden utgöres här av bestämmelser i regeringsform och riksdagsordning, som förutsätta att »avvikelse» från dessa grundlagar kan göras i den ordning som är stadgad om grundlagsstiftning. Större delen av de lagar som tillkommit på detta sätt har emellertid för beredning hänskjutits till andra utskott än grundlagsutskottet, emedan de inte allmänt taget haft en statsrättslig karaktär, endast innehållit enskilda stadganden som inneburit avvikelser från grundlag. Vad som blivit kvar för grundlagsutskottet har dock varit mycket nog: sådana undantagslagar som berört, för att använda Janssons formulering, »de högsta statsorganens organisation, funktioner och inbördes förhållande». Till dem höra även de fullmaktslagar av oftast ekonomisk natur, som visserligen i främsta rummet berört medborgarnas personliga rättigheter (särskilt äganderätten), men också inneburit en form av maktöverföring från riksdag till regering, som motiverat deras hänskjutande till grundlagsutskottet. Dessa fullmaktslagar ha haft som konsekvens en utomordentlig arbetsbörda för utskottet genom att alla de statsrådsbeslut — i vissa fall presidentförordningar —, som tillkommit i stöd av dem, i efterhand ha bragts till riksdagens kännedom, varvid grundlagsutskottet i allmänhet haft att granska besluten och förorda eller avstyrka deras slutliga acceptering. Denna granskning har avsett såväl laglighet som ändamålsenlighet — i praktiken framför allt det senare. Ofta har den kunnat avverkas rutinmässigt, men i en mängd fall har det behövts veckor och månader och ett uppbåd av experter för granskningens slutförande. Överhuvud har utskottet tidvis dränkts i en uppsjö av dessa undantagsförordningar. Dess ställningstaganden behandlas utförligt av Jansson, och

inte minst detta avsnitt av hans arbete ger en åskådlig bild av hur finländskt statsliv gestaltat sig under exceptionella förhållanden.

Såsom redan nämnades, faller under utskottets beredning även sådana lagar som utan att vara av grundlagsnatur eller innebära avvikelse från grundlag stå »i nära sakligt samband med grundlag» — m. a. o. ha ett statsrättsligt innehåll utan att formellt falla inom konstitutionens sfär. Vad som i praktiken skall anses höra hit bestämmes i allmänhet av precedensfall. De statliga valen, ministeriernas antal och verksamhetsområde, medborgarskap, religionsfrihet, språklagstiftning, grunderna för statsuniversitetets organisation, statstjänstemännens allmänna ställning, länens antal, riksflaggan, nationella högtidsdagar äro sådana områden, där beredning i grundlagsutskottet förutsättes. Vanligen är det här fråga om sådan lagstiftning, som närmare utför vissa i grundlag uttalade allmänna principer.

Till utskottets fastslagna åligganden hör att granska särskilda i grundlagen förutsatta »berättelser», bland vilka »regeringens berättelse» är den viktigaste. Dennas handläggning är en arbetsdryg och tidskrävande sak, beroende framför allt på de utredningar som inbegäras från ministerier och ämbetsverk. Vid granskningen tillämpas både laglighets- och ändamålsenlighetssynpunkter, och utskottsbetänkandet ger i sinom tid anledning till en plenardebatt, som plägar gestalta sig till en allmän politisk uppgörelse. Gör man en jämförelse med Sverige, erinras man måhända mera om ståndstidens dechargede-batt under vissa perioder än om den specialiserade utformningen av denna debatt i en senare tid.

En viktig, ehuru endast sporadiskt aktualiserad funktion för grundlagsutskottet har avseende på riksdagens rätt att utkräva juridisk ministeransvarighet. Denna ansvarighetstyp tycktes i Finland liksom i de flesta andra länder vara skäligen svår användbar, intills den s. k. Salaputki-affären 1952—53 åstadkom, såsom Jansson uttrycker det, »en påtaglig omvärdering av hela institutet» (beroende bl. a. på att riksrättens utslag kunde ses mot bakgrunden av en utvidgad tolkning av ansvarighetslagen, även om rätten icke expressis verbis tog ställning till förmån för sådan tolkning). När den juridiska ansvarigheten aktiveras, får grundlagsutskottet en central ställning. Såsom Jansson påpekar, bildar utskottet ett slags jury, vars uppgift är att preliminärt utreda frågan: skyldig eller icke skyldig? Å andra sidan blir dess resultat på intet vis prejudicerande för de följande instanserna, d. v. s. riksdagen och — när åtal beslutats — riksrätten. Jansson anmärker med all rätt, att utskottets position blir delikat till följd av blandningen av »makt-påliggande uppdrag och brist på definitiv beslutanderätt». Dess sammansättning efter partilinjer gör det inte heller väl skickat för ett juryvärv.

En högst anmärkningsvärd, om än i praktiken sällan utövad befogenhet är utskottets rätt att som högsta instans skilja mellan talmannen och riksdagen. Då riksdagen kan appellera till utskottet gentemot talmannens grundlagstolkning »betyder det de facto, att den yttersta garantin för att riksdagsordningens stadganden iaktas ligger i grundlagsutskottets rättskänsla och noggrannhet . . .». De få exempel, som hittills förekommit, ge knappast tillräckligt material för en bedömning av i vad mån denna garanti föreligger. Ett av Jansson utförligt behandlat fall tyder snarast på en strävan att avgöra saken »i opartisk anda».

Här har till sist sparats den av grundlagsutskottets funktioner som på sätt och vis är den betydelsefullaste, nämligen utskottets utlåtanden i konstitutionella frågor till andra utskott. Riksdagsutskottens utlåtanden till varandra ha uppkommit genom en praxis, som efterhand har sanktionerats i arbetsordningen och helt i förbigående även i nu gällande riksdagsordning. Grundlagsutskottets utlåtanden stå dock i en särställning genom att de för det mesta avse tolkningen av gällande rätt; de äro i denna mening 'rättsteoretiska', icke 'rättspolitiska'. Häre framträder med all tydlighet utskottets uppgift som »konstitutionens väktare och auktoritativa uttolkare», en uppgift som Jansson finner vara en »outtalad förutsättning» i riksdagsordningen. Under alla förhållanden kan det konstateras, att utskottets utlåtanden i praktiken haft en utomordentligt stor betydelse, och att de, inte minst, representera en viktig kunskapskälla för den som vill fördjupa sig i finländsk statsrätt.

Jansson fäster uppmärksamheten vid den stora roll den juridiska expertisen spelar vid utlåtandenas tillkomst. Det händer så gott som aldrig, att utskottet tar ställning till någon kontroversiell rättsfråga utan att höra tillkallad expertis, och — vilket är viktigare — utskottet har praktiskt taget alltid följt en enhällig expertis, när det gällt tolkningen av gällande rätt. Det inflytande över den praktiska politiken, som den teoretiska jurisprudensen på denna väg erhållit, karakteriseras av Jansson som »ett betydelsefullt samhällsfenomen». »Grundlagsutskottets och i sista hand riksdagens hållning i dessa frågor ger uttryck åt en nedärvd respekt för rätten och rättsvetenskapen och en på det hela taget orubbad övertygelse om att rättsfrågor skall kunna lösas på ett objektiva sätt.»

Hur riktigt detta än är, har jag en känsla av att Jansson, när han konstaterar förhållandet, i någon mån föranleds att överbetona respekten för jurisprudensen som en »stabiliserande faktor i det politiska livet». Håller denna respekt i en situation, där skilda politiska värdesystem skarpt bryta sig mot varandra? Jansson medger själv att frågan om skyddet för äganderätten förorsakat interna kontroverser inom grundlagsutskottet, och han pekar på den svaghet, som ligger i att rättsvetenskapens företrädare, när de gett sig i kast med detta intrikata problem, i allmänhet förutsatt en gemensam plattform av 'borgerligt' färgade sociala värderingar.

Det är ett särdrag i Finlands statsskick, säger Jansson under åberopande av Paavo Kastari, »att lagstiftningens konstitutionalitet garanteras inte med stöd av efterhandskontroll genom domstolarna, utan med stöd av en förhandskontroll, som sättes in redan på lagstiftningsstadiet». Formuleringen tycks mig inte riktigt lyckad. I det ena fallet är det fråga om kontrollmakt, utövad av »oberoende domstolar», i det andra om den juridiska expertisens möjligheter till kontrollerande inflytande (vare sig det är fråga om de av grundlagsutskottet tillkallade fackmännen eller om den organiserade expertis i högsta domstolen och högsta förvaltningsdomstolen, som presidenten kan höra innan han stadfäster en lag). Det kan invändas att denna skillnad inte spelar så stor roll, om man anlägger en, om jag så får säga, författningssociologisk synpunkt. Men just om man tillämpar ett sådant betraktelsesätt kan man väl ändå inte undgå konklusionen, att såsnart politiska värdesystem kollidera i samband med en åtgärd, vars konstitutionalitet

är diskutabel, skillnaden mellan 'makt' och 'inflytande' blir praktiskt betydelsefull?

Karakteristiskt för Janssons uppläggning av sitt tema är, att han i största möjliga utsträckning försöker konkretisera framställningen; han beskriver ingående enskilda frågors handläggning i utskottet, i den mån han finner att den karakteriserar utskottets verksamhet. I och för sig är detta en prisvärd strävan, och boken har säkert vunnit mycket härpå i livfullhet och åskådlighet. Det tycks mig dock att Jansson emellanåt lockats till alltför ingående situationsskildringar, och att den egentliga problemställningen — vad är det som karakteriserar utskottets funktionssätt? — ibland fått vika för allmänna intressesynpunkter.

På många ställen ger ämnet anledning till teoretiska och principiella utredningar. Den påtagliga fallenhet för principresonemang och teoretisk djuplodning, som Jansson dokumenterat i sina tidigare arbeten, kommer här väl till pass, likaså hans förtrogenhet med juridiskt betraktelsesätt.

På en punkt ville jag dock anmäla en avvikande uppfattning. Jag avser Janssons resonemang (s. 60 ff.) om RF § 43:1 (»Statsrådets medlemmar äro för sina ämbetsåtgärder ansvariga inför riksdagen»). Han gör gällande, att Erichs uppfattning, enligt vilken stadgandet främst äsyftar den juridiska ansvarigheten, »författningshistoriskt står på svag grund». Han hänvisar till att den motsvarighet till stadgandet i fråga, som 1917 intogs i lantdagsordningens 32 §, ovedersägligen avsåg den politiska ('parlamentariska') ansvarigheten, och han åberopar även ett uttalande av 1917 års grundlagskommitté om avsikten med stadgandet, sådant det ingick i dess förslag till regeringsform. Han har emellertid inte uppställt frågan, om det tilläventyrs under förloppet av ärendets fortsatta behandling i de beredande och lagstiftande instanserna inträffat något, som tyder på en principiell förskjutning i betraktelsesättet. I min 1935 publicerade skrift om parlamentarismens införande i Finlands statsförfattning har jag påpekat (s. 42), att det vid handläggningen i senaten av den första regeringsformspropositionen uppstod meningsolikhet beträffande det ifrågavarande stadgandet. En minoritet inom senaten krävde — vid två tillfällen t. o. m., både i Setäläs och i Svinhufvuds senat — att den formulering i grundlagskommitténs förslag, som gav bestämmelsen dess otvetydiga hänsyftning på den politiska ansvarigheten (nämligen det från Frankrike lånade »alla gemensamt för styrelsens allmänna riktning» o. s. v.) skulle bibehållas, utan att man dock lyckades vinna gehör för sin åsikt. Utan att överdriva betydelsen av dessa senatsvoteringar torde man kunna säga, att den historiska motiveringen för Janssons åsikt i varje fall starkt försvagas, när man beaktar denna länk i händelseförloppet, och att en tolkning av stadgandet i RF § 43:1 i dess sammanhang med mom. 2 i samma paragraf rätt väl låter sig försvaras. (Mom. 2 stadgar, att medlem av statsrådet, som deltagit i ärendets handläggning, är ansvarig för beslutet, därest han ej till protokollet uttalat en avvikande mening — m. a. o. en bestämmelse som är relevant i samband med den juridiska ansvarigheten.)

De smärre invändningar jag riktat mot Janssons bok gälla föga väsentliga ting. Vi ha här att göra med ett grundligt och väl utfört verk, som förtjänar allt beröm.

Sven Lindman.

AXEL ADLERCREUTZ: *Kollektivavtalet*. Studier över dess tillkomsthistoria. Ak. avh. Lund 1954. XVI + 512 s. Pris kr. 25: —.

När Tage Lindboms doktorsavhandling om den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst publicerades 1938, fanns det knappast någon vetenskaplig litteratur angående de komplicerade och särpräglade institutionella förhållanden, som kännetecknat den svenska arbetsmarknaden under de stora organisationernas tid. Därefter ha ett flertal vetenskapligt upplagda undersökningar framlagts, av vilka särskilt kan nämnas Jörgen Westerståhls och Torsten Gårdlunds gradualavhandlingar, Metallindustriarbetareförbundets historia, Robbins »The government of labor relations in Sweden» och Folke Schmidts »Kollektiv arbetsrätt». Det finns emellertid ännu mycket att uträtta på detta forskningsfält, innan det kan anses tillnärmelsevis genomarbetat. Här som på andra områden torde några av de mest givande forskningsuppgifterna ligga inom gränsområdena mellan disciplinerna. Särskilt torde problem vettande mot nationalekonomien och sociologien ännu i stor utsträckning vara olösta.

Ett viktigt bidrag till vårt vetande på arbetsmarknadsrelationernas område utgör Axel Adlercreutz vårterminen 1954 i Lund ventilerade avhandling, framlagd som specimen inom civilrätten. Inom statslivet har en utveckling ägt rum, innebärande att allt fler grenar av samhällslivet omfattas av den politiska maktens avgöranden och att det blir svårare att dra en skarp gräns mellan offentliga och enskilda — vanligen i organiserade former tillkomma — åtgöranden. Denna utveckling har skapat rikligt nytt stoff såväl för de humanistiska samhällsvetenskaperna som för juridiken. När sålunda statskunskapen utvidgat sitt forskningsområde från det traditionella, med stats- och förvaltningsrätten parallella till att omfatta bl. a. socialpolitiken och organisationsväsendet, har man därigenom ingalunda förlorat kontakten med den juridiska forskningen. Motsvarigheter till dessa nya intresseområden för statskunskapen finnas inom både förvaltningsrätten och civilrätten t. ex. under namn av socialrätt — med såväl offentlighetsrättsliga som privaträttsliga sidor — och associationsrätt.

Huvudproblemet i Adlercreutz bok bör ses mot följande bakgrund. När det gäller tillkomsten av de rättsregler, som avse arbetsmarknadens förhållanden, kan man urskilja två huvudtyper. I det ena fallet har lagstiftaren efter politiska och juridiskt-tekniska överväganden mer eller mindre nyskapat regler på ett visst område (t. ex. arbetarskyddslagstiftningen, medlingslagen). Den andra typen utgöres av sådana fall, där intresserade parter successivt skapat eller anpassat sig efter vissa normer, och lagstiftaren på ett senare stadium funnit anledning att i mer eller mindre nära anslutning till praxis kodifiera vad som i stort sett redan vunnit hävd (t. ex. kollektivavtalslagen, delvis förenings- och förhandlingsrättslagen samt de bestämmelser i 1949 års arbetarskyddslag, som gå tillbaka på SAF:s och LO:s överenskommelser om den lokala säkerhetstjänsten 1942).

När Adlercreutz satt sig före att undersöka kollektivavtalets tillkomst, har detta inte varit någon lätt uppgift. Schemat politisk diskussion — förarbeten — lagstiftning har inte varit tillfyllest, utan det har gällt att följa den mycket mer komplicerade tillblivelseprocess som utmärker vad som

här kallats den andra huvudtypen. Avhandlingen har många drag gemensamma med en humanistisk historisk studie t. ex. av relationerna mellan arbetsgivare och arbetare eller av de fackliga organisationerna vid ifrågasvarande tid. Men frågeställningarna och detaljurvalet av fakta gör det ändå motiverat att betrakta avhandlingen som en juridisk undersökning. Den har visserligen intet direkt att ge de lege lata och ännu mindre de lege ferenda, men den innebär dels ett försök att komma rättsbildningsprocessen i det moderna samhället in på livet, något som bör vara av principiellt intresse, dels avsevärt vidgat vetande om bakgrunden till och därmed även innebörden av 1928 års lapidariska lagstiftning. Alltnog är det glädjande och i god överensstämmelse med modern uppfattning att man på juridiskt håll utan tvekan accepterat denna utpräglade gränsavhandling inom juridikens ram.

För att kunna genomföra sin undersökning uppställer Adlercreutz vissa kriterier som avgörande för frågan om en viss reglering skall räknas som kollektivavtal eller inte. Han ansluter sig därvid ganska nära till 1928 års kollektivavtalslag men gör vissa för historiskt bruk nödvändiga modifikationer. Avgörande är om en överenskommelse tillkommit med ett aktivt kollektivt (på arbetarsidan) partsförhållande och avsetts vara »bindande» för parterna. Problemet presenteras inledningsvis på grundval av material hämtat från England och Danmark (mer utförligt) samt Frankrike och Tyskland (mer kortfattat). Frågeställningarna beträffande det utländska materialet äro i huvudsak tre. Fanns legala förutsättningar för facklig verksamhet (frågan om koalitionsförbud etc.)? När framträdde först kollektiva överenskommelser? Hade utvecklingen i denna riktning något samband med tidigare förekommande, av myndigheter auktoriserad lönesättning genom »prislistor» eller på annat sätt?

Ett omfattande kapitel har ägnats den svenska historiska bakgrunden, innefattande den merkantilistiska näringsregleringen. Skråväsendet behandlas med utgångspunkt från författningarna. Framställningen söker besvara frågorna, huruvida arbetarna kunde välja arbetsgivare och överenskomma om eller på annat sätt påverka arbetsvillkoren. Tiden mellan 1846 och 1864 års reformer samt den första tiden därefter, det liberala skedet, erbjuder bl. a. följande problem. I vilken utsträckning reglerade statliga författningar arbetstagarförhållandena? Levde gamla traditioner kvar under denna tid? Framträdde någon reaktion mot det nya »fria» systemet? Då fackligt aktivitet kan spåras redan omkring 1870, har författaren funnit det nödvändigt att avbryta den kronologiska framställningen med ett principiellt avsnitt om »organisationsväsendet som förutsättning för den kollektiva självregleringen». Han ger däri en allmän översikt av organisationernas framväxt och arbetsformer på båda sidor. Mot denna bakgrund diskuterar han innebörden av fackföreningarnas krav på erkännande, föreningsrätten, förhandlingsrätten etc. Han går igenom de olika typer av kontakt mellan arbetsgivare och arbetare, där dessa problem aktualiserades. Bokens centrala och mest omfattande avsnitt ger en analys av relevanta aktstycken och situationer under tiden 1870—1910, belysande utvecklingen från ensidig arbetsgivarreglering till kollektivavtal och från företags- eller ortsavtal till riksavtal. Denna framställning kompletteras med vissa synpunkter på hur

kollektivavtalen upprätthölls, innan den statliga rättskipningen stod till förfogande med sanktioner. Först i det sista kapitlet tar nämligen författaren upp problemet, hur de rättsvårdande myndigheterna och den juridiska doktrinen reagerade inför nyskapelsen »kollektivavtalet», denna märkliga kompromiss mellan den för det liberala samhället centrala, individuella avtalsprincipen och en modernare tids kollektivistiska tendenser. På de håll, där man var gynnsamt inställd till kollektivavtalet, försökte man genom invecklade konstruktioner, hämtade från privaträttens avtalslära, inordna kollektivavtalet i rättssystemet. Ett uttryck för denna strävan var Östen Undéns doktorsavhandling från 1912, vars innehåll granskas av Adlercreutz. Först 1915 fastställde i Sverige Högsta domstolen, att kollektivavtal voro rättsligt bindande.

Vad är då det nya i författarens framställning? Vilka äro hans främsta resultat? Adlercreutz utgår från den vanliga föreställningen, att kollektivavtalet är ett resultat av industrialismens nya arbetsmiljö, de stora fabrikererna för massproduktion utan personliga relationer mellan arbetsgivare och arbetare. En annan sådan föreställning är att kollektivavtalet är en följd av arbetsstriderna, ett fredsdokument. Enligt Adlercreutz mening är båda dessa uppfattningar efterhandskonstruktioner, baserade på senare skeden i kollektivavtalets utveckling. Att fackföreningsrörelsen började inom de »gamla» yrkena, d. v. s. hantverket — särskilt byggnadsverksamheten och tryckeribranschen — har påpekats av tidigare forskare. Man har då hänvisat till att dessa grupper av arbetare hade en högre levnadsstandard än andra arbetare och därför hade större faktiska möjligheter att ägna krafter åt facklig verksamhet. Genom att dra in kollektivavtalet i bilden ger Adlercreutz förhållandena en ny belysning. Författaren anser sig ha påvisat »ett påtagligt samband mellan den äldre överhetliga regleringen av arbetsvillkoren och de första ansatserna till kollektivavtal i England, Frankrike och Danmark». Drivkraften till strävandena mot kollektivavtal var arbetarnas uppfattning, att näringsfriheten förde med sig otrygghet. Man strävade efter bättre villkor men framför allt efter säkrare förhållanden. Det gamla systemet, som ofta innebar av myndigheter auktoriserade lönesatser, framstod då som något värt att anknyta till. Det förekom försök att på nytt engagera offentliga myndigheter för liknande ändamål, men de misslyckades. Strävandena inriktades därför på att binda arbetsgivaren vid en viss lönenivå, d. v. s. genom en formalisering av relationerna mellan parterna skapa en ersättning för en överhetlig reglering. Detta samband mellan gammalt och nytt har enligt författarens mening haft betydelse egentligen endast för själva inledningsskedet i kollektivavtalets utveckling, varefter pionjärinsatserna blivit mönsterbildande. Visserligen finns det inte samma direkta förbindelse mellan fackföreningsrörelse och skråväsende i Sverige som t. ex. i Danmark, men ändå anser Adlercreutz, att även i Sverige strävandena mot kollektivavtal »stå i starkt beroende av traditionerna från den äldre näringsregleringens skede». De första kollektivavtalen tillkommo i allmänhet i en akut situation av motsättning mellan mästare och arbetare. Men det är viktigt att komma ihåg att den »ideologiska» miljön ännu innehöll flera element av samverkan och yrkesprotektionism, riktad mot näringsfriheten, den illojala konkurrensen etc. Den tidigaste episod, vid vilken man kan tala

om ett kollektivavtal, inträffade enligt förf. 1869. Efter ett ganska långt övergångsskede slog kollektivavtalet igenom i föregångsfacken från omkring 1890 fram till sekelskiftet.

En avhandling av denna omfattning intresserar många specialister på delproblemet, för vilka det ligger nära till hands att finna den dels alltför omfattande, dels alltför litet utförlig på någon viss punkt. Den utmärkta innehållsförteckningen gör det lätt att följa dispositionen, som i stort sett är bra. Det utländska materialet är uppdelat på två avsnitt, ett i början och ett i slutet av boken. Intetdera avsnittet blir dock möjligt att helt uppfatta, förrän man tagit del av det andra.

Till betydande delar står avhandlingen i fråga om källor och frågeställningar den humanistiska historieskrivningen nära. Av den anledningen och även därför att vissa avsnitt komma att ha stor betydelse för den fortsatta humanistiska forskningen bör avhandlingen granskas även i fråga om historisk korrekthet och användbarhet. De för författaren mest betydelsefulla källorna ha varit fackliga minnesskrifter jämte tidskrifter och tidningar. I själva verket ha minnesskrifterna, utnyttjade på detta extensiva sätt, visat sig vara ett utmärkt råmaterial, trots att de ofta var för sig förete stora brister ur mer vetenskaplig synpunkt. Detta har minskat behovet av att gå till otryckt material, som därför använts endast i mindre utsträckning. Vad man kan beklaga är att författaren inte i en källöversikt givit andra forskare del av sina erfarenheter från arbetet med detta material.

Adlercreutz behandling av källorna inbjuder på några få punkter till kritik. Den skrivelse från boktryckerigesällerna år 1805, som refereras (s. 136 f.), och vars tillkomstsätt enligt författaren är okänt tas längre fram (s. 143) till utgångspunkt för ett resonemang angående arbetaropinionen inom facket. Skrivelsen förefaller mycket väl formulerad och även om boktryckeriarbetarna utgjorde en elit bland arbetarna förvånar man sig över att förf. ej alls diskuterar om skrivelsen i den form den framträder över huvud kan antas vara representativ för arbetarsynpunkterna. I bilaga återges en artikel ur Dagens Nyheter 1869 angående en murarstrejk. Förf. fäster stor vikt vid såväl händelsen som artikeln men undersöker ej närmare den senares tendens. Artikelns sista stycke har emellertid en helt annan tendens än framställningen i övrigt och utgör möjligtvis ett redaktionellt tillägg av modererande slag.

Förf. skriver (s. 197), att fackföreningsrörelsen åtminstone i början otvivelaktigt inverkade pacificerande på arbetsmarknaden. Som skäl anföres att spontana planlösa strejker motarbetades från de ledandes sida. Att strejker motarbetades säger ju i och för sig intet om resultatet. När man jämför med en tänkt utveckling utan fackföreningsrörelse får man dessutom knappast otvivelaktiga resultat. Påståendet är sannolikt riktigt för åttio- och nittio-talen, något som en mer utförlig argumentation hos Lindbom, till vilken förf. också har en hänvisning, gör troligt. Av uttrycket »åtminstone» får man uppfattningen att förf. närmast är benägen att utsträcka denna verkan längre fram i tiden. När det gäller 1900-talets början blir en jämförelse nästan meningslös. Det är väl sannolikt, att fackföreningsrörelsen totalt sett inte åstadkom en lägre konfliktnivå, däremot kanske fler stora konflikter och

färre små. Såsom källa för ett omdöme om att »LO och fackföreningsrörelsen i gemen inte ville vara ett blott destruktivt klasskampsinstrument utan hade ett positivt program» återopas ett manifest från LO med anledning av föreningsrättsstriderna i Sundsvallsområdet 1899. Påståendet är inte riktigt lyckligt formulerat, men man förstår vad förf. menar. LO:s propagandabetonade uttalande i en speciell situation lämpar sig av rent källkritiska skäl inte som belägg för detta påstående. Avhandlingens ämne bjuder på många känsliga och delvis ännu omstridda frågor. Förf:s lugna objektivitet sviker honom aldrig. Någon gång kanske han avstår från omdömen, även där sådana vore möjliga. Direkta felaktigheter i fråga om sakkuppgifter förekomma knappast. Likaså är det mycket sällan man har anledning att efterlysa ytterligare fakta.¹

Litteraturförteckningen vittnar om vilka tidsödande studier Adlercreutz måst bedriva inom sitt vidsträckta ämnesområde. Ett alldeles hundra procentigt utnyttjande av befintlig litteratur är under sådana förhållanden faktiskt omöjligt. Direkt betydelse för i boken behandlade frågor har Reinhold Olssons och Richard Lindströms »En krönika om sågverksarbetare» (1953), vilken författaren inte utnyttjat. Den ger bl. a. en nyanserad bild av Curry Treffnerbärgs insats och pekar på att denne, samtidigt som han i sågverksägarnas intresse bragte strejken 1879 till ett slut, nödgade sågverksägarna att tillsätta en kommitté angående arbetarnas sociala förhållanden. Kommittén avgav 1880 ett betänkande, i krönikan betecknat som »en ansats till ett socialt program». Sågverkskrönikan innehåller också vissa kompletterande upplysningar angående brädgårdsstrejken i Gävle 1891. Det intressantaste bidraget från detta håll till avhandlingens ämne är skildringen av en framgångsrik brädgårdsstrejk i Gävle 1875, fyra år före Sundsvalls-händelserna. Slutskedet i denna strejk utgjordes av förhandlingar inför borgmästaren med ombud för arbetarna. Brädgårdsägarna gävo efter för att undvika »upplopp» (magistratens uttryckssätt, strejken hade dithills ägt rum under god ordning). På begäran av de utanför förhandlingslokalen samlade arbetarna måste borgmästaren framträda och bekräfta förhandlings-

¹ Åkermans och Olins promemoria trycktes faktiskt 1907, ej blott 1910 (s. 462), men tydligen hindrades på något sätt första upplagans spridning.— När en utredning omtalas på sidan 387 not 11, är det ej Åkermans och Olins som åsyftas utan en större kommitté som tillsattes hösten 1907 på grund av regeringens missnöje med Åkermans och Olins förslag. Denna större arbetsavtalskommitté upplöstes på hösten 1909, enär regeringen avsåg att gå sina egna vägar inför 1910 års riksdag.— För termen »kollektivt arbetsavtal» är författarens äldsta belägg från 1903 (s. 381). Termen återfinnes dock även i Steffen, »Lönearbetaren och samhället» (1900) s. 334. Den stora arbetsstatistiska undersökningen från 1908—10 använde, som A. påpekar, termen kollektivavtal (s. 381). Redan 1907 började emellertid Meddelanden från Kommerskollegii arbetsstatistiska avdelning publicera kvartalsöversikter av träffade »kollektivavtal». — Då A. berör frågan om vilken betydelse kunskapen om utländska förhållanden kan ha haft, borde han kanske ha nämnt, att Webbs »The history of trade unionism» utgavs på svenska 1896—1897.— Författaren uppger att strejkbrytare icke användes efter Ådals-konflikten. Inom SAF:s område användes »arbetsvilliga» åtminstone även sommaren 1932.— Såsom ett exempel på tidig medling och skiljedom anföres Norbergs-konflikten 1891, men författaren nämner inte att en andra konflikt blossade upp mycket kort tid efter det att den första bilagts.

resultatet. Strejken ger alltså betydelsefulla exempel på flera av de företeelser som Adlercreutz analyserar.²

Det centrala partiet i avhandlingen, skildringen av utvecklingen 1870—1910, berör viktiga sidor av denna tids sociala och ekonomiska historia. Den litteratur, som redan finns på området, har författaren utnyttjat, och det finns ingen anledning att önska, att han skulle ytterligare fördjupat eller breddat sina rent historiska studier. Avsnittet är emellertid en aning svåröverskådligt för läsaren. Notiserna om den allmänna utvecklingen äro inströdda här och var i framställningen. Årtionden och fack mötas och skiljas på ett sätt som gör det litet svårt att följa med för den läsare, som inte har författarens förtrogenhet med materialet. Man skulle önskat, att författaren givit sin framställning en fastare historisk ram, något som skulle kommit författarens resultat att framstå klarare och kanske på någon punkt annorlunda nyanserade. Detta skulle inte behövt innebära någon utvidgning av texten utan snarare ett sammanförande och en starkare betoning av vissa uppgifter, jämte i enstaka fall vissa kompletteringar.

De sidor av utvecklingen som på detta sätt borde ha ägnats en mer systematiserad uppmärksamhet äro följande: industrialiseringsprocessens kvantitativa förlopp, periodiseringen inom den behandlade epoken i fråga om konjunktur tendenser och arbetslöshet, fackföreningsrörelsens kvantitativa utveckling — särskilt skillnaden mellan hantverksfacken och industrifacken, kollektivavtalsinstitutets faktiska utbredning samt i vissa avseenden frågan om föreningsrätten.

Det principiella sammanhanget mellan dessa sidor av utvecklingen behöver inte utredas närmare här. Jag skall endast komma med några synpunkter på betydelsen av dessa sammanhang för avhandlingens ämne. Under större delen av den svenska industrialiseringens inledande skede — sågverksindustrins och den mekaniska verkstadsindustrins framträdande samt järnbrukens omvandlingsperiod — saknades helt eller nästan helt fackföreningar såväl inom industrin som inom hantverket. Det förhållandet att de äldsta industrierna inte gävo upphov till kollektivavtal, måste alltså ses i sammanhang med frånvaron i övrigt av facklig aktivitet. Fackföreningarna och så småningom kollektivavtalen växte under 80- och 90-talen fram inom hantverket, vilket ingalunda behöver sakna samband med den samtidigt fortgående industrialiseringen. Jag återkommer senare till denna synpunkt.

² Axel Fallgrens historik »Stockholms målarmästareförenings minnesskrift 1881 — 9/12 1921» (1921) ger en hel del notiser fr. a. angående målarprislistan i Stockholm 1889 och arbetsgivarnas inställning till den, vilka borde tagits upp till jämförelse med de källor som författaren åberopar. — W. Galensons arbete »The Danish System of Labor Relations» (1952) bygger visserligen i stor utsträckning på danska skrifter som Adlercreutz använder men innehåller synpunkter som det hade varit värdefullt att få diskutera i avhandlingen. Detta gäller bl. a. problemet om kontinuiteten mellan skråämbetena och de äldsta arbetsgivaresammanslutningarna samt skildringen av växelspelet och samverkan mellan hantverk och industri vid formerandet av den danska arbetsgivarfronten. Denna senare faktor ställde Danmark i särklass och utgjorde en viktig förutsättning för den tidiga på arbetsgivarinitiativ tillkomna institutionaliseringen i form av Septemberförslaget. — Beträffande kollektivavtalet inom de anglosaxiska länderna synes litteraturen vara sparsam. Vissa fakta och reflexioner återfinnas i W. Friedmann, »Law and social change in contemporary Britain» (1951).

Sitt genombrott på bred front inom ett stort antal branscher fick industrialiseringen först under högkonjunkturen i slutet på 90-talet och sedan vidare under tiden fram till första världskriget. Det är heller ingen överdrift att säga att år 1896 fackföreningsrörelsen för första gången omfattade någon avsevärd del av industrins arbetare (se härom bl. a. hos Lindbom). Dessförinnan hade endast förekommit organisatoriska preludier. Före 1896 kan industrin omöjligtvis spela någon nämnvärd roll i kollektivavtalets historia, men efter detta datum kom den ganska snabbt att spela en desto betydelsefullare. Endast om här nämnda förhållanden tas med i bilden, vilket enligt min mening inte tydligt sker hos Adlercreutz, kan hans egen tes angående hantverkets primat framstå i full relief. Samtidigt blir den då mindre överraskande. Jag har då förutsatt, att det för Sveriges del finns ett intimt samband mellan tillkomsten av fackföreningar och strävandena mot kollektivavtal. Denna uppfattning synes Adlercreutz dela, dock med reservationen: »... men alldeles avhängiga av varandra voro dock icke dessa båda företeelser» (s. 366). Jag har emellertid icke kunnat finna att han tar ställning till vari skillnaden består.

Intensiteten i den fackliga aktiviteten kan antas ha samband med konjunktur- och arbetslöshetsläget. Även om författaren inte avser att behandla denna fråga i och för sig — han gör dock (s. 372) några reflektioner som emellertid äro helt intetsägande —, skulle den här efterlysta, fastare historiska ramen ha givit läsaren en klarare uppfattning av problemläget. Föreningsrättsstridernas historia har Adlercreutz inte ansett sig kunna gå in på. Därom är intet att säga, även om man redan på grundval av författarens huvudkälla, minnesskrifterna, troligen skulle kunna erhålla en allmän uppfattning om typiska förlopp och branscholikheter. Trots frånvaron av historisk redovisning av dessa frågor tar författaren upp dem till en principiell analys i kapitel IV C. Resultatet blir därför av rätt preliminär beskaffenhet. Hela kapitel IV är för övrigt något katalogmässigt, även om det som sådant är mycket vederhäftigt och upplysande.

I fråga om de utländska partierna kunna anföras synpunkter liknande dem som nu framförts beträffande den svenska utvecklingen. Men här tillkomma vissa problem rörande de utländska avsnittens allmänna roll i avhandlingen. Förf. är mycket återhållsam, när det gäller kollektivavtalens faktiska utbredning i de främmande länder som behandlas.³ De komparativa avsnitten har författaren sannolikt medtagit därför att de studerade företeelserna äro internationella och bredare forskningar sålunda borde klarlägga sammanhang av betydelse för förståelsen av den svenska utvecklingen. Man kan dock möjligtvis gissa att författaren funnit de komparativa forskningarna bära mindre frukt än han hade väntat sig (vad här sägs gäller inte Danmark). Visserligen säger han (s. 6), att huvudvikten vid dessa studier lagts »på tiden före och under de svenska initialschedena». Det vill alltså säga, att det komparativa momentet endast avser frågan om sambandet

³ Ur tredje delen (1911) av Kommerskollegiums stora kollektivavtalsundersökning, vars övriga delar Adlercreutz använder, kunde några kortfattade men upplysande uppgifter om England och Tyskland ha hämtats. Beträffande Frankrike kunna motsvarande fakta hämtas t. ex. ur det arbete av Arnion, som användes i avhandlingen.

emellan de nya strävandena efter kollektiv reglering och den gamla näringsregleringen. Detta problem är dock endast ett bland flera av intresse för händelseutvecklingen i Sverige, och koalitionsförbudsfrågan, som ganska utförligt skildras för utlandets del, saknar helt direkta svenska motsvarigheter. I det avslutande juridiska kapitlet äro de internationella översikterna mer givande men dock främst ur doktrinhistorisk synpunkt och för förståelsen av ett sådant svenskt debattinlägg som Östen Undéns doktorsavhandling. Den svenska positiva rättsutvecklingen synes däremot i stort sett ha gått sina egna vägar. Överhuvud synes de utländska partierna i avhandlingen i första hand ha sitt stora värde som allmän orientering och introduktion till ämnets problemställningar. Slutsatsen av de internationella jämförelserna borde väl vara, att den svenska (eller kanske snarare den skandinaviska) utvecklingen framstår såsom särpräglad — ett förhållande som enligt min mening skulle ha framgått tydligare, om förf. lämnat de här önskade uppgifterna om kollektivavtalets utseende och utbredning under tiden före sekelskiftet.

Efter dessa mer allmänna historiska synpunkter skall vad som tidigare kallats författarens tes något närmare diskuteras. Adlercreutz betonar starkt (ss. 366 ff.), att det är en vetenskaplig nyhet, när han framställer kollektivavtalet som ett formellt färdigt institut redan inom hantverket och andra icke-industrialiserade näringsgrenar. Han polemiserar därvid mot ganska föråldrade arbeten av Steffen och Undén. Obestriddligt är, att förf. såsom den förste framför dessa synpunkter baserade på en vetenskaplig redovisning av det svenska materialet. Här skall inte göras något försök att bestrida tesens riktighet i och för sig — särskilt om man ger den en förhållandevis begränsad räckvidd. Avhandlingen gör det fullt klart, att överenskommelser med tydlig karaktär av kollektivavtal blevo vanliga i den miljö som tesen anger. Dessutom presenteras på ett fullt tillfredsställande sätt alla väsentliga fakta angående kollektivavtalets införande inom industrin och de förändringar och kompletteringar av institutet som därvid ägde rum. Men — har man därmed gjort full rättvisa åt vad som hände med kollektivavtalet under perioden fram till 1910? Avhandlingens uppgift är (s. 1) att söka klarlägga »hur kollektivavtalet uppkommit och erhållit sin nuvarande form och betydelse», varvid framställningen i stort sett skall begränsas till tiden före 1910. Som förf. själv påpekar (s. 5 f.) hade redan under denna period nästan alla principiellt viktiga element i avtalstypens kommande utveckling hunnit uppträda. Är den uppfattning, som går ut på att kollektivavtalet i princip var färdigbildat inom hantverket under 90-talet, ägnad att utgöra nyckeln till institutets blivande såväl »form» som »betydelse»? Det rör sig nämligen i dessa tidiga fall på det hela taget om rena prislister, som förvisso äro av stort teoretiskt intresse såsom det första stadiet i kollektivavtalets formella utveckling.⁴ Men för att förstå kollektivavtalets utomordentliga betydelse i fortsättningen måste man i viss mån börja på nytt och studera den artskilda miljö, vari kollektivavtalet

⁴ Prislistan i dess enklaste form är, även om den undertecknats av båda parter, knappast något avtal utan endast en ensidig utfästelse. Denna synpunkt är Adlercreutz själv inne på (ss. 22, 379 f.), men han håller inte konsekvent fast vid den i sina slutsatser.

upptogs under 1900-talets första decennium och de nya förutsättningar som därvid kommo att präglade dess användning. Det är denna senare fas, kollektivavtalets »industrialiseringsprocess», som enligt min mening inte tillmäts en tillräckligt självständig betydelse av Adlercreutz.

En bidragande orsak härtill kan vara att förf. är något oklar vid analysen av de strävanden, som ligga bakom tillkomsten av kollektivavtalet. Eftersom den historiskt primära drivkraften ligger på arbetarsidan är förf. benägen att betrakta kollektivavtalet som ett resultat av arbetarnas strävanden, medan arbetsgivarnas insats tillskrivs betydelse endast såsom en modifierande och formgivande faktor (så t. ex. ss. 368 o. 373). Med en sådan uppfattning är det lätt att överbetona kollektivavtalets »förindustriella» skede. Övergången från prislista till ett innehållsrikt kollektivavtal med bestämmelser om en mängd arbetsförhållanden förutom lönesatserna för med sig, att det tidiga »kollektivavtalet» med dess ensidiga utfästelser utvecklas till ett ömsesidigt förpliktande avtal. Denna förändring innebär också att man inte kan ställa upp samma motivschema för båda stadierna. Om det för den första tiden kan vara befogat att lägga tyngdpunkten nästan helt på arbetarsidan, måste man för att kunna förklara tillkomsten av den modernare typen tänka sig aktiva och självständiga insatser från båda parter såsom nödvändiga förutsättningar. Fortfarande gäller dock naturligtvis att om inte arbetarna ursprungligen hade strävat efter kollektiva överenskommelser, så hade inte arbetsgivarna tagit upp detta instrument och börjat omskapa det efter sina syften.

Tidsramen för vad här har kallats kollektivavtalets andra skede kan ungefärligen anges med årtalen 1902, de starka arbetsgivarsammanslutningarnas organisationsår, och 1909, året för Sveriges mest omfattande arbetskonflikt. De för kollektivavtalet speciellt kritiska åren inträffade mellan 1902 och 1905, under vilken tid det var mycket osäkert, hur industrins arbetsgivare skulle ställa sig. I och med att det första stora riksavtalet, verkstadsavtalet, ingicks för en nyckelindustri år 1905 och Svenska arbetsgivareföreningen samtidigt genom införandet i sina stadgar av »paragraf 23» förutsatte möjligheten av kollektivavtal, hade denna avtalstyp definitivt vunnit inträde inom industrin. Resten av perioden karakteriseras av att arbetsgivarna ytterligare preciserade och vid behov gingo till strid för de villkor, som de satte upp för att acceptera kollektivavtalssystemet.

Vilka voro då arbetsgivarnas villkor och krav? Utan anspråk på fullständighet eller exakthet skola några sådana villkor nämnas. Som allmänna förutsättningar gällde att kollektivavtal skulle betraktas som ömsesidigt bindande och förpliktande,⁵ vilket i allmänhet inte innebar krav på absolut fredsplikt,⁶ samt att det ur arbetsgivarnas synpunkt i allmänhet var önskvärt att vidga avtalsområdena, i vissa fall fram till riksavtal.⁷ De speciella vill-

⁵ Organisationerna skulle verka för att medlemmarna iakttaga avtalets bestämmelser.

⁶ Som en konsekvens av att kollektivavtalet ännu inte erkänts av den statliga rättsordningen krävde man ofta inte ens den mer begränsade fredsplikt som kollektivavtalslagen numera uppställer. SAF:s ståndpunkt 1909 var sålunda, att det inte var tillåtet att söka ändra gällande avtal. Strid med anledning av tolkningstvister ansågs däremot inte helt utesluten.

⁷ Såväl inom verkstadsindustrin som för järnbrukens del gick utvecklingen

koren voro bl. a., att arbetsgivaren garanterades rätt »att leda och fördela arbetet» samt »att fritt antaga och avskeda arbetare» oberoende av fackförenings-tillhörighet (§ 23); att sympatistrider skulle vara tillåtna, om ej absolut fredspålit stadgades i avtalet; att förmän ej skulle tillhöra arbetarnas fackföreningar. Dessutom kunde man kräva att det skulle finnas bestämmelser angående hur beslut om avtal och stridsåtgärder skulle fattas samt angående giltighetstid, uppsägning och varsel, ev. i form av en hel förhandlingsordning. För överträdelser av avtalet skulle skadestånd kunna utkrävas.

Om arbetarna medverkade till att ovanstående krav — i den utsträckning arbetsgivaren gjorde dem gällande — tillgodosågos i kollektivavtal, voro arbetsgivarna beredda att såsom en motprestation respektera föreningsrätten och ingå kollektivavtal angående arbetsvillkoren.⁸

Det danska Septemberforliget från 1899, som ofta brukar anföras, har haft en utomordentligt stor betydelse som förebild, särskilt för den mer utbyggda svenska arbetsgivarargumentationen, t. ex. Svenska arbetsgivarföreningens ståndpunkt omkring 1909. Till samtliga här upptagna arbetsgivar krav finnas motsvarigheter i Septemberforliget (s. 353). Det finns emellertid en svensk episod från månaderna före Septemberforliget (ss. 326, 375 f.), som skenbart strider mot anmälares uppfattning om industrins arbetsgivare som pionjärer på det här området. Det avtal, som Stockholms byggmästare den 15 maj 1899 ingingo med byggnadsarbetarna, innehöll dels vissa disciplinbestämmelser, dels följande (§ 7): »Arbetsgivaren antager och avskedar arbetare, utan fackförenings ingripande». Avskedandet enbart på grund av fackföreningstillhörighet fick dock inte ske. Det bör då påpekas att det här rör sig om den del av hantverket som stod industrin närmast. Förhandlingssituationen bjöd på spänningar och en kraftutveckling som voro ovanliga inom de gamla yrkena och direkt förebådande vad som skulle komma inom industrin. Byggnadsföreningen jämte grannfacken bildade sålunda ett särskilt arbetsgivarförbund, som hotade med lockout innan uppgörelse kunde träffas.⁹ Följande år, 1900, tillkom avtalet i facket genom skiljedom. Avtalets § 8 innehöll i jämförelse med föregående års avtal utvidgade bestämmelser av typen »§ 23».¹⁰ Utvidgningen här tydligen spår av att man observerat Septemberforliget, som ingåtts sedan förra avtalet tillkom.¹¹

Verkstadsavtalet av år 1905, det första stora avtal där industriarbetsgivarernas speciella synpunkter kommo till uttryck, innehåller en utförlig förhandlingsordning samt några korta bestämmelser om »arbetets frihet». Avtalet innehåller alltså inte någon fullständig provkarta på arbetsgivarvill-

mycket snabbt från ett läge utan eller praktiskt taget utan kollektivavtal till riksavtalsstadiet.

⁸ Karakteristiskt är att när SAF införde »§ 23», detta inte innebar en rekommendation att sluta kollektivavtal utan ett krav på att vissa av arbetsgivarvillkoren skulle uppfyllas, om delägaren önskade sluta kollektivavtal.

⁹ »Stockholms byggmästareförening 1889—1939» (Ahlén) ss. 45 ff.

¹⁰ A. a., ss. 66 ff.

¹¹ Detta gäller uttrycket »fördelar och leder arbetet» samt förbudet mot avskedande under ackordstiden. Uttrycken »antaga och avskeda» samt »leda och fördela» i SAF:s »§ 23» från 1905 återfinnas alltså båda i byggnadsavtalet 1900, varvid det förra direkt övertagits från byggnadsavtalet 1899 och det senare tydligen lånats från Septemberforliget. G. F. Östberg, SAF:s ordförande 1905, var medlem av skiljenämnden i byggnadsfacket 1900.

koren. Detta är ägnat att förvåna men får sannolikt sin förklaring när man tar del av Westerståhls synpunkter på den längre fram mycket omdiskuterade frågan om fredspliktens omfattning enligt verkstadsavtalet.¹² Denne menar, att Verkstadsföreningen 1905 gav organisationerna större handlingsfrihet än vad föreningen senare, då maktrelationerna förändrats, fann lämpligt. Med utgångspunkt från denna tolkning skulle man alltså kunna säga, att Verkstadsföreningen upprätthöll »arbetsgivarvillkoren» genom att skapa möjligheter till vissa ingripanden från fall till fall även under avtalstiden.¹³

Från det Septemberförslaget tillkom förflyto tio år innan de svenska arbetsgivarna fullt ut hävdade samma krav som den danska överenskommelsen tillgodosåg. Det var Svenska arbetsgivareföreningen som, särskilt sedan Hjalmar von Sydow 1907 blivit föreningens ledare, ställde dessa frågor i centrum för intresset.¹⁴ Höjdpunkten i denna utveckling var det förslag till förhandlingsordning och allmänna bestämmelser som SAF framlade i samband med storstrejkens upplösning, en aktion som dock misslyckades. En mycket stor del av de principer som SAF därvid hävdade ha emellertid blivit inkorporerade i den gällande arbetsrätten därigenom att föreningen lyckades upprätthålla dem i sin avtalspolitik. Därmed fingo »arbetsgivarvillkoren» sin betydelse även för att stimulera de enskilda arbetsgivarna till fortsatta fredliga och avtalsmässiga relationer med arbetarorganisationerna under den för dessa svåra tiden efter 1909.

Rec. har mest uppehållit sig vid arbetsgivarna, därför att avhandlingens framställning i detta avseende inte är helt tydlig. För den skull får man inte glömma arbetarna. Teoretiskt sett hade arbetarna kunnat reagera inför »arbetsgivarvillkoren» med att avstå från tanken på kollektivavtal. Syndikalismen skulle då ha legat nära till hands. Vissa tendenser i den riktningen framträdde efter storstrejken inom arbetarrörelsens djupa led och ledde 1910 till bildandet av SAC. Sådana strävanden blevo aldrig dominerande bland arbetarna, och såväl LO som fackförbundens ledare arbetade oförtrutet vidare på kollektivavtalslinjen. Man kan inte heller säga att arbetarna i nämnvärd omfattning försökte hålla kollektivavtalen

¹² »Svenska metallindustriarbetareförbundets historia», II, ss. 501 ff. Adlercreutz refererar Styrmans uppfattning men inte Westerståhls (s. 338 f.).

¹³ Adlercreutz skriver (s. 353) om SAF:s förslag till förhandlingsordning m. m. i samband med storstrejken, att det lämnade parterna ännu större rörelsefrihet än verkstadsavtalet. Detta är riktigt såtillvida att förslaget innefattade möjligheten av strid med anledning av tolkningsfrågor, vilket berodde på SAF:s misstänksamhet mot skiljedom. Men man får inte glömma, att förslaget innebar förbud mot stridsåtgärd i avsikt att »framkalla ändring i eller tillägg till gällande avtal», en bestämmelse som saknade motsvarighet i verkstadsavtalet 1905 (men infördes 1908). Hur man än ser på dessa komplicerade frågor, måste skillnaden mellan verkstadsavtalet och SAF:s avtalsprinciper antas ha något sammanhang med det faktum, som påpekas i avhandlingen (s. 339), att inom SAF:s område tvister om fredsplikten av den typ, som Verkstadsföreningen fick brottas med, uteblevo.

¹⁴ Decemberkompromissen mellan SAF och LO 1906 ingicks före von Sydows tid. På denna punkt har Adlercreutz lämnat ett viktigt bidrag (s. 347) genom att påpeka att SAF i den skriftväxling som följde på decemberöverenskommelsen och som publicerades i *Industria* utfäste sig att låta fackföreningarna medverka i undersökningar angående ev. föreningsrättskränkningar. Detta medgivande synes under de följande åren ha varit okänt för såväl SAF som LO.

rena från villkoren genom att gå till öppen strid. Där så skedde berodde det troligen oftast på att villkorens införande betydde en faktisk förändring i arbetsförhållandena. Typiskt exempel är stuveribranschen, där striden stod mellan arbetarkooperativa företag, vilka tidigare skaffat sig en stark ställning i flera hamnar, och på sedvanligt sätt arbetsgivarledda företag. Vad gäller storstrejken, kan man i dess komplicerade bakgrund urskilja, förutom lönetvister, ett allmänt missnöje på arbetarsidan med arbetsgivarorganisationernas kraftutveckling, vari hävandet av villkoren endast utgjorde en del. På arbetarhåll synes man inte ha utvecklat någon större egen aktivitet för att bygga ut kollektivavtalssystemet med förhandlingsordningar och andra sådana »arbetsgivarvillkor» av mer neutral art. Detta berodde sannolikt på att man betraktade sådant som arbetsgivarnas sak. Dessutom fruktade man att med hänsyn till arbetsgivarorganisationernas dåvarande relativa styrka bestämmelser även av mer formellt slag alltför mycket skulle präglas av arbetsgivarnas syften.

I detta resonemang angående förf:s tes har föreningsrättsstriderna inte berörts, därför att de inte ingå i avhandlingens historiska framställning. Att vägra arbetarna föreningsrätt utgjorde ur en synpunkt sett ett alternativ till den arbetsgivarpolitik med villkor som här berörts. De stora arbetsgivarorganisationerna försökte inte på allvar slå in på den föreningsrättsfientliga linjen.

Sammanfattningsvis kan mot Adlercreutz tes göras följande invändning. Om man utgår från att den primära drivkraften till kollektivavtal finns på arbetarsidan, blir det av största betydelse för resultatet, hur arbetsgivarna reagera och vilka faktiska möjligheter arbetsgivarna ha att välja attityd gentemot arbetarönskemålen. När Adlercreutz gör gällande, att kollektivavtalet från början inte var en fredsuppgörelse efter arbetskonflikter utan en ekonomisk garanti för arbetarna, tillkommen som ett uttryck för yrkes-samverkan på gammal ideologisk grund, kan man invända att denna i och för sig värdefulla synpunkt bortser från arbetsgivarnas möjligheter i olika fall. Hantverkets arbetsgivare hade mycket svårt att stå emot arbetarnas krav. Industrins arbetsgivare hade helt andra möjligheter — därmed långt ifrån sagt att möjligheterna skulle varit obegränsade. När industrins arbetsgivare bestämde sig för att acceptera kollektivavtalet, låg det alltså styrkemässigt sett en större grad av frivillighet i denna ståndpunkt än i hantverksmästarnas. För övrigt är det väl sannolikt, att industrialiseringen spelade en stor roll även för kollektivavtalets framväxt inom hantverksfacken, vilket författaren själv antyder. Som Erik Dahmén¹⁵ påpekar karakteriserar 1800-talets sista årtionden av en kamp mellan nytt och gammalt i näringslivet, som försatte bl. a. skråhantverket i en svår situation. Då industrialiseringen satte in, var det alltså de gamla näringarnas arbetare som tidigast hade behov av kollektiva aktioner till sitt stöd.

När Axel Adlercreutz doktorsavhandling här behandlats ganska utförligt, är det inte därför att det skulle finnas särskilt mycket att anmärka på och kritisera i hans bok. Det förhåller sig i stället så att den behandlar så många betydelsefulla frågor och är av så stort intresse för andra forskare att den

¹⁵ »Gamla och nya utvecklingsproblem i svensk industri och svenskt näringsliv», i »Näringsliv och samhälle» (1953), s. 29 f.

av dessa skäl är värd att uppmärksammas och diskuteras. Man har även anledning anta att den kommer att vara grundläggande för all vidare forskning inom området. Det deskriptiva momentet dominerar visserligen avhandlingen, men de inledande definitionerna och den klara dispositionen ersätta i stor utsträckning direkt analyserande avsnitt. Problemen benas upp enkelt och logiskt i och med själva skildringen av sakförhållandena. Författarens framställning skulle kanske kunna jämföras med uppläggningsen av en god domsmotivering. Det som gör det starkaste intrycket vid läsningen, är avhandlingsförfattarens mindre vanliga forskarinsats i fråga om grundlig och tidsödande genomgång av allt relevant material. Adlercreutz avhandling präglas av lugn, säkerhet och gott omdöme vid behandlingen av ett ämne som har ställt stora krav i fråga om lärdom och mångsidig intresseinriktning.

Lennart Lohse.

Replik

Då jag nu begagnar det av redaktionen erbjudna tillfället att göra ett inlägg i anledning av Lennart Lohses recension av min avhandling, vill jag först framhålla, att det för mig känns mycket tillfredsställande att ha fått denna granskad så kunnigt och sakligt från humanistiskt håll. Dock — likaväl som en författare vid disputation får tillfälle att framföra sina synpunkter till försvar — kan det vara på sin plats att här göra några invändningar eller förtydliganden på vissa punkter, varvid jag av utrymmesskäl måste inskränka mig till de mera väsentliga.

Vad först angår anmärkningarna om behandlingen eller utnyttjandet av källorna, tycker jag mig knappast ha kunnat uttrycka mig mera försiktigt än som skett om 1805 års gesällskrivelses representativitet ens för boktryckeriarbetarnas ståndpunkt (s. 143). Jag är inte främmande för tanken att hjälp erhållits utifrån vid skrivelsens avfattande men tror dock att gesällernas ledare Lars Hjelmerus var intelligent och bildad nog att stå för de huvudsakliga riktlinjerna, samtidigt som jag framhåller att mycket i skrivelsen kan vara förestavat av opportunism (bättre: vad som var taktiskt lämpligt för tillfället). Hur därmed än förhåller sig, är skrivelsen av intresse som upplysningskälla beträffande tankegångar på detta område vid ifrågasvarande tid. — Källvärdet av DN-artikeln i bilagan borde jag kanske ha diskuterat mera. Jag har nöjt mig med att beteckna dess skildring av händelsen som förvisso mycket initierad (s. 299). Ja, det finns anledning förmoda, att den härrör från mötesledningen eller åtminstone tillkommit i nära samarbete med denna (varjämte en redaktionell kommentar tillfogats). Just detta att skildringen verkar initierad ger den enligt min mening stort källvärde i fråga om sådant som jag fäster särskilt avseende vid, nämligen idébildningen såvitt angår regleringsformen. Hade huvudvikten lagts vid social historieskrivning beträffande konfliktens förlopp, resultat o. dyl., hade det givetvis varit mera anledning att undersöka och ta hänsyn till tendensen. — I fråga om möjligheten att bedöma fackföreningsrörelsens inverkan på konfliktnivån under senare skeden är ja ense med Lohse. Med

»åtminstone» avsåg jag blott att förebygga motsättningslut, då man ju i alla fall inte kan utesluta möjligheten av en pacificerande inverkan t. ex. i våra dagars Sverige. — Användningen av manifestet 1899 som källa beträffande LO:s inställning (s. 231) hade varit mindre välbetänkt, om uttalandet stått som en isolerad företeelse (jfr »bl. a.»). Det måste givetvis ses i belysning av den följande utvecklingen. Jag tog med citatet därför att det i för den tiden ovanligt klara ordalag gav uttryck för kollektivavtalsidén.

Lohses huvudinvändningar mot min sakframställning och resultat synes vara dessa två, som delvis hänger samman, dels att jag icke ägnat tillräcklig systematiserad uppmärksamhet åt vissa sidor av utvecklingen, huvudsakligen dess kvantitativa sida, dels att jag icke tillmätt kollektivavtalets »industrialiseringsprocess» en tillräckligt självständig betydelse.

Beträffande den första invändningen vill jag endast framhålla, att man i en undersökning av denna art måste begränsa sig och välja aspekt. Jag har koncentrerat mig på den formella — om man så vill kvalitativa — utvecklingen, medan den ekonomisk- och socialhistoriska endast antytts och har måst förutsättas bekant i sina huvuddrag, i den mån den är utforskad. Det är möjligt att jag gått längre än som är lämpligt i det hänseendet; det gäller här en besvärlig avvägningsfråga. Avgörande är, om denna återhållsamhet har någon betydelse för resultatet. Lohse påstår det och menar, att min »tes angående hantverkets primat» såvitt gäller kollektivavtalet framstår »i full relief» endast om det beaktas, att industrialiseringen på bred front inom många branscher kom till stånd först i slutet på 90-talet och att först då industrins arbetare började organiseras i större antal. Därför kan man inte vänta sig kollektivavtal tidigare inom industrifacken. Gentemot Lohses resonemang måste invändas vad han också själv påpekar, nämligen att det dock fanns industrier redan före 90-talet som potentiella objekt för facklig aktivitet: sågverk, järnbruk, mekaniska verkstäder, textilfabriker. Kvantiteten synes mig icke vara avgörande. Strejkerna t. ex. på 1870-talet drabbade även sådana industrier, och organisationsförsök förekom, ehuru mindre framgångsrika.¹ Från min synpunkt framstår ju tesen eller snarare resultatet inte som överraskande. Det är med hänsyn till att det tycks ha legat så nära till hands att sammanställa kollektivavtalets uppkomst med stordriftens metoder som det synt mig vara nödvändigt att ge en förklaring till varför kollektivavtalet såväl som fackföreningsrörelsen² uppkom först inom hantverks- och näralliggande fack, icke i de mera industrialiserade facken. En sådan förklaring har jag försökt giva särskilt s. 366 ff. Att jag därvid framhållit de yrkesprotektionistiska idéerna som en betydelsefull faktor vid tillkomsten av »de första kollektivavtalen eller ansatserna därtill» (märk väl begränsningen!) innebär inte, att jag avsett att fränkänna en faktor som storföretagarnas större motståndsrresurser

¹ Det förtjänar också påpekas, att förebud till »arbetsgivarprinciperna» förekom redan på 80-talet (se s. 244).

² Beträffande mitt kanske något dunkla uttalande, s. 366, om att dessa båda företeelser icke är helt avhängiga av varandra vill jag blott framhålla, att å ena sidan fackföreningsrörelse kan förekomma utan kollektivavtal, vilket är trivialt, men att å andra sidan också kollektivavtal kan förekomma utan organisation på arbetarsidan (jfr betr. England det s. 75 anförda citatet från Webb).

betydelse, ehuru jag på grund av dess självklarhet kanske försummat att framhäva den tillräckligt (jfr dock t. ex. s. 371 efter not 46).

Därmed är jag redan inne på den andra invändningen, som rör min s. k. tes (tyvärr något skevt återgiven, se nedan not 3), nämligen att jag efter att ha undersökt kollektivavtalets tillkomst i hantverksfacken icke tillräckligt beaktat den omvandling som kollektivavtalet undergick, när det infördes inom industrin, ehuru jag »på ett fullt tillfredsställande sätt (presenterat) alla väsentliga fakta» av betydelse i detta sammanhang. Lohse menar, att framställningen skulle ha vunnit i klarhet, om jag behandlat kollektivavtalets industrialiseringsprocess som ett särskilt »kollektivavtalets andra skede» och därvid mera uppmärksammat den artskilda miljön och arbetsgivarnas betydelsefulla insatser.

Jag vill först bestämt förneka, att jag tillmätt »arbetsgivarnas insats betydelse endast som en modifierande och formgivande faktor». I avhandlingen påpekas flerstädes, att arbetsgivarna tog initiativ och verkade pådrivande i många för kollektivavtalets utveckling betydelsefulla avseenden (se s. 243, avsnittet om Riksavtalen etc. s. 328 ff och sammanfattningsvis s. 375 f). Det är också signifikativt, att deras organisationsväsen behandlats lika utförligt som fackföreningsrörelsen.

Vidare ett klarläggande. Lohse har nog delvis missförstått syftet med avsnittet s. 366 ff om »Kollektivavtalets uppkomst: drivkrafter och mönster». Detta avser huvudsakligen initialskedet, ehuru jag på grund av dess tillika sammanfattande karaktär i korthet — och jag medger väl knapphändigt — redovisat även senare utvecklingsfaser. Denna koncentration på initialskedet är föranledd av att detta enligt min mening på ett helt annat sätt än senare skeden krävt en omprövning eller snarare prövning över huvud taget från de synpunkter, som anlagts i avhandlingen, ty de författare, som uttalat sig i ämnet, har i allmänhet projicierat en senare tids erfarenheter och föreställningssätt på materialet. Senare skeden är från dessa synpunkter mindre problematiska; den analys som givits i sakframställningen har här synt mig i stort sett tillräcklig.

En periodindelning av ungefär det slag Lohse efterlyser tycker jag mig ha genomfört, ehuru jag inte velat dra upp en alldeles bestämd gränslinje utan nöjt mig med »omkring 1900». Efter viss tvekan inskränkte jag mig beträffande det andra skedet till riksavtalen och uppgörelserna mellan SAF och LO, då jag ansåg dessa vara mest karakteristiska för skedet och ge tillräckligt med relevant material för att belysa bl. a. arbetsgivarnas stegrade aktivitet. Det är emellertid svårt och ibland olyckligt att dra fasta gränslinjer, både i tiden och mellan näringslivets olika sektorer (såsom storindustri och hantverk). Viktiga nyheter kom slag i slag. En viktig milstolpe utgör år 1899 (föreningsrättsstriden vid Sundsvall, byggnadsavtalet i Stockholm med dess moderna karaktär, de centrala förhandlingarna inom tobaksindustrin), en annan är just 1902 (arbetsgivarnas stora organisationsår), en tredje är 1905 (verkstadsavtalet, »§ 23»). Jag har aldrig velat göra mig till talesman för uppfattningen, att kollektivavtalet skulle ha varit i den meningen »ett formellt färdigt institut redan inom hantverket»³ att det icke

³ Vad jag velat framhäva är att kollektivavtalet uppkom i hantverksfacken och därför utan direkt samband med den kollektivisering av arbetsuppgifter

undergick viss omvandling, när arbetsgivarna inom storindustrin kom med i spelet. Här vill jag först gentemot påståendet i Lohses not 4 hänvisa till avh., s. 374, där jag just i mina slutsatser söker klarlägga vad jag antytt inledningsvis s. 22 om de tidiga prislistornas ensidigt förpliktande karaktär, som skiljer dem från de fullt utbildade kollektivavtalen. Redan förbindelsen gentemot en kollektiv arbetarpart synes mig så väsentlig i dessa fall, att jag med de modifierande påpekanden som gjorts accepterat dem som kollektivavtal. Jag hänvisar också till uttalanden på s. 34 och 367 (»Kollektivavtalet uppkom i en brytningstid ... Men idén var livskraftig och utvecklades under de nya förhållandena ...»), avsedda att förebygga missförstånd som kan förmedlas av mitt stora intresse för initialskedet. Och viktigare: jag skulle givetvis inte ha gått fram till omkring 1910, om jag inte hade ansett att något väsentligt nytt skett under denna tid. Det är först med riksavtalsprincipen som kollektivavtalet fick sin nuvarande betydelse (tydligare: sin ställning som den betydelsefullaste regleringsformen), och även beträffande formen skedde väsentliga ting, ty Lohse och jag synes vara eniga om att man till formen bör räkna icke blott skalet utan även det mera principiella innehållet (sådant som mer eller mindre blivit naturalia negotii). Men skulle, såsom Lohse synes vilja göra gällande, en bättre skildring av den industriella miljön i och för sig ha gett så mycket till förklaring av det nya som skedde? Utan att bestrida ifrågavarande faktors betydelse särskilt för arbetsgivarnas inställning och idébildning vill jag hävda, att SAF:s medvetna avtalspolitik, som influerade starkt även på de andra arbetsgivarorganisationernas, hade större omedelbar betydelse än de storindustriella förhållandena i och för sig. I själva verket tror jag Lohse i stort sett är ense med mig härom, att döma av hans framställning om »arbetsgivarvillkoren». Jag menar att det inte finns något nödvändigt och direkt samband, men väl ett allmänt sammanhang, mellan kollektivavtalets struktur och näringslivets industriella omdaning. Därför har jag tagit min utgångspunkt snarare i organisationsbildningen — och vid behandlingen därav poängterat skillnaderna mellan hantverks- och industrifack —, än i näringslivets tekniska och ekonomiska förutsättningar och kvantitativa utveckling. När t. ex. SAF genomförde »arbetets frihet» i hamnarna 1908, hade väl detta snarare samband med att stuvarorganisationerna anslöt sig till SAF än i branschens karaktär, men härom torde Lohse kunna ge bättre besked än jag. Byggnadsfackens arbetsgivarorganisationer, vars motsvarigheter i Danmark hörde till den aktiva arbetsgivarpolitikens kärntrupper, slöt sig trots branschens särställning i förhållande till andra gamla hantverksfack icke till SAF utan till det mera lösliga, hantverksbetonade Centrala arbetsgivarförbundet, vilket påverkade avtalens struktur. Organisationstillhörigheten ger enligt min mening påtagligare gränslinjer än en analys av näringslivets förhållanden inom olika sektorer hade kunnat ge, ty även om dessa förhållanden, som antytts, hade betydelse för valet av organisationstyp, var de dock icke ensamt avgörande. Även traditioner, personliga initiativ o. dyl. spelade in.

och arbetsvillkor som följde med stordriften och maskintekniken, icke att det var ett färdigbildat institut redan i hantverksfacken, ehuru detta i viss mån också låter sig säga beträffande byggnadsfacken.

För undvikande av missförstånd vill jag slutligen framhålla, att givetvis mycket i avhandlingen förtjänar att belysas också från andra utgångspunkter än mina. Med min uppläggning av stoffet till stor del efter principiella synpunkter har det inte kunnat undvikas, att sammanhang blivit sönderstyckade, vilka i en mera socialhistoriskt betonad framställning hade bort hållas samman.

Axel Adlercreutz.

Rättelse. Det av fil. lic. Ake Elmér i föregående h. anmälda arbetet av Sven Rydenfelt angavs med förkortad rubrik. Dess fullständiga titel är: »Kommunismen i Sverige. En samhällsvetenskaplig studie.» *Samhällsvetenskapliga studier.* 10. Ak. avh. Lund 1954.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk revy. Årg. 12: 1955. H. 2. *Montgomery, A.*, Finansplanen, s. 65—70. — *Liefmann-Keil, E.*, Bostadsfinansiering och bostadspolitik i Västtyskland, s. 85—93. — H. 3. *Hjerner, L.*, Valutalagstiftning och valutaförvaltning i Sverige 1939—1954, s. 135—153. — *Montgomery, A.*, Mellankrigstidens ekonomi, s. 154—158. — H. 4. *Montgomery, A.*, Ryska socialiseringsproblem, s. 193—200. — H. 5. *E.D.*, Näringslivet och den ekonomiska politiken, s. 239—241. — *Hjerner, L.*, Clearing- och kontroll-lagstiftning i Sverige 1932—1954, s. 250—258.

Ekonomisk tidskrift. Årg. 57: 1955. Nr. 1. *Åkerman, G.*, Socialvetenskaplig examen, s. 49—64. — *Welinder, C.*, Få vi förstärkt »juristmonopol» inom förvaltningen?, s. 65—68.

Finsk tidskrift. T. 156—157: 1955. H. 1. *Törngren, R.*, Vid årsskiftet, s. 1—6. — *Numelin, R.*, Benelux, s. 7—16. — *Åström, S.-E.*, Samhällsvetenskap på beställning, s. 21—26. — H. 3. *Wikman, K. R. V.*, Politiskt aprilväder, s. 97—99. — *Bonsdorff, G. v.*, Inför Bandungskonferensen, s. 100—105. — *Mustelin, O.*, Fänrik Ståls sägner och dåtidens historieuppfattning, s. 106—117. — H. 4. *Mickwitz, G.*, Fri utrikeshandel inom synhåll?, s. 149—159.

Landskommunernas tidskrift. Årg. 36: 1955. Nr. 3. Den kommunala nämndorganisationen m.m., s. 128—130. — *Ekblom, S.*, Kommentar till den nya kommunallagstiftningen, s. 149—151. — *Eek, H.*, Den lokala förordningsmakten, s. 152—154. — Nr. 4. *Eek, H.*, Tryckfriheten och kommunerna, s. 199—200.

Liberal debatt. Årg. 8: 1955. Nr. 1. *Valentin, H.*, Hur bekämpa rasfördomar och grupphat?, s. 1—3. — *Palmborg, O.*, Nomineringsmetoder vid kommunala val, s. 4—7. — *Gustafsson, H.*, Politik är en svår konst, s. 8—9. — *Simonsson, R.*, Författningsrevision i Frankrike, s. 10—14. — *J-n, G.*, Tidningsledarnas betydelse överdriven?, s. 15—17. — Nr. 2. *Hilding, P.*, Bröd och skådespel, s. 33—35. — *Wirmark, D.*, En fråga om utveckling, s. 36—40. — *Nordström, O.*, Kulturgeografi — en vetenskap under omvälvning, s. 41—44.

Nordisk tidskrift. Årg. 30: 1954. H. 7—8. *Andrén, N.*, Sverige 1953. I. Den politiska utvecklingen, s. 340—350.

Politisk tidskrift. 1955. Nr. 1. *Lindgren, K.*, Mendès-France segrade, s. 9—11. — **Nr. 2.** *Lindgren, K.*, Det nordiska rådet, s. 37—40. — *Venemalm, L.*, Lokaliseringspolitikens problematik, s. 47—52. — *Svenning, C. E.*, Mao och mysteriespelet i Moskva, s. 58—62. — **Nr. 3.** *Lindgren, K.*, Utrikesdebatten i riksdagen, s. 69—71. — *Hagmann, P.*, Detta är Mau-Mau, s. 88—91.

Svensk tidskrift. Årg. 42: 1955. H. 1. Tullfrågan 1955, s. 1—3. — *Höjer, T.*, 1954 i världspolitik, s. 7—17. — *Frisk, L.*, En gemensam nordisk marknad, s. 18—32. — *Rohllieb, C.*, Sverige och Västeuropas ekonomiska samverkan, s. 33—37. — *Kaelas, A.*, Sovjets nya NEP gentemot kolchozbönderna, s. 38—48. — **H. 2.** *Olsoni, E.*, Ryssland och Europa. Den ryska expansionen västerut, s. 70—76. — *Olberg, P.*, Den internationella kommunismens aktionsprogram, s. 77—85. — *Horn, B.*, Burma — frågetecknet i Asien, s. 86—93. — **H. 3.** Finansministern blickar framåt, s. 121—124. — *Linnér, S.*, Hugo Hamilton. Dagböcker 1911—1916, s. 125—141. — *Adlercreutz, A.*, Den nya arbetslagstiftningen i Västtyskland, s. 142—148. — *Hafström, G.*, Svenskt biografiskt lexikon — ett nationalverk, s. 155—166. — **H. 4.** Sparandets socialisering, s. 183—184. — *Järte, O.*, Den 9 april 1940 — ett femtonårsminne, s. 185—197. — *Unger, G.*, Haya de la Torre och APRA, s. 218—229.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Årg. 47: 1955. Nr. 4. Utredningar om rådhusrätternas förstatligande och om städernas särskilda rättigheter och skyldigheter i förhållande till staten, s. 133—139. — **Nr. 5.** *Kaijser, F.*, Företaget och kommunen, s. 169—172.

Tiden. Årg. 47: 1955. Nr. 2. *Meidner, R.*, Farväl till jordbrukskalkylen, s. 65—71. — *Sterner, R.*, Attack mot fri forskning, s. 90—96. — *Johnsson, M.*, Villovägar i överbefolkningsfrågan, s. 97—102. — **Nr. 3.** *Björk, K.*, Fritt konsumtionsval?, s. 129—134. — *Lindbäck, A. O.* och *Palme, O.*, Reformpolitik vid skiljevägen, s. 135—142. — *Kalnins, B.*, Maktkampen i Sovjet, s. 164—169. — **Nr. 4.** *Larsson, S.*, Malmbolaget till staten, s. 193—199. — *Stjernquist, N.*, Historielärarna och samhällsläran, s. 204—210. — *Viljan, J.*, Den aktiva samlevnadens politik, s. 232—234. — **Nr. 5.** *Björk, K.*, Borgerlig kraftgång, s. 257—263. — *Gaitskell, H.*, Labour Partys inställning till ekonomiska regleringar, s. 264—271.

Utrikespolitik. Årg. 10, 1955. Nr. 1. *Hirschfeldt, L.*, Dag Hammarskjölds mission, s. 1—5. — *Holm, E.*, Parisavtalen och Tysklandsfrågan, s. 6—10. — *Eek, H.*, Maktpolitik och internationell organisation, s. 13—20. — *Möller, B.*, Nedrustningsfrågan i FN, s. 21—28. — *Waltrang, H.*, En skandinavisk tullunion — några problemställningar, s. 29—34. — **Nr. 2.** *Hirschfeldt, L.*, Efter Malenkov, s. 41—45. — *Vinde, V.*, »Usurpatorn» Mendès-France, s. 49—58. — *Heckscher, K.*, Sydslesvigfrågan, s. 59—67. — *Tallroth, T.*, FN och den tekniska hjälpen till underutvecklade länder, s. 68—75.

Internasjonal politikk. 1955. Nr. 1. *Faaland, J.*, Hva vil en nordisk tollunion bety?, s. 4—9. — *Gran, B.*, Fra vår utenriktstjeneste, s. 9—11. — *Vennemo, P.*, FN's niende generalforsamling, s. 11—15. — *Nissen, N. A.*, Trieste i stormaktspolitikken, s. 16—20. — **Nr. 2.** *Sveum, A.*, Frankrike under Mendès-France, s. 28—35. — *Groth, H.*, Tysk samfunnsutvikling etter krigen, s. 35—40. — *Gran, B.*, Den andre generalsekretæren, s. 40—45. — *Jensen, B.*, Eisenhowers Formosa-fullmakt og dens konstitusjonelle grunnlag, s. 45—48. — **Nr. 3.** *Jensen, B.*, Amerikansk politikk etter og før

valgene, s. 52—59. — *Gran, B.*, Juho Kusti Paasikivi. Hans bakgrunn i finsk politikk til 1944, s. 60—63. — *Sandbo, A.*, Forskning om fredsproblemet, s. 69—71. — **Nr. 4.** *Egge, B.*, Den britiske hvitboken om forsvaret 1955, s. 77—82. — *Gran, B.*, Jawaharlal Nehru, s. 82—85. — *Swensson, S. A.*, Araberne og den vestlige verden, s. 93—95.

Nordisk administrativt tidsskrift. Årg. 35: 1954. H. 3. *Thomsen, C. L.*, Hovedlinier i det engelske bevillingssystem, s. 169—187. — *Meyer, P.*, Administrativ effektivitet, s. 188—199.

Nordisk tidsskrift for international ret og jus gentium. Vol. 24: 1954. Fasc. 3—4. *Hammar skjöld, D.*, Ett liv i tro på retten, s. 49—62. — *Hambro, E.*, Teori og virkelighet i folkeretten, s. 88—97. — *Honig, F.*, The independence of the international civil service, s. 35—54. — *Castrén, E.*, On state succession in practice and theory, s. 55—75.

Samtiden. Årg. 67: 1954. H. 5. *Torsvik, T.*, Ny stormaktsstrategi?, s. 265—272. — **H. 6.** *Hambro, E.*, Noen bemerkninger om revisjonen av FN-pakten, s. 331—340. — *Leistikow, G.*, Politiet er et problem i Amerika, s. 375—380. — **H. 7.** *Colban, E.*, Tyskland — Russland, s. 414—419. — *Evang, K.*, Befolkningsspørsmålet og De forente nasjoners organisasjoner, s. 420—429. — **H. 8.** *Arnesen, C.*, Mendès-France — det siste borgerlige alternativ?, s. 467—475. — *Groth, H.*, Vesttyske opprustningsproblemer, s. 476—491. — **H. 9.** *Dahl, H.*, Tanker om krig, s. 537—550.

Statsøkonomisk tidsskrift. Årg. 68: 1954. H. 4. *Christie, N.*, «Smågruppen» i moderne sosiologi, s. 317—326.

Tidsskrift for udenrigspolitik. Aarg. 20: 1954. No. 3—4. Udenrigspolitisk oversigt, s. 35—65. — *Brüel, E.*, Danmark og Straederne, s. 66—80. — *Säfsström, K.*, Kinapolitikken, s. 81—82. — *Hartmann, S.*, Telegramkrisen i perspektiv, s. 83—96.

Økonomi og politik. 28 Årg.: 1954. Nr. 2. *Clissold, S.*, Jugoslavien siden bruddet med Kominform, s. 105—119. — *Henningsen, S.*, Sydøstasiatisk politikk. I, s. 120—139. — *Reske-Nielsen, E.*, Spanien under Franco, s. 140—149.

The American historical review. Vol. 60: 1955. No. 2. *Costigan, G.*, The treason of Sir Roger Casement, s. 283—302. — *Bates, J. L.*, The teapot dome scandal and the election of 1924, s. 303—322. — *Rogow, A. A.*, The federal convention: Madison and Yates, s. 323—335.

The American journal of sociology. Vol. 60: 1955. No. 4. *Schatzman, L.* and *Strauss, A.*, Social class and modes of communication, s. 329—338. — *Campbell, D. T.*, The informant in quantitative research, s. 339—342. — *Schwartz, M. S.* and *Schwartz, C. G.*, Problems in participant observation, s. 343—353. — *Vidich, A. J.*, Participant observation and the collection and interpretation of data, s. 354—360. — *Sherif, M.*, *White, B. J.* and *Harvey, O. J.*, Status in experimentally produced groups, s. 370—379.

The American political science review. Vol. 49: 1955. No. 1. *Steiner, H. A.*, Constitutionalism in communist China, s. 1—21. — *Wells, H.*, Ideology and leadership in Puerto Rican politics, s. 22—39. — *Haas, E. B.*, Types of collective security: An examination of operational concepts, s. 40—62. — *Fellman, D.*, Constitutional law in 1953—1954, s. 63—106. — *Pollock, J. K.*, The West German electoral law of 1953, s. 107—130. — *Cole, T.*, Neo-fascism in Western Germany and Italy, s. 131—143. —

Beer, S. H., Treasury control: The coordination of financial policy in Great Britain, s. 144—160. — *Lewis, E. G.*, The operation of the French economic council, s. 161—172. — *Lane, R. E.*, Political personality and electoral choice, s. 173—190. — *Driscoll, J. M.* and *Hyneman, C. S.*, Methodology for political scientists: Perspectives for study, s. 192—217.

American sociological review. Vol. 20: 1955. No. 1. *Messinger, S. L.*, Organizational transformation, s. 3—10. — *Terrien, F. W.* and *Mills, D. L.*, The effect of changing size upon the internal structure of organizations, s. 11—13. — *Brim, O. G.*, Attitude content—intensity and probability expectations, s. 68—76. — *Rosen, B. C.*, Conflicting group membership, s. 155—161.

The annals of the American academy of political and social science. Vol. 297. January 1955. *Carey, J. L.*, The ethics of public accounting, s. 1—8. — *Drinker, H. S.*, Legal ethics, s. 37—45. — *Eby, K.*, Organized labor and American ethics, s. 83—89. — *Stahl, O. G.*, Democracy and public employee morality, s. 90—97. — *Monypenny, P.*, The control of ethical standards in the public service, s. 98—104. — *MacIver, R. M.*, The social significance of professional ethics, s. 118—124. — Vol. 298. March 1955. *Steel, R. W.*, Africa: The environmental setting, s. 1—10. — *Herskovits, M. J.*, Peoples and cultures of Sub-Saharan Africa, s. 11—20. — *Marçais, P. W.*, Peoples and cultures of North Africa, s. 21—29. — *Rudin, H. R.*, Past and present role of Africa in World affairs, s. 30—38. — *Macchia, F. R.*, La, African economies: Basic characteristics and prospects, s. 39—51. — *Robinson, K.*, Colonial issues and policies with special reference to tropical Africa, s. 84—94. — *Coleman, J. S.*, Current political movements in Africa, s. 95—108. — *Rivlin, B.*, Context and sources of political tensions in French North Africa, s. 109—116. — *Apter, D. E.*, British West Africa: Patterns of self-government, s. 117—129. — *Kirkwood, K.*, British central Africa: Politics under federation, s. 130—141. — *Carter, G. M.*, Union of South Africa: Politics of white supremacy, s. 142—150.

British journal of sociology. Vol. 6: 1955. No. 1. *Arnold, G. L.*, Collectivism reconsidered, s. 1—15. — *Goldthorpe, J. E.*, An African élite, s. 31—47. — *Rosswald, M.*, Social class structure in a fluctuating community, s. 61—70.

The Canadian journal of economics and political science. Vol. 21: 1955. No. 1. *Pratt, R. C.*, The Benthamite theory of democracy, s. 20—29. — *Dehem, R.* and *Wolfe, J. N.*, The principles of federal finance and the Canadian case, s. 64—72.

Confluence. Vol. 4: 1955. No. 1. *Miller, W. L.*, The «religious revival» and American politics, s. 44—56. — *Taubes, J.*, On the symbolic order of modern democracy, s. 57—71. — *Adams, J. L.*, Religion and the ideologies, s. 72—84. — *Friedrich, C. J.*, Religion and history, s. 105—115.

Ethics. Vol. 65: 1955. No. 2. *Cropsey, J.*, What is welfare economics?, s. 116—125. — No. 3. *Bronfenbrenner, M.*, Two concepts of economic freedom, s. 157—170. — *Oliver, H. M. Jr.*, Attitudes toward market and political self-interest, s. 171—180. — *Frisch, M. J.*, The architecture of American political theory, s. 181—191.

Foreign affairs. Vol. 33: 1955. No. 3. *Spaak, P.-H.*, The atom bomb and NATO, s. 353—359. — *Dean, A.*, United States foreign policy and Formosa, s. 360—375. — *Mosely, P. E.*, How «new» is the Kremlin's new line?, s. 376—386. — *Lord Strang*, Germany between East and West, s. 387—401. — *Abegg, L.*, Japan reconsiders, s. 402—415. — *Kissinger, H. A.*, Military policy and defense of the «grey areas», s. 416—428. —

Tannenbaum, F., The future of democracy in Latin America, s. 429—444. — *Kiewiet, C. W. le*, African dilemmas, s. 445—457. — *Balogh, T.*, British party programs: The miracle and the mirage, s. 458—472. — *Leistikow, G.*, Denmark's creeping crisis, s. 473—483. — *Lockhart, R. B.*, Report on Czechoslovakia, s. 484—498. — *Fall, B. B.*, Tribulations of a party line, s. 499—510.

Harvard law review. Vol. 68: 1955. No. 4. *Cary, W. L.*, Pressure groups and the revenue code: A requiem in honor of the departing uniformity of the tax laws, s. 745—780. — *Green, S. W.*, Applicability of American laws to overseas areas controlled by the United States, s. 781—812.

International affairs. Vol. 31: 1955. No. 2. *Carrington, C. E.*, A new theory of the Commonwealth, s. 137—148. — *Dawson, C.*, Toynbee's study of history, s. 149—158. — *Jones, F. C.*, The political situation in Japan, s. 159—166. — *Abs, H. J.*, Germany and the London and Paris agreements, s. 167—173. — *Tyson, G.*, Foreign investment in India, s. 174—181. — *Palmier, L. H.*, Indonesia and the West, s. 182—191. — *Rusell, A. de*, Large and small states in international organization, s. 192—202.

Journal of the history of ideas. Vol. 16: 1955. No. 1. *Oake, R. B.*, Montesquieu's analysis of Roman history, s. 44—59. — *Simons, R. B.*, T.R. Malthus on British society, s. 60—75. — *Mack, M. P.*, The Fabians and utilitarianism, s. 76—88. — **No. 2.** *Rosenthal, J.*, Voltaire's philosophy of history, s. 151—178. — *Albaum, M.*, The moral defenses of the physiocrats' laissez-faire, s. 177—197. — *Kruger, D. H.*, Hobson, Lenin, and Schumpeter on imperialism, s. 252—274.

The journal of modern history. Vol. 27: 1955. No. 1. *Eyck, F. G.*, The political theories and activities of the German academic youth between 1815 and 1819, s. 27—38. — *Louberé, L. A.*, The evolution of Louis Blanc's political philosophy, s. 39—60.

The journal of philosophy. Vol. 52: 1955. No. 2. *Magid, M.*, An approach to the nature of political philosophy, s. 29—42.

The Middle East journal. Vol. 9: 1955. No. 1. *Patai, R.*, The dynamics of westernization in the Middle East, s. 1—16. — *Laquer, W. Z.*, The appeal of communism in the Middle East, s. 17—27. — *Cragg, K.*, Then and now in Egypt, s. 28—40.

The political quarterly. Vol. 26: 1955. No. 1. Liberalism and socialism, s. 1—3. — *Smith, S. A. de*, Constitutional monarchy in Buganda, s. 4—17. — *Reynolds, R.*, Exit Malan, s. 17—31. — *Beer, S. H.*, The future of British politics: An American view, s. 33—43. — *McKitternick, T. E. M.*, Politics and economics in the Middle East, s. 65—69. — *Banerjee, D. N.*, The Indian presidency, s. 70—79. — **No. 2.** *Davies, E.*, Government policy and the public corporation, s. 104—116. — *Tingsten, H.*, Stability and vitality in Swedish democracy, s. 140—151. — *Brown, J.*, The causes and effects of McCartyism, s. 178—185.

Political science quarterly. Vol. 70: 1955. No. 1. *Dulles, F. R.*, The anticolonial policies of Franklin D. Roosevelt, s. 1—18. — *Hammond, T. T.*, Yugoslav elections: Democracy in small doses, s. 57—74. — *Wright, G.*, Peasant politics in the Third French republic, s. 75—86. — *Bunzel, J. H.*, The general ideology of American small business, s. 87—102.

Political studies. Vol. 3: 1955. No. 1. *Daalder, H.*, Parties and politics in the Netherlands, s. 1—16. — *Finer, S. E.*, Les silences de Sir Frank Newsam, s. 17—27. — *Harrison, W.*,

Texts in political theory, s. 28—44. — *Leys, C.*, Petitioning in the nineteenth and twentieth centuries, s. 45—64.

The public opinion quarterly. Vol. 18: 1955. No. 2. *Alpert, H., Hawver, C., Cantwell, F. V., De Vany, P. M. and Kuesberg, M.*, Congressional use of polls, s. 121—142. — *Silverman, C.*, The legislator's view of the legislative process, s. 180—190. — *MacRae, D.*, Some underlying variables in legislative roll call votes, s. 191—196.

The quarterly review. No. 604: 1955. *Kennedy, A. L.*, The use and fall of Mussolini, s. 150—164. — *Alderson, S.*, Prescription for democracy, s. 165—175. — *MacDonald, N. P.*, The continental policy of President Peron, s. 192—205.

The review of politics. Vol. 17: 1955. No. 2. *Thompson, K. W.*, Beyond national interest: A critical evaluation of Reinhold Niebuhr's theory of international politics, s. 167—188. — *Wandycz, P. S.*, The theory of international relations, s. 189—205. — *Armstrong, J. P.*, The enigma of Senator Taft and American foreign policy, s. 206—231. — *Pike, F. B.*, Guatemala, the United States, and communism in the Americas, s. 232—261. — *Cloutier, H. H.*, Leontiev on nationalism, s. 262—272.

The round table. No. 178: 1955. Disengagement, s. 103—106. — The American and the world, s. 107—117. — America's long pull, s. 143—148. — A nascent dominion, s. 149—155. — United Kingdom, s. 156—161. — Northern Ireland, s. 161—163. — Ireland, s. 164—169. — India, s. 170—174. — Pakistan, s. 175—178. — Canada, s. 179—186. — South Africa, s. 187—190. — Australia, s. 191—197. — New Zealand, s. 198—203.

Social forces. Vol. 33: 1954. No. 2. *Hetzler, S. A.*, Social mobility and radicalism — conservatism, s. 161—166.

The twentieth century. Vol. 157: 1955. No. 936. *Brogan, D. W.*, Europe 1955, s. 168—178. — **No. 937.** *Lowenthal, R.*, Stalinism without Stalin?, s. 218—227. — **No. 939.** *Hudson, G. F.*, Yalta, s. 393—404.

World politics. Vol. 7: 1955. No. 3. *Pipes, R.*, Max Weber and Russia, s. 371—401. — *Fox, W. T. R.*, Civilians, soldiers, and American military policy, s. 402—418. — *Michael, F.*, State and society in nineteenth-century China, s. 419—433.

The Yale law journal. Vol. 64: 1955. No. 3. *Mathews, C.*, The constitutional power of the president to conclude international agreements, s. 345—389.

The Yale review. Vol. 44: 1955. No. 3. *Kissinger, H. A.*, American policy and preventive war, s. 321—339. — *Rossiter, C.*, Toward an American conservatism, s. 354—372.

Monde nouveau paru. No. 85: 1955. *Griotteray-Brayance, A.*, Le parti communiste en 1955, s. 28—33. — *Mallet, J.*, Les accords de Paris, s. 34—40. — **No. 86.** *Bidault, G.*, L'Ouest et l'Est, s. 4—16. — **No. 87.** *Iba-Zizen, B.*, Le problème de l'élite autochtone en Algérie, s. 11—19. — *Servier, J.-H.*, Les trois visages de la révolte algérienne, s. 20—33. — *Rotvand, G.*, L'Algérie sans lunettes, s. 34—40. — **No. 88.** *Henry, V.*, La politique actuelle de l'U.R.S.S., s. 6—19. — *Chabman, J.-F.*, Communisme et monde rural, s. 20—27. — *Mallet, J.*, De Bonn à Moscou, s. 28—42.

Revue de droit international de sciences diplomatiques et politiques. 33e année: 1955. No. 1. *Feinberg, N.*, L'exclusion de la Société des nations et le principe de l'unanimité, s. 3—12. — *d'Ydewalle, C.*, La grande illusion de Yalta, s. 42—44.

Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. 5e année: 1955. No. 18. *Duroselle, J.-B.*, L'évolution des Etats-Unis vers la guerre, s. 1—10. — *Bloch, C.*, Les relations anglo-allemandes (30 septembre 1938—28 avril 1939) I, s. 33—49.

Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger. 61e année: 1955. No. 1. *Goosens, C.*, La communauté européenne du charbon et de l'acier et le régime constitutionnel de la Belgique, s. 98—115. — *Hoffmann, S.*, La discrimination contre les noirs et le droit constitutionnel des Etats-Unis, s. 116—163. — *Berlia, G.*, La révision constitutionnelle, s. 164—174.

Revue française de science politique. Vol. 5: 1955. No. 1. *Aron, R.*, Réflexions sur la politique et la science politique française, s. 5—20. — *Debré, M.*, Trois caractéristiques du système parlementaire français, s. 21—48. — *Jouvenel, B. de*, Du groupe, s. 49—62. — *Pinto, R.*, La France et les Etats d'Indochine devant les accords de Genève, s. 63—91. — *Bourricaud, F.*, Sur le régime constitutionnel du Péron, s. 92—109.

Revue historique. 79e année: 1955. T 213. *Mousnier, R.*, L'opposition politique bourgeoise à la fin du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle, s. 1—20.

Revue internationale d'histoire politique et constitutionnelle. 1954. No. 15. *Cavarié, L.*, Quelques aspects sociaux des pactes européens récents, s. 193—225. — *Ponteil, F.*, Le régime autoritaire et les grandes lois organiques de l'an VIII, s. 226—243. — *Warlomont, R.*, La représentation économique dans l'acte additionnel aux constitutions de l'empire, s. 244—256. — *Fusilier, R.*, La représentation proportionnelle en Suède, de 1909 à 1952, s. 257—269. — **No. 16.** *Cotta, S.*, L'illumination et la science politique: Montesquieu, Diderot et Catherine II, s. 273—287. — *Hoffmann, S.*, Du «Contrat social» on le mirage de la volonté générale, s. 288—315. — *Bagge, D.*, Les idées de Ballanche sur la parole et l'écriture comme facteurs de l'évolution politique, s. 316—322. — *Hesse, A.*, Conception américaine et conception française des déclarations de droits, s. 323—342.

Revue internationale des sciences administratives. 21e année: 1955. No. 1. *Meyer, P.*, Staff and line, s. 9—29. — *Moulin, L.*, Les formes du gouvernement local et provincial dans les instituts religieux, s. 31—57. — *Wurmsen, L.*, L'organisation de la présidence du Conseil de France, s. 59—69. — *Tsoulos, A.-J.*, La fonction publique en Grèce, s. 79—85. — *Lima, A. P. P. de*, Enquête et étude sur l'efficacité des services publics au Portugal, s. 97—101.

Revue politique et parlementaire. 57e année: 1955. No. 644. Le contrôle du Parlement sur les entreprises nationales, s. 19—26. — *Mayer, G.*, Les événements d'Algérie et la propagande antifrançaise de l'Egypte, s. 27—34. — *Jouannet, G.-P.*, Le syndicalisme au Maroc, s. 43—51. — *Villaret, F.*, J. G. Strijdom, nouveau premier ministre d'Afrique du Sud, s. 52—60. — **No. 645.** *Millet, R.*, Ainsi périt le dernier des Gracques, s. 115—127. — *Pezet, E.*, A la poursuite de la sécurité (1944—1954), s. 128—150. — *Silvain, R.*, L'U.R.S.S. entre l'Allemagne et la Chine, s. 151—157. — *Feijto, F.*, Evolution politique et économique de la Hongrie sous le gouvernement Nagy, s. 164—175. — *Villaret, F.*, Jomo Kenyatta, et la mouvement de revendication indigène au Kenya, s. 176—183. — **No. 646.** *Varenne, F.*, La défaite de Georges Clemenceau, à Draguignan, en 1893, s. 255—259. — *Pusta, K.*, La question balte dans le problème européen, s. 268—275. — **No. 647.** *Gassier, M.*, La constitution de 1946. Ses vices essentiels, s. 3—15. — *Meyer, G.*, Le Moyen-Orient après le pacte turco-irakien, s. 16—25. — *Villaret, F.*,

Terre-Neuve — De la rivalité franco-anglaise à la confédération canadienne, s. 57—65. — *Jore, L.*, La politique de la Grande-Bretagne dans l'Océan pacifique méridional pendant le XIXe siècle, s. 66—68.

Archiv des öffentlichen Rechts. Bd. 80: 1955. H. 1—2. *Loewenstein, K.*, Souveränität und zwischenstaatliche Zusammenarbeit, s. 1—49. — *Held, K.*, Der autonome Verwaltungsstil der Länder und das Bundesratsveto nach Art. 84 Abs. 1 des Grundgesetzes, s. 50—80. — *Haas, D.*, Bundesgesetze über Organisation und Verfahren des Landesbehörden, s. 81—101.

Deutsche Rundschau. Jahrg. 81: 1955. H. 2. *Lindemann, H.*, Europa und seine Institutionen, s. 105—110. — *Eyck, E.*, Neues Licht auf Stresemanns Politik, s. 111—119. — *Wertmüller, J. G.*, Probleme der russischen Völkerrechtsvorstellungen, s. 120—124. — *Schulz, K.-P.*, Staatsanwalt: Schwarzschild — Angeklagter: Marx, s. 125—129. — **H. 3.** *Mozer, H.*, Verkrampfte Fronten, s. 217—223. — *Jaeger, H.*, Die Lage in Moskaus Hierarchie, s. 224—231. — **H. 4.** *Noel-Baker, P.*, Weltaufrüstung und Weltabrüstung, s. 329—337. — *Krug, W. G.*, Der Wiesengrund und die Apartheid, s. 342—347.

Die Friedens-Warte. Bd. 52: 1955. Nr. 4. *Huber, M.*, Wandlungen des Völkerrechts und Probleme der Erforschung seiner Geschichte, s. 297—310. — *Köver, J. F.*, Halbheiten der europäischen Integration, s. 311—331. — *Eustathiades, C. T.*, La convention européenne des droits de l'homme et le statut du Conseil de l'Europe, s. 332—361.

Internationales Jahrbuch der Politik. 1955. Nr. 1. *Raeymeaker, O. de.*, Neue Perspektiven in der Entwicklung der internationalen Organisationen, s. 2—33. — *Fredborg, A.*, Streit um Persiens Öl, s. 34—51.

Historische Zeitschrift. Bd. 179: 1955. H. 1. *Franke, G.*, Maine de Birau. Die philosophische Begründung der Juste-Milieu-Politik, s. 1—19. — *Goetz, W.*, Kaiser Wilhelm II und die deutsche Geschichtsschreibung, s. 21—44. — *Hauser, O.*, Der Plan einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die europäische Föderation, s. 45—92.

Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte. Jahrg. 5: 1954. H. 2. *Pese, W. W.*, Hitler und Stalin 1920—1926, s. 113—126. — *Buchheim, H.*, Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches, s. 127—157. — *Heimans, E. A.*, Demokratie ohne Sicherheitsventil, s. 158—176.

O. R.

